

Mall Hiimäe

Väike
linnuraamat
rahvapärimusest

Mall Hiimäe

Väike
linnuraamat
rahvapärimusest

Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus
Tartu 2016

Koostanud ja toimetanud Mall Hiimäe

Illustratsioonid: Mari Hiimäe

Korrektuur: Kadri Tamm

Küljendus ja kujundus: Pille Niin

Tehniline abi: Tuuli Otsus, Risto Järv

Avaldatud pärimustekstid on Eesti Kirjandusmuuseumi
Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudest.

Väljaanne on seotud HTM uurimisprojektiga
“Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis:
ideoloogiad ja kogukonnad” IUT 22–4.

Raamatu väljaandmist on toetanud
Eesti Kultuurkapital

Autoriõigus: Mall Hiimäe; Eesti Kirjandusmuuseum
ISBN 978-9949-544-93-6
Trükkunud Greif

Sisukord

Eessõna	7
Sissejuhatus	9
Aul <i>Clangula hyemalis</i>	27
Hakk <i>Corvus monedula</i>	29
Hallvares <i>Corvus corone</i>	32
Hangelind <i>Plectrophenax nivalis</i>	43
Hani <i>Anser</i>	45
Harakas <i>Pica pica</i>	47
Hiireviu <i>Buteo buteo</i>	51
Händkakk <i>Strix uralensis</i>	53
Hüüp <i>Botaurus stellaris</i>	55
Kaelustuvi <i>Columba palumbus</i>	59
Kajakas <i>Larus</i>	62
Kanakull <i>Accipiter gentilis</i>	66
Karmiinleevike <i>Carpodacus erythrinus</i>	69
Kassikakk <i>Bubo bubo</i>	71
Kiivitaja <i>Vanellus vanellus</i>	73
Kivitäks <i>Oenanthe oenanthe</i>	77
Kodukakk <i>Strix aluco</i>	79
Kodutuvi <i>Columba livia</i>	82
Kuldnokk <i>Sturnus vulgaris</i>	84
Käbilind <i>Loxia</i>	88
Kägu <i>Cuculus canorus</i>	89
Künnivares <i>Corvus frugilegus</i>	98
Laanepüü <i>Tetrastes bonasia</i>	100
Lapi kakk <i>Strix nebulosa</i>	
Lumekakk <i>Nyctea scandiaca</i>	102
Laululuik <i>Cygnus cygnus</i>	105
Laulurästas <i>Turdus philomelos</i>	109
Leevike <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	111

Linavästrik	<i>Motacilla alba</i>	113
Metsis	<i>Tetrao urogallus</i>	116
Metskurvits	<i>Scolopax rusticola</i>	119
Metstilder	<i>Tringa ochropus</i>	121
Metsvint	<i>Fringilla coelebs</i>	122
Musträhn	<i>Dryocopus martius</i>	124
Nurmkana	<i>Perdix perdix</i>	128
Part	<i>Anas</i>	132
Pasknäär	<i>Garrulus glandarius</i>	134
Peoleo	<i>Oriolus oriolus</i>	136
Piiritaja	<i>Apus apus</i>	139
Pödlööke	<i>Alauda arvensis</i>	141
Pöialpoiss	<i>Regulus regulus</i>	146
Rabakana	<i>Lagopus lagopus</i>	148
Rasvatihane	<i>Parus major</i>	150
Raudkull	<i>Accipiter nisus</i>	152
Ronk	<i>Corvus corax</i>	154
Rukkirääk	<i>Crex crex</i>	161
Siniraag	<i>Coracias garrulus</i>	163
Sookurg	<i>Grus grus</i>	165
Suitsupääsuke	<i>Hirundo rustica</i>	172
Suurkoovitaja	<i>Numenius arquata</i>	179
Talvike	<i>Emberiza citrinella</i>	182
Teder	<i>Lyrurus tetrix</i>	184
Tikutaja	<i>Gallinago gallinago</i>	192
Vainukägu	<i>Upupa epops</i>	195
Valge-toonekurg	<i>Ciconia ciconia</i>	198
Varblane	<i>Passer</i>	202
Väike-lehelind	<i>Phylloscopus collybita</i>	205
Värbkakk	<i>Glaucidium passerinum</i>	207
Väänkael	<i>Jynx torquilla</i>	209
Ööbik	<i>Luscinia luscinia</i>	211
Öösorr	<i>Caprimulgus europaeus</i>	215
Linnuloend		218
Eesti kihelkonnad		221
Kirjandus		222

Eessõna

Käesoleva raamatu tegelasteks olen valinud linnud meie õuest ja aiast, põllult ja aasalt, metsast ja soost, rannalt ja vete pealt sellistena, nagu nad rahvapärimuses esindatud on. Võib ütelda, et muistses maailmapildis on linnud inimesele otsekui omataolised. Oleme neis tajunud omamoodi sugulust, aga ka seotust toonelaga ning sellesse kätketud ohte. Rahvapärimuses tuleb ilmsiks inimesekeskne arusaam linnuelust ja eraldi linnuliikidest.

Linnud on sõnumitoojad, olgu ilmaprognoosi või tulevaste aastaaegade, loodusandide, viljasaakide, sõdade, samuti ka perekonnaelu tähtsündmuste – sünni, abiellu astumise või surma kohta. Vastavuses meie hinnangutega on ühed linnud head ja teised pahad, ilusad või koledad, meeldivad või vastikud, kasulikud või kahjulikud, kolmandad seevastu on nii ühte kui teist. “Missugused arvamised on olemas lindudest?” küsis rahvaluule suurkogumise organiseerija Jakob Hurt juba 1888. aastal, nimetas kolmekümnet tuntumat linnuliiki või -perekonda ning lisas täpsustuse: “Siin tuleb ka lindude kevadisest tulemisest, linnupettest ja linnupoegadest seletust teha.” (Hurt 1989: 53) Nüüd vahendavad omaaegset linnutundmist Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes leiduvad loodususkumused, tekke- ja seletusmuistendid, legendid, loitsud, vanasõnad, mõistatused,

regilaulud, linnuhääle jäljendused, põllunduse ning karjanduse teemalised kirjeldused. Tuntuse ja tähenduslikkuse poolest kuuluvad esikümnesse pääsuke, kägu, teder, vares, ronk, sookurg, harakas. Soome rahvapärimuses on jahilinnud teder, metsis ja rabakana laiemalt tuntud kui meil (Pieni lintukirja 2005: 157).

Enam on tähelepanu jagunud erilise välimuse, häälsuse, käitumise jne poolest meelde jäävatele lindudele, mõistagi ka jahilindudele. Paljusid kas pole liigi täpsusega määratletud või on nad väheolulistena jäänud koguni märkamata. Üsna vähetuntud on nt pistrike perekonda kuuluvad liigid, väikeste laululindude seas kiurud, roolinnud, põõsalinnud jts. Käesoleva raamatu valimisse kuulub tähestikulises järjekorras u 60 linnuliiki, s. o veidi vähem kui neljandik Eesti tavalistest haudelindudest, läbirändajatest ja talikülalistest. Andmete eest tänapäevase linnupärimuse kohta võlgnen tänu mitmetele Eesti ornitoloogiaühingu liikmetele. Täna ka ajakirja Eesti Loodus toimetust inimese ja looduse suhte teemaliste kirjutiste avaldamisvõimaluse eest. Käesolevale raamatule annavad need kohase täienduse.

Illustratsioonides on lindude välimuse ja sulestiku värvide paikapanelisel võrdlevalt kasutatud internetifotosid.

Tartus, 5. aug. 2015

Mall Hiimäe

Sissejuhatas

Järgnevalt tutvustan linnupärimust selle avaramas tähenduses, peamiselt üldistava kommentaarina sagedamini ette tuleva ainekogu kohta. Eeskätt vajavad selgitust seosed rahvausundiga.

Teised autorid samal teemal. Juba aastaid tagasi on rahvaluulearhiivis säilitatavat linnuteemalist teavet tutvustanud Matthias Johann Eisen (1922). Eesti linnuhääle jälgendusi avaldas koos saksakeelse tõlkega Eduard Laugaste (1931). “Eesti keelde seatud” linnuhääli tutvustas samuti Oskar Loorits (2000: 66jj); usundiuurijana peatus ta pike-malt ka lindude rollil meie esivanemate usundilises maailmapildis (samal: 182–207). Rahvapäraseid linnunimetusi on põhjalikult uurinud keeleteadlane Mart Mäger ning õhutanud Emakeele Seltsi kohalikke kaastöölisi linnuteemalist materjali saatma: “Lausenäiteid valitagu nõnda, et need sisaldaksid võimalikult palju andmeid linna häälsuse, välimuse, eluviisi, temaga seotud uskumuste, ilmaennustuste, vanasõnade, kõnekäändude jne. kohta.” (Mäger 1960: 42) On tänuväärne, et peale väitekirja avaldamise (1967) koostas ta veel emotsionaalse kandvusega rahva-väljaande “Linnud rahva keeles ja mees” (1994).

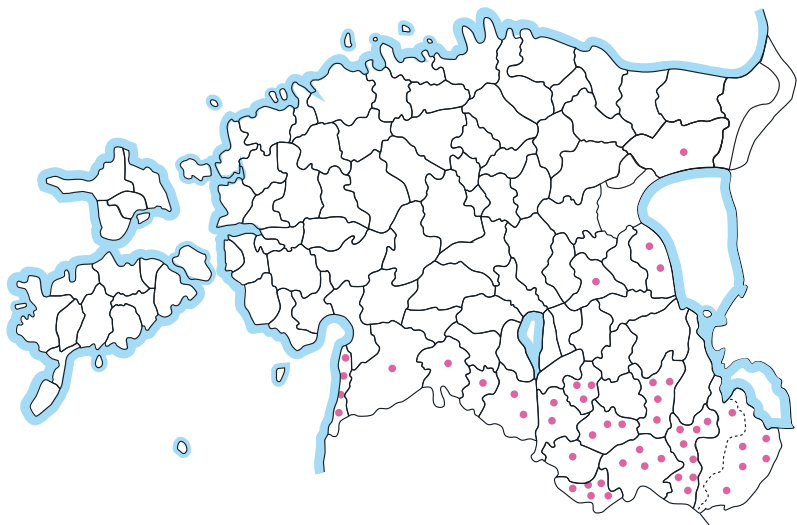
Igale linnule oma nimi. Rahvapärases linnusüsteematis on enam-vähem kinnistunud nime saanud keskeltläbi paar-kolm ühe perekonna kohta, nt västriklaste seas linavästrik, tihaste perekonnas rasvatihane ja sinitihane, lehelindude perekonnas väike-lehelind (silk-solk), rästaste hulgas laulurästas ja muusträstas. Vihmalinnuks või vihmakulliks on nimetatud enam kui viit linnuliiki (Kumari 1984: 182). Välimuselt sarnaste kurvitsaliste ehk kahlajatega juhtub hõlpsasti, et nad üheks ja samaks liigiks arvatakse. Pole selge, millist halli lindu on Kagu-Eestis peetud kahjulinnuks (kahjurähn, kahjukuulutaja, kadelind, loomakutsuja, surmalind). Kirjelduste järgi võib tegemist olla salu- või põhjatihase, puukoristaja, porri, väike-kirjurähni või väänkaelaga. Siin on tekstinäide, piibitajaks on peetud sootihast (salutihase varasem liiginimetus): “Piibitaja. See on sootihane, pea pealt must. Kus see hakkab laulma, seal saab surnuid. “Piip-piip-piip-piip” teeb.” (Võnnu, 1986) Ilmselt täidab looduses kahjulinnu kui uskumusolendi rolli mitu liiki.

Linnuliigi nimetamispõhimõtete kujunemisel on Mart Mäger oluliseks pidanud ennekõike linna häämitsust, seejärel välimust, eluviisi ning uskumuslikku tähendust (Mäger 1967: 190–198); Eerik Kumari (1984: 181) on esimesena nimetanud välimust. 1922. a ilmunud esimeses eesti kirjakeelsete linnunimetuste loendis on u kolmandik liiginimetustest tõlke-laenu saksa keelest, sh suitsupääsuke (samas: 186).

Hingelind on seotud surmariigiga. Kujutlus lindude seotusest teispoosusega on igivana ja ülemaailmne. Linnud on siit ilmast lahkunud inimese hinge kandjad sealpoos-esse ilma, kus nad teiste, varem lahkunutega kokku saavad. Sellest igiammusest käsitusest on sugemeid erakordse järjepidevusega kandunud meie aegadesse – vähemasti 20.

sajandi kultuurimällu mingi tekkeloo, ende või uskumusliku õpetuse näol. Seos surnuteilmaga kajastub mõnedes nime-
tusteski: *toonekurg* must- ja valgetoonekure kohta, *toone-*
kägu vainukäo, *toonetikas* rähni, *õnnetuselind* või *surmalind*
ronga, *leinakull* kodukaku, *kahjurähn* väänkaela, *katkuhüüp*
hüübi kohta. Teispoolse saadikut esindab *sinisiibu tsirgu-*
kene,/ *vahajalga varbelane*, kellel surmamineja palub omas-
tele sõnumeid viia.

Näio iks kaije taivahe,
kedä iks nägi lindevat:
sini iks siivo tzirgukõnõ,
vaha iks jalga varblanõ.

Teated vainukäo kohta annavad märku tema endisaeg-
sest levikualast. Seost surnuteilmaga näitab ka selle liigi
kirjakeelne nimetus (vrd soome *k vainaja* surnu kohta).

“Veege ti sõna mu velile,
andkõ ics teedä mu armile,
kohe ics näio hukatas,
vaga ics veri vaivahtas!” (Setumaa, 1901)

Sinine värvus märgib pärimuses küll seotust surmariigiga, kuid ennatlik oleks mütoloogilist surmasõnumi edastajat siin jäälinnuks konkretiseerida (nii juhtus 2014. aastal, mil jäälind oli meil aasta linnuks valitud).

Sõnaviijaks võivad saada teisedki linnud:

Kuulge, kuulge, kurekesed,
läbi laane laglekesed,
kuda mind, sulge, surmatakse,
oakauna hukatakse,
hernelesta leigatakse.

Viige mu isale teada,
viige mu emale teada,
viige mu viiel vennal teada,
et mind, sulge, surmatakse,
oakauna hukatakse,
hernelesta leigatakse! (Väike-Maarja, 1910)

Lind, kes aknale koputama tuleb, on rahvasuus samasugune sõnumitooja. Surma või õnnetuse ettekuulutajaks on arvatud kõiki selliseid linde, kes inimese lähikonda ilmuvad. Niisuguse mõtteviisi kohta annab üldistava seletuse põhja-euraasia rahvaste hingekujutelma uurinud Ivar Paulson. Võrreldes küti-kaluri kultuuriga on eesti talupojakultuuris suhe metsamaastikuga muutunud, mets kui kooslus oma asukatega jääb võõraks ja ohtlikuks, ent koduring on turvaline (Paulson 1997: 53–55). Kui koduaeda tuleb kukkuma kägu, kui üle maja või karja lendab ronk, kui aknast vaatab sisse tihane, mõistetakse seda kui halba ennet.

Linnupette võtmine. Miks nimetatakse toidupala, mida kevadel enne kodunt välja minekut võtta tuleb, linnupetteks, selle kohta on usundiuurijatel enam kui üks seletus. Kuna tegemist on teispoolsusest saabunuga, kannab lind, keda kevadel esmakordselt kuulatakse, endaga surmariigi hingust. Inimeselt võib see üle kanduda veel kariloomadelegi. Linnupette võtmine on ennetava maagia valdkonda kuuluv toiming, mille abil inimene saab jõudu ega pruugi seda halba mõju enam karta (Hiimäe 1996: 10–13; Loorits 2000: 187–194). Seega tegelikult ei peta lind inimest ega inimene lindu, vaid inimene petab sel viisil ära, kavaldab üle teispoolsusest kaasa kandunud halva mõju. Valiku tekstinäiteid linnupetteuskumustest on avaldanud Oskar Loorits (2000: 189–193). Hiiumaal tuntud ütlust *lind situtab* on Loorits seletanud samamoodi: haigestav ja surmav mõju kandub inimesele surnute juurest tagasi tuleva rändlinnu väljaheite kaudu (samas: 193–194).

Linnupette võtmise kombe teine seletus on Indiana ülikooli folkloristikaprofessori Felix Oinase sulest. Tegemist on kevadise, ohte sisaldava üleminekuaja saabumisega, mille tunnussignaali on rändlindude tagasitulek, aga ka muud esmased hääled: varsa hirnatus, konna krooksumine, lehmakella kõlin vms (Oinas 1984).

Leidub veel kolmaski seletus: kalur-küti kultuurile tunnusliku arusaama järgi on kütil vaja ennetada saaklooma, et temast üle olla. Samal analoogial põhineb ka linnupettevõtmise komme (Zelenin 1938).

Eesti 19.–20. sajandi rahvausus on eriti ohtlikeks peetud sookurge ja kägu, teiste liikide puhul on sageli lähtunud mingist tuletusest: ööbikust petetu kaotab une, tikutajast petetu torgib tikud jalga. Omakorda võib lind ise petetuks osutada.

“Rahvas usub, et kõik linnud juba enne päevatõusu peavad üles ärkama ja oma loojat tänama. Kes aga kauaks magama jääb kuni päevatõusuni, see lind enam sel päeval lendu ei saa ja seda lindu nimetab rahvas pääva kätte jäänud linnuks. Üksi teisel hommikul võib ta jälle lendu tõusta. Päeva kätte jäänud lind peab kõige pääva loll ja pool-uimane olema, silmad kinni, ega pea midagi sööma. Mina olen mitme inimese käest kuulnud, kes tõendavad, et tõest niisuguseid lindusid on, kes pääva kätte on jäänud.” (Risti, 1896)

Kus linnud talvel on? Küsimusele, miks linnud rändavad, ja veel nii kaugele oma pesitsuspaigast, taludes ohte ja kandes kaotusi, vastab loomaökoloog Tuul Sepp köhklemisi: “Teadlased pole selles siiani selgust saanud, võimalik, et ühese järeltõusu ei jõutagi.” (Sepp 2012: 11) Evolutsiooniliselt näib olevat rändamiseks tõesti mitmeid põhjusi, ajapikku on kujunenud kindlad rändeteed ning suunataju. Maailma rahvaste vaimses pärandkultuuris on orientiiriks tähesäras Linnutee, mis üksiti on hingede tee.

Vanemas rahvausus oli püüd linde nende rändeteel eksitada taunitav. On see animatistlikust inimese ja teiste loodusolendite võrdsuse printsiibist lähtuv või on põhjuseks uskumus, et linnud on teispoolse ilmaga seotud? Ka selles pole teadlased siiani selgust saanud (vt Hiimäe 2012: 18–19).

Paljude rahvaste folklooris on vetevald see turvaline paik, kuhu rändlinnud talvituma lähevad. Nii on ka meil.

“Korra läinud üks mees rukkimaarja-laupäeval, mil ka pääsukesed meilt ära kaduvad, nagu vanarahvas ütleb, järve ääre roogu niitma. Järve pääl ja roo sees olnud otsata palju pääsukeisi. Pääsukesed lendanud järve kohal roo sees ümberringi ja võtnud ikka nokaga roolehe päält vedelikku, mis nagu kaste seal hiilganud. [...] Vanarahvas usub nüüdki

veel, et pääsukesed roo sees magavad, kus nad hulgakaupa koos olevat. Kes aga sel ajal siis roo ääre johtub ja seda vedelikku maitseb, magab talvel niisama kui pääsukesedki.” (Võnnu, 1897)

Ilmalind ja maailma loomise lugu. Eesti, Ingeri ja Karjala vanadest runodest võib leida jälgi kosmogoonilisest maailmasünni müüdist, mille järgi maailm on loodud müütilise ilmalinnu munadest. Ilmalind lendab pesapaika otsides vee kohal, leiab mätta ja muneb munad, mille tuul vette vee-retab. Sünnivad maa, taevas, päike, kuu, tähed. “Loomislaul” on suutnud aastasadu püsida, kujunedes müüdist meeleolukaks looduslauluks ning 19. sajandil ringmängulauluks (Rüütel 1969). Loomismüüdi kosmogoonilist tähendust aitas ilmselt hoida seostumine päikeseaasta kulminatsioon (suveharja) tähistamise muistse rituaaliga jaanipäeva kiigekombestikus (Hiiemäe 2006). Sellele lauluredaktsioonile on tunnuslik, et lind valib pesakohaks kiige. Laulu varasemate arengute iseloomulikud nimetused *sinisirje / sinitiiba / hallikirja linnuke*, *väike kirju linnuke*, *pisukene piirilindu* saavad müüdilise tähenduse taandudes tublisti täiendust. Imelise sinikirja linnukese asemel on *siidisulgi / sinisiidi linnuke*, kes lendab *meie kopelisse*. Tema kolmel pojal on omakorda hulgi eelisnimetusi, nagu *lahke laululindu*, *laiska laanelindu / lepalindu*, *kena / kirju kesalindu*, *kurja / kulda kukulindu*, *kuninga kukk*, *kulli – kurja lindu* jts.

Järgmine värsikolmik pakub ornitoloogilisest vaatenurgast absurdimaigulise liigisümbioosi. Folklorist võib see-eest aduda sajandeid kestnud laulu ülipikka teekonda, mis saab alguse kujuteldavast ürgmerest ning jõuab meie 19. sajandi lõpu tuttava maastikupildini tuttava lepiku, kesa ja koplga.

...Sini siiba pääsukene
hommiku meres ujusse,
lõuna aal lõõrib lepikussa... (Kadrina, 1890)

Värsside sisu saab selgemaks, kui mõelda, et ringmängulaulus ju polegi enam tegu lindudega, vaid ringi keskel tantsu-partnerit valivate külanoortega.

Püha lind seal pööriteleb
ja mere keskel keeriteleb
koldse kirju linnukene.
Sinise kirju olid silmad peas,
punase kirju oli pugu ees
ja halli kirju olid hambad suus. (Hanila, 1891)

Linnupärimusega tutvunud bioloog Antero Järvinen üldistab, et põhjapoolkera rahvaste kujutluses tuleb maailmasünni müüdi *ilmalintu* ennekõike sukeldujate veelindude hulka arvata. Need on läänemeresoome sugulasrahvastest nt karjalastel kaur, vart, sõtkas, part, ka *pääskynen päivälintu*, soomeugri sugulasrahvastest nt udmurtidel järvekaur ning punakurk-kaur, aga ka ronk, mansidel punakurk-kaur (Järvinen 1991: 33–34).

Linnud regilaulus. Lind märgib rahvalaulu poeetilise kujundina sageli inimest – enamasti neidu, harvemini noormeest. Neiu asendussõnadeks on *hahk, hani, hänilane, kana, kotkas, kukk, kurg, kägu, lagle, lind, luik, löoke, mõtus, part, pääsuke, püü, sirk, tihane, tikk, tuvi, varblane, värb, västrik* (Peegel 2004: 152–172). Laulik tunnistab, et on oma lauluoskuse saanud lapsena lindudelt.

Partsil oli palju sõnuda,
suilinnul suured laulud,
sest ep lapsest laulik saanud. (Paistu, 1895)

Asendussõnad lauliku kohta on *hani, hānilane, hūüp, kana, kurg, kägu, lagle, lõoke, part, piho* (peoleo), *pääsuke, rääk, sirk, teder, varblane, ööbik* (Peegel 2004: 98–100). Linnud lohutavad kurvastajat, abistavad inimesi töös, peavad varrusid, pulmi ja matuseid nagu inimesedki, keedavad õlut, tülitsevad üksteisega. Sageli on lindude tegevusi kirjeldatud loendis.

Kotkas oli kurja lindu,
tihane tigateda lindu,
pani tööle teised linnud.

Pani kured kündemaie,
harakad äästamaie,
künnilinnud külvamaie,
lepalinnud leikamaie,
pääsud päida noppimaie,
haned reie ahtemaie,
pardid pahmast tallamaie,
koovid kokkuje ajama.
Pani püüd pühkimaie,
tuikesed tuulamaie,
värvud vakkaje ajama. [---] (Simuna, 1895)

Nii tegelased kui nende tegevuse aitab määrata algriiim ja nii ongi tihane tige, kull kuri, lauljaks laanelind ning pajatajaks pardike. Üksiktegelasena on laulus kägu kõige populaarsem (järgneb vares), kodulindudest kukk ja kana. Mõistatuslaulud rajanevad samuti sõna algushääliku kordustele.

Kesse kukub kuuse otsas,
kesse laulab lepametsas,
kes seal männikus müdistab,
pajupadrikus padistab?

– Kägu kukub kuuse otsas,
ööpik laulab lepametsas,
mõtus männikus müdistab,
part see paatsikus padistab. (Viru-Jaagupi, 1889)

Tekke- ja seletusmuistendid; hoiatusmuistendid.

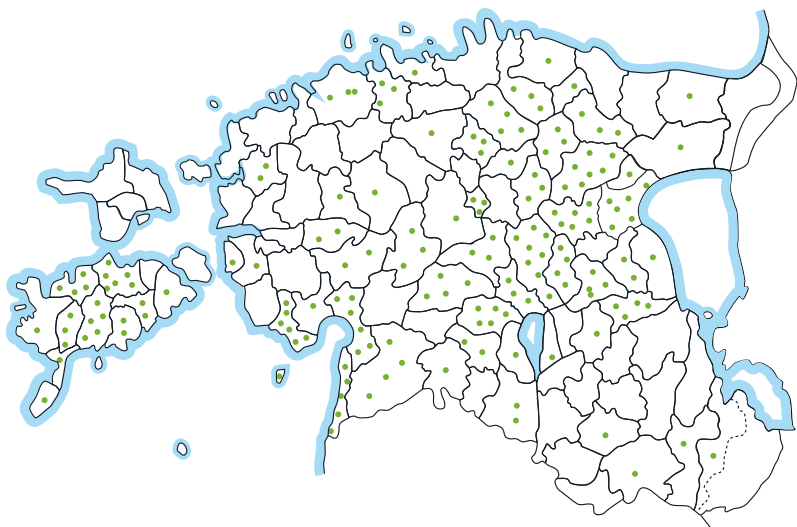
Linnuliikide värvierisuse, häälsuse, käitumisviisi seletuslugude seas on rida rahvusvahelise levikuga legende seoses Kristuse ristisurmaga (nt käbilinnud, leevike jt), mõni liik on esindatud piiblis (nt kaaren, tuvi). Laialt tuntud on muistendid kaarna valgest sulest ja kaarnakivist, lapi kullist, nurmkanast, valge-toonekurest. Uuestisünnikujutlusel põhineb käo sünnilugu, tuntud nii muinasjutu kui laulu vormis (laulutüüp “Vaeslaps käoks”).

Mitte kõik pärimuslood pole levinud nii nagu folkloorile iseloomulik – suust suhu ja põlvest põlve. Siinkohal võib näiteks tuua F. R. Faehlmanni kunstmuistendid (eesti keeles ilmunud 1866. a), mis said üldtuntuks ning andsid loominguulist eeskuju. Sellistes lugudes esindab kõrgemat üleloomulikku jõudu piiblitegelaste ja pühakute asemel taevataat ja pigem on tegemist karistusega mingi taunimist vääriva teo eest.

Inimühiskonnas on vääraks peetavate peresuhete näitlikustamiseks kasutatud mõisteid “rongaisa” ja “rongaema”. Antiikaja uskumuste järgi viskavat kaarnad oma pojad pesast maha kartuses, et need oma vanemad ära võivad süüa. Meie rahvausus teateid lapsi hülgevatest ronkadest pole, küll aga võime leida piiblist kirjakoha, mille järgi Jehoova kõige ja kõigi eest hoolt kannab: “Kes valmistab kaarnale roa, kui ta pojad karjuvad Jumala poole toiduta ümber hulkudes?” (Ii 38: 41)

Osa usundilisi muistendeid lindudest võib hoiatusmuistendite hulka arvata. Mõtlen juhtumistele linnujahil. Kütt läheb “kallil pühal” – enamasti ülestõusmispühade ajal tedre- või metsisejahile, kuid teda saadab ebaõnn. Juhtuda võib midagi kohutavat, kaob jahioõnn, kütt loobub jahilkäimisest kogu eluks vm. Tavaliselt kogetakse kohtumist metsahaldjaga. Ilmugu ta kummalise inimese, linnu või looma kujul, nimetatagu teda metsapaganaks või vanakurjaks, tegemist on metsa ja kõigi metsaelukate kaitsjaga (vt Loorits 2004: 205–212).

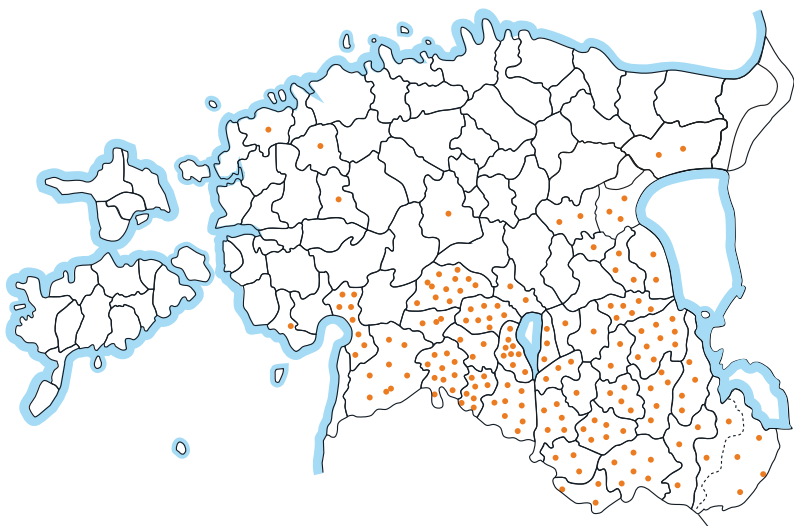
Linnulaastude toomine ja linnupesa leidmine. Linnulaastude toomine on kena komme, mis meelelahutusena on püsinud rohkem kui sada aastat pärast seda, kui sisemaal

Teated linnulaastude toomisest paastumaarjapäeval.

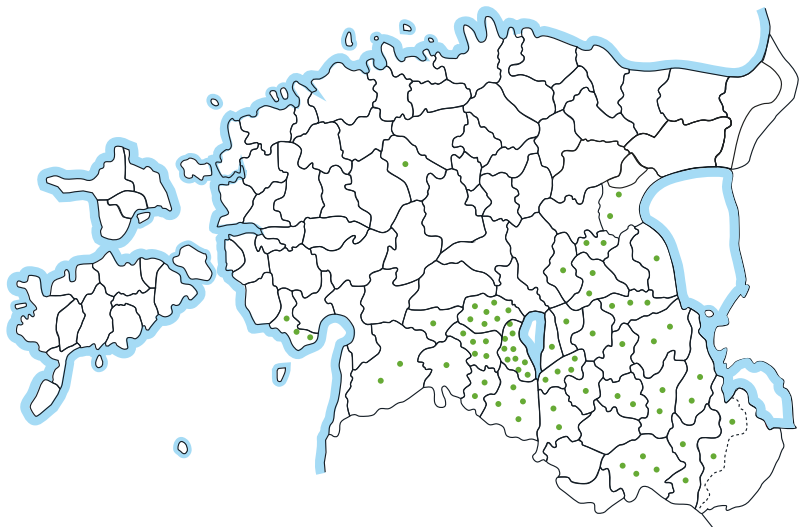
enam lindude mune toiduks korjamas ei käidud. Põhiliselt korjati veelindude ja kanaliste mune, kusjuures oli nõue osa mune pessa alles jätta. Nii ei sobinud siiski lõputult toimida: nurmkana ja tedrekana kohta käib hoiatus, et kui tema pessa tikk püsti panna, ei lõpeta lind munemist enne, kui tikk munadega kaetud saab, ent sureb seejärel ära.

Linnulaaste töid lapsed tупpa Põhja-Eestis paastumaarjapäeva, Lõuna-Eestis kas suure neljapäeva või suure reede hommikul puuriidamaalt või metsast. Väikesed laastud ja raod tähendasid väikeste lindude pesade leidmist, suurte halgude toojal pidi olema õnne leida suurte lindude pesi. Karjaskäijatele kujunes linnupesade otsimisest võistlusmäng.

Teated linnulaastude toomisest kas suurel neljapäeval või suurel reedel.

Käitumisreeglid pesa juures olid ranged. Pesa puutumine, silmavaade, hingeõhk – kõik võis lindudele halvasti mõjuda. Eestimaa lõunapoolsest osast on teateid, et pesa juures ei tohi hambaid näidata: vanalind jätaks pesa maha, pojad ei jääks elama. Isegi rääkida linnupesa asukohast polnud lubatav, et madu või mõni röövlind pesa ei rüüstaks. Inimesel, kes linnupesa lõhub või -poegadele halba teeb, kasvaks linnu pea kurgu alla või sünniks tummad lapsed.

Linnupesa juures ei tohi hambaid näidata.

Linnuhäälte jälgendused. Loodushäälendid on omaette folkloorižanr. Rahvamuusika uurijana on Herbert Tampere seda žanri iseloomustanud järgmiselt: “Niihästi laulu- kui jutukujuliste loodushäälendite esitamise juures on olulise tähtsusega meisterlikkus karakterse hääle liikumise ja

tämbri väljatoomisel. Leidub kahesugust jäljendamisviisi ühes vaheastmetega: kas võimalikult täpselt imiteerides ja seejuures enamasti mittemuusikaliste intonatsioonidega, või enam-vähem muusikalises vormis ja mõtestuses.” (Tampere 2009: 296)

Nii ongi. Püüvile valmistamise kunsti ja laanepüü juurde-meelitamise oskust läks vaja jahimeestel. Järele aimati tedrekuke kudrutamist ja -kana *nakutamist*, kanakulli või hiireviu poegade *viugumist* nende juurdemeelitamiseks ajal, mil veel kehtis röövlindudeks peetavate lindude laskmise norm. Asitõendiks tuli metsavahtidel ning jahimeestel ette näidata linnujalad. Linnuhäälte matkimine oli ühtlasi karjapoiste ajaviide. Liike, kelle häälistsusi hõlpsasti järele teha saab ja kes sellele ka omal moel reageerivad, polegi nii vähe: rähnid, tuvid, rästad, kakud, vares, ronk, kägu, sookurg, rukkirääk, kuldnokk, peoleo, leevike jt. Kui lapsi keelati lindude hääli matkimast, siis mitte sellepärast, et see linnuelu kuidagi häirida võiks, vaid “pahade lindude” kartusest.

Linnu kutsehüüu, laulu, ärevushäälistsuse kõlalise sarnasuse järgi saab oma hääletooni seada ning sõnu tule-tada, neid riimi panna ja värsiridu luua. Laulujäljendustes kajastub linnuliigi olek ja eripära, kuid samuti inimene ise. Linnud kiitlevad, uhkustavad, suurustlevad, kurjustavad, peavad kosjaplaane nagu inimesedki. Siingi võime nentida, et linnud on inimesele otsekui omataolised.

Lindude “keelest” oleme saanud palju onomatopoeetilisi sõnu. Kas tegusõna *rääkima* võiks olla loodud rukkiräägu järgi? Lindude häälistsusest tuletatud tegusõnu on hulgi: lemmiklind kägu *kukub*, naerab, *kõhib*, *kogiseb*, *kogeleb*, *vuhiseb*; vihmalind musträhn *tillub*, *krögistab*, *kõõrutab*, *kuigutab*; halvaendeline ronk *krongib*, *kronksub*, *krongutab*, *brooksub*, *rooksub*, *ronksub*, *kraaksub*, *kraksutab*, *krungitseb*,

präksub, klonksub, kloksub, haugub. Varblase ühetoonilise säutsumise kohta on teada üle 20 erineva tegusõna, tikutaja kohta on neid koguni üle 30. Kuid ühtviisi napib neid lauluvõimeta toonekure kohta, kes aina nokka *plagistab* ja kõige kaunima lauluga ööbiku kohta, kes aina *laksutab*.

Järgnev “Lindude laul” on näide linnuhäälte jäljendamisest, mängulisena kohane ka nüüdisaja suurte ja väikeste linnusõprade õpituppa.

Mina kuulin kägu, kuda tema tegi: “Kudrut – kudrut, tseh!”
– Oh sina vana narr, see oli ju tetre.

Mina kuulin tetre, kuda tema tegi: “Tsagat, tsagat, tseh!”
– Oh sina vana narr, see oli ju harakas.

Mina kuulin harakat, kuda tema tegi: “Lõör, lõör, lõör!”
– Oh sina vana narr, see oli jo lõoke” jne.

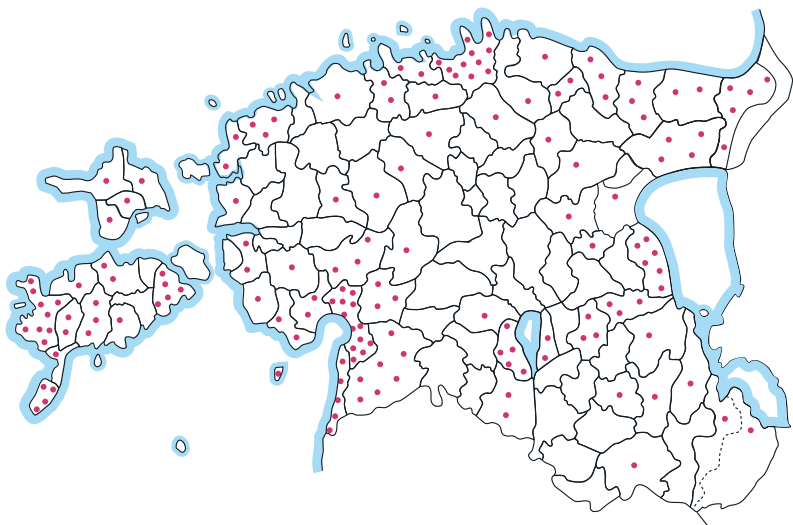
Nii võidud keik lindude nimed laulda. (Viru-Nigula, 1903)

Endelinnud. Lindude käitumise järgi arvati ette ilma nii lähemateks päevadeks kui ka pikemaks ajaks – eelolevaks suveks või talveks. Ennete täidaminekut usuti, ega's neid ilmaaegu vaja olnud, kuid need kippusid tihti rajanema mingil analoogial: ööbik laulab orus – tuleb vihmane suvi, linnud lõpetavad kevadel aegsasti laulmise – tuleb varane sügis, rändlinnud lendavad kõrgelt – tuleb külm talv. Käitumisviisidest väärib tähelepanu seltsinguliste lindude rahutu lendlemine, käratsemine, asukoha vahetus. Need on peatse ilmamuutuse ended, eriti kui oodata on tuult ja tormi.

Maarahvas kandis hoolt, et vili hästi kasvaks ja põld saaki annaks. Sellegi valdkonna ennetes tuleb ette palju analoogiat: kui linavästrikut kevadel esimest korda kõrgel nähti, oli loota head linakasvu, kui kägu kuuldi esmalt mere poolt, tähendas see, et kalasaak tuleb parem kui viljasaak.

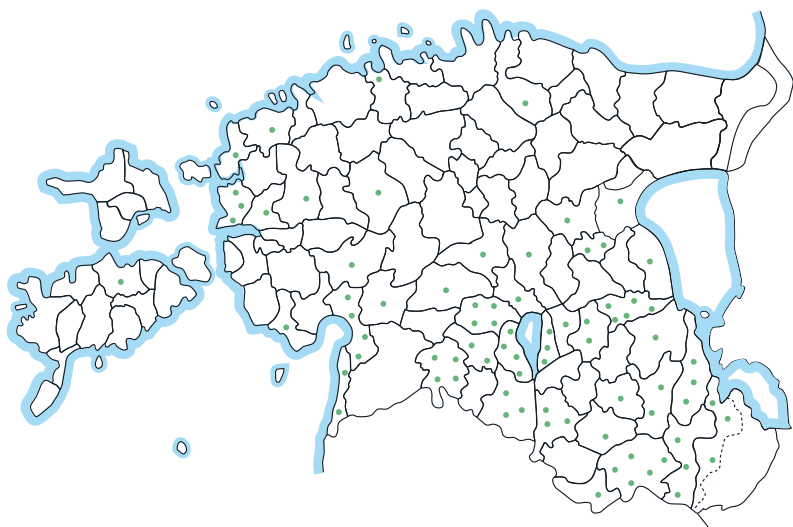
Loodusevaatluse oskust näitab looduse arengu võrdlev jälgimine. Sobiv aeg kaera külvata on siis, kui *kaerapeet* (väänkael) hüüab: “Tee, tee, tee!” või kui haavalehed puus istuva varese juba ära varjavad. Kui ööbik kevadel laulma hakkab, on aeg herneid külvata, külvikurgede lend näitab kätte rukkikülvi aja, jne.

Mõnigi linnuliik on halva mainega just endelinnuna. Neid linde usuti ette teatavat raskeid haigusi, inimese või kodulooma surma, laevahukku, tulekahju, viljaikaldust, nälga, katku, sõda. Halva mõju vältimiseks kasutati loitsu, meelitusi, maagilisi toiminguid, hoiduti eetilisi norme rikkumast. Lindudelt saadi ka häid ja oodatud sõnumeid iseenda tuleviku kohta: teekonna, jahil- või kalalkäigu

Kajakad on ilmaennetes populaarsed veteäärsetes piirkondades.

õnnestumist, lapse sündi, kallima leidmist, pulmi, õnnekat aastat. Abiellumisealistele oli heaks endeks kas või see, kui kevadel esmalt nähti koos tegutsevat linnupaari.

Vareste istumist puuladvas on vihmase ilma endeks peetud Lõuna-Eestis.

Linnukalendri vanasõnad. Pärimuslik looduskalender seab oma kuupäevalised määrangud rahvakalendri tähtpäevade järgi. Taliharjapäevast (14. jaanuar) hakkab rähn hüüdma, madisepäeval (24. veebruar) lõigatakse lõokese keel lahti, paastumaarjapäeval (25. märts) on kiivitajal esimene muna pesas, jüripäeval (23. aprill) tuleb kagu oma talveurust välja. Linnukuuks on nimetatud lindude saabumise aega. See on ajavahemik kuukalendris kuuloomisest järgmise

kuuloomiseni. Eestimaas kliimas algab linnukuu märtsis, samasse kuusse jääb kagueestiline *tsirgupäiv*, 9. (22.) märts, mil 40 lindu alustavad rändeteekonda meie maale. Linnukalendris on oluliste seas veel suvealguse tähised jaanipäev (24. juuni), peetripäev (29. juuni) ja heinamaarjapäev (2. juuli), nende järgi arvestatakse ööbikulaulu ja käokukkumise aja lõppu. Peamiselt pääsukeste lahkumise tähised on rukkimaarjapäev (15. august), pärtlipäev (25. august) ja mihklipäev (29. september).

Selliseid kujundlikke ütlusi – kalendrivanasõnu – ei tule võtta sõna-sõnalt ega otsetähenduses. Kui vanasõna järgi paneb ronk küünlapäeval esimese pesapalgi, siis see tähendab, et ta alustab pesaehitamist hästi vara. Kalendritähtpäevad on lihtsalt orientiirid, aastate keskmised, mille järgi saab teha otsustusi, kas loodus on oma arengus ette jõudnud või maha jäänud, ning selle järgi oma tööde ja toimetuste aegu sobitada. Linnukalendri vanasõnu on Mart Mägi (1994: 297) nimetanud meie linnutarkuste kõige tõetruumaks ja kogemuspärasemaks osaks.

AUL *Clangula hyemalis*

KÕVAKAEL, AULIS

Nimetuse on aul saanud omapärase häälistsuse järgi. Rannarahvale on need häälekad merelinnud olnud kalapüügiedu ja kevade kuulutajaks.

Aulide laul: “Ova aula, kova kaula, pane paula!” (Kuusalu, 1937)

Pardi moodi lind, aga väiksem, selg on pruunikas, kõhu alt on täitsa valge, laulab: “Kova kaula, kova kaula.” (Käina, 1975)

Kui kõvakaelad meres kevade kisendavad “kala kallis”, siis on vähe kala. (Vaivara, 1889)

Kui auliseid on palju länspoolt tulemas, siis oodatakse head kudukala saaki. (Kuusalu, 1964)

Räim on siis ääremeres, kui aulid ranna lähedal kisavad. (Häädemeeste, 1977)

Kui ova-aul ära petab, läheb see inimene täisse. Ova-aul on merelind, ta on oma nime oma laulust saanud. Kolgas nime-tame mõnel pool teda ka "kovakaul". (Kuusalu, 1903)

Kaige pahemb on, kui aulid pettäväd, siis tulevad täid pähä ja neist ei saa enne aestat lahti. (Kuusalu, 1937)

HAKK *Corvus monedula*

KIRIKUHAKK, NAAK, MUST VARES

Hakki ehk kaelushakki on sageli tavatsetud pidada sarnaseks teiste vareslastega. Kõige keerulisemaks on osutunud vahetegemine kahe koloonialise eluviisiga liigi – künnivarese ja haki vahel. Nii nagu on ühist haki, künnivarese, rongi ja hallvarese välimuses ning käitumises, on ka rohkesti ühist endelistes uskumustes nende liikide kohta. Eriti võrreldes rongaga on hakk siiski madalamat järku.

Kirik-akk eläs kiriku man. Tuleve vaist tornist sisse. Inimese naarive, et pühä vaim lendäs kerikun, must vaim. (Karksi, 1937)

Suure nellape ommuku toonu ronk enne päeva tõusu kivi mere veerest, kelleg' ta oma poigi ristin. Mi poja pääle päeva-tõusu risti jäänu, neist saaved kiriku akke. (Karksi, 1891)

Ronk pidavat oma pojad enne päeva Emajões ärä ristima, muidu jäävad musteks varesteks. Nüüdisaja rongad vist seda kommet ei tea, ega muidu neid musti vareseid nii palju ei oleks ja ronke ei kuule-näe ühtegi enam. (Karksi, 1935)

Kirikuakkisid oli enne vähem näha. Kui nähti üht akki üle õue lendamas, siis pidi üksik inimene majas surema, aga kui lendas paar akki kõrvu, pidi paaris rahvas akkama surema. Nüüd neid akkisid lendab nii suures karjas, et külas ei ole nii palju inimesigi. (Kuusalu, 1964)

Kui kirikuhakk akna peale koputab ja kes seda näeb-kuuleb, see sureb ää. (Rapla, 1939)

Kui kirikuhakk seisab lipu pääl, siis sureb keegi. (Emmaste, 1923)

Kui kirikuhakk kirikuristil istub, kuulutab ta istumisega kellegi surma ette. (Tartu, 1927)

Kui hakid maja ehk inimese juures lendavad, see näitab õnnetust ehk surma. Ühe naisele, kis obusega sõitis, tulnd akk looga peale ja käuksund seal: "Tead, tead." Naine ütelnud: "Noo, mis ma siis tean!" Varsti peale selle naine jäänd aigeks ja suri. (Märjamaa, 1939)

Kui kergu akk tuli külase, siis tähendas see seda, et ta tuli kellegile aru* tooma ning siis pidi see inimene aigeks jääma. Aga ägas seda täätud, kellele akk aru töi, see tuli ikka siis alles välja, kui aigus juba kää oli. (Karja, 1940)

* teatist

Kus palju hakkvaresi (kergohakkisid) kokku korjab ja kära teevad, seal sureb nattuke hiljemalt üks loom ehk inimene ära. (Pühalepa, 1889)

Kui hakki ja varesse üte talo aida pääl keväjä käratsese, tuu tähendas säälsamas taloh pahantust, aga kui küla nurmi pitte lintlese ja käratsese, sis lääva kõike* küla vilja hukka. (Põlva, 1894)

* kogu

Halba tähendavat ka see, kui kooliteel hakid ümber pea lennates karjuvad. Ehkki need kombid jäävad ainult kommeteks, on nad siiski niivõrd traditsiooniliseks saand, et raske on neist loobuda. (Valga, 1930)

Kirik-aki, kiriku ümmer na lendase. Kui aki vällä tuleve, sis ilma muutve. (Helme, 1937)

Kui akid kõrgele lähtvad ja karjuvad – tuult ja tormi. (Muhu, 1938)

Kui varesed ja hakid õhtul segivad ja karjuvad, siis tuleb järgmisel päeval vihma. (Pärnu-Jaagupi, 1942)

Hakid tõmbasid sibulad üles ja vahtisid, mis all on. Siis kasutati seda surnud hakki nende hirmutuseks. (Palamuse, 2015)

HALLVARES *Corvus corone*

VARES, NONN, VAAK

Vareslaste seas on hallvares üldtuntud oraakellind, võrreldes teistega mitmetähenduslikum. Tema kohta tarvitatud peitenimed on suures osas humoristlikud ega väljenda niivõrd respekti nagu näiteks ronga puhul. Halvaendelisuse poolest jääb ta samuti rongale alla. Tema ilmutumist eluhoonete lähedusse on peetud rohkem äparduse, pahanduse, tüli, halva teate märgiks, mitte lausa õnnetuse või surma märgiks. Põhjust, miks varest nõialinnuks või targaks linnuks nimetatakse, on arvatud seisnevat tema ettenägemisvõimes. Maastikul varjamatult tegutseva linnuna on hallvaresel oluline koht ilmaennetes. Enamasti toetuvad need mingile analoogiale (vt Hiiemäe 1983). Oma valju hääle poolest kuulub hallvares rahvapärimeses laululindude seas esinduslindude hulka, olgu tegemist pelgalt hääletsuse imiteerimisega või suvalise inimkeelse tõlgitsusega.

Varestele peab kalamees laeva kalu jätma, ja mitte isekeskis tülitsema, siis ei kau kalasaagi õnn. (Valjala, 1903)

Varest äi tohi osatleda – annab varesehamba. Hammas, mis igeme küljele teiste vahelt välja kasvab. (Õeldakse lastele.) (Karja, 1938)

Kui vares inimese juuksed oma pesasse viib, siis hakkab pea valutama. (Viru-Jaagupi, 1930)

Tedretähti pesti varesemunadega. (Karja, 1938)

Uue püssiga tarvis kõige enne 9 varest maha lasta, siis saab hia püssi. (Kadrina, 1895)

Vares on kade lind: kui teda püssiga lastakse, siis ei saa selle püssiga enam ühtegi lindu. (Palamuse, 1891)

Kui varesed (unes) vaaguvad – loomaõnnetust. (Kolga-Jaani, 1967)

Kui unel näet palju vareseid enda ümber lendävet, tähentäs kohtu käimist ja tõiste inemiste kiusu ja mõndasugust vaielust. (Otepää, 1895)

Vares vaakus vainiulla,
ulkus linna uulitsalla,
must oli mütsike päässa,
all oli alli jakikene,
keskel kirju kuuekene.
Tõi minul tõed sõnumed,
ütel minu isa surema,
ütel minu ema surema,
vennad vette uppuma,
õed pitkille õlile.* (Viru-Nigula, 1892)

* lahkunu asetati õlgedele

Vareseviga, kui lapsel silmad käivad volks, volks siia ja sinna.
(Emmaste, 1928)

“Varesele valu, harakale häda, musta linnule muud tõbed.”
Mäletan, kui tütar sai haiget, väike oli, siis ikka ütles: “Loe seda musta linnu juttu, loe seda musta linnu juttu” temale.
Lapse käsi saab terveks siis. (Viru-Nigula < Rakvere, 2003)

Muu tappi musta härja,
ma vaene – varesa.
Sada sarda* liha sai,
tuhat püttü päätikeid*.
Sai suvõs sulasõile süüä,
talves näitsikuile närri*.
Liha sei, naha möi,
rasva panni raha pääle. (Hargla, 1888)

* suure sõela täit * päid-jalgu * närida

Vares, vaga linnukene
munes Saare mulgu alla.
Minu eit sai mitu tükki,
küla eit sai kümme tükki,
kündija kübaratäie,
äästaja ämbritäie,
vahimees sai vakatäie. (Järva-Jaani, 1899)

Paastumaarjapäeva hommikul vares muneb esimese muna.
(Kadrina, 1970)

Vares viib maarjapää esimese rao pesasse ja jüripää muneb
esimese muna. (Märjamaa, 1936)

Vares petab suure reede hommikul. (Tartu-Maarja, 1934)

Varesele öeldakse: "Vares, vares, vana Jaak, pesa põleb, pojad
sees." (Pilistvere, 1894)

Vares raagib, ennustab kurja. Kui kuskil kuulde, et vares
raagib, siis küsid: "Mis sa laulad, linnukene? Kui kurja, kuku
metsa, kui iad, laula veel!" Kui ta veel raagib, siis ennustas
iad, aga kui ta enam ei raagi ja metsa lennab, siis ta oo kurja
kuulutan. (Muhu, 1938)

Kui vares karjub: "Krääks, krääks," siis kuuled santi sõnumid;
kui ta teeb niisama: "Klõks, klõks," siis äid. (Emmaste, 1938)

Räägitakse ka seda, et vares suurte õnnetuste edeütleja oln.
Kui mõnel pool majad põlema akkasid, siis karjusid varesed
mütu päeva ennemalt nende majade ümber. (Karja, 1940)

Kui varesed kraaksuvad, siis õnnetus tuleb. Kas surma-
sõnum, või loomad saavad otsa. (Viru-Jaagupi, 1984)

Varese krooksumine tähendab ikka halba, kuulatakse ainult, kumb pool ta krooksub. Kui on kuulda pahemalt poolt, siis tuleb õnnetus, kui paremalt, siis õnnetus on juba möödas. (Pühalepa, 1938)

Kui vares laeva mastis on, läheb laev hukka. (Emmaste, 1931)

Kui vares vaagub metsa, siis halb, kui mere poole, siis hea kalaõnn. (Kihnu, 1935)

Näevad kalurid, et rannale tõmmatud paadile laskub vares, on järgmiseks korra kindlustatud püügiõnn. (Pärnu l., 1933)

Kui võrgud laevast ära toodi, jäeti kolm räime sisse. Kui vares nad ära viis, siis oli laev alles nõiutamata, kui viidud ei olnud, oli laev nõiutud ja pidi suitsetud saama. (Audru, 1889)

Kui teele ehk külasse minnes vares haugub, on halb märk. (Harjumaa, 1941)

Kui vares vastu tulles karjub, siis on hääd õnne teele minna. (Anseküla, 1893)

Teised linnud rääkind iga kevade varese ees: “Võeral maal väga hääd ja kõiksugu hääd toitu süüa, miks sina ei tule sinna?” Vares vastand: “Küll ma teinekord (sügise) tulen. Sügise läinud võerale maale, aga pole tõsi olnud, mis teised rääkind; kange pala olnud ja sant elada, igaüks hakand haugutama: “Kes sind enne siin näinud, nüüd tuled sa seia.” Vares vihanud, pöörand ümber ja ütelnud: “Parem on oma maa hobuse sõnnik kui võera maa peenike leib, ei ma ilmas enam tagasi tule!” (Harju-Madise, 1887)

Vares pannud kaara iva järve ja läind siis teisel päeval katsuma, kas on paremaks või toitvamaks läinud. Kiitnud ikka: “Parem! Parem!” (Emmaste, 1925)

Varese laul laisa perenaise pesunööri juures: “Tunkel, tunkel. Minu karva, minu karva!” (Kuusalu, 1937)

Varese tarkus.

Kui inimene hakkab kuskile eri pääle kodunt ära minema, õues on juba hobu ees, ja nüüd tuleb vares ka puu otsa ehk maja katusele ja karjub kolm korda, siis juhtub teel midagi õnnetust. Kui kodunt välja minnes vares karjub kas kümme või seda rohkem korda, olgu see kodu õues ehk väljal tee ääres, siis on hea õnn tee peal ja eri läheb heast. Kui kuskile eri peale minnes vares karjub ja ise nokib varbud, vahest loksud ka, siis ära mine: siis läheb üsna räbalast, saab sõimamist, vahest peksa ka veel. Kui majast on kedagid meest ööse välja läind merele, kas isa ehk poeg, ja homiku vara tuleb vares ukse ette puu otsa ehk katuse ääre pääle ja inimese nähes karjub kümmekond korda üsna tiitsast* ja siis lendab nobest jälle ära, siis tuleb varsti kellegi inimesega teade, et randas rohkest kala on, peab vastu minema, aitama võrgust noppida, hobuseratastega* ära tooma. (Pöide, 1933)

* kiirelt * vankriga

Kui talvel varesed lumes endid vihtlevad, siis ilm läks sulale. (Koeru, 1939)

Ku varessed õhta ilä tuulega ringi lasevad, siis tuleb teisel päeval kindlasti sadu või tormi. (Kõpu, 1946)

Mulle on vanavanemate juttudest meelde jäänud, et varesed vannuvad ja on seepärast vanakurja linnud. Sõna “kurat” olevat vareste käest õpitud. (Palamuse, 2009)

Kui peremees viib viljarõukusid põllult ära, siis vana vares kisendab:

“Naprad viiasse! Naprad viiasse!
Mis mulle jääb? Mis mulle jääb?
Luunahk, luunahk!”

Kaks varest kõnelsid. Teene ütles: “Kossa lähed? Kossa lähed?”

Teene vastas: “Narvade poole, Narvade poole.”

Teene: “Mis sinna? Mis sinna?”

Teene jälle: “All obu koole, all obu koole!”

Teene tahtis ka tulla: “Maa kaa tulen, maa kaa tulen.”

Teene: “Luunahk, luunahk!” (Torma, 1929)

Vareste kahekõne.

Ühekorra varesed olid turul kogu* juhtund ning sedasi rääkind:

“Kus sa keisid? Kus sa keisid?”

– “Linnas, linnas!”

– “Mis sääl nägid? Mis sääl nägid?”

– “Obu oli surnud, obu oli surnud!”

– “Oli’ks rasvane ka? Oli’ks rasvane ka?”

– “Luu ning nahk! Luu ning nahk!” (Kihelkonna, 1946)

* kokku

Kurgi huiki, kurgi hõiki:

“Lõpku tühjä tütarlatsi,
kiä süü maasikõ mäest,
kurõmarja mätteist!”

Vana varõs kuulutia:

“Jumal hoidku tütarlatsi,
kasugu imekananõ,
tütar ülesse kasugu,

imekananõ elägu!

Tütärd mihele viiäs,
talul härgä tapõtas,
kuhioinas kopsatas,
mullõ osa hoidõnõs,
mullõ pala pandanõs!” (Sangaste, 1877)

Vares vana ja kavala,
istub aiäteiba otsas,
hallid rätikud jalana,
sinilille varba’anne,
Ootab mo hobest surema,
linalaka langemaie.

Ei aga sure mo hobene
ega lange lauku ruuna!
Meil on targad tallipoisid:
söötvad pihust pipperida,
kamalusta kaerusida. (Maarja-Magdaleena, 1888)

Vares kõnnib sui tee peal, leiab hobuse sitad ja räägib: “Hoo sitt! Hoo sitt! Kui ropp!” Talvel kõnnib sealsamas, paneb hobuse sita nahka ja kiidab: “Häkka kakk, hää kakk.” (Pöide, 1901)

Vaak, jaak, vares – kolm nime tal. Varese laul pidi olema: “Vares vaak, junn Jaak, vana Anu kõrdi* haak.” (Hääde-meeste, 1961)

* seeliku

Varesed.

Kaarel, Kaarel.
– Mis ta-ad, mis ta-ad?
Mul noorik, mul noorik.
– Mul ka-a, mul ka-a.

Kust tõid, kust tõid?
– Narvast, Narvast, Narvast.
Ahha, ahaa, ahhaa!
– Mul ka-a, mul ka-a, mul ka-a.
Mul saarlane, saarlane, saarlane!
– Ahaa, või saarlane!
Paras paar! (Vändra, 1952)

Varesed talvel räägivad saksakeelt. Üks ütleb: “Ist kalt, ist kalt, ist kalt” (külm on). Teine vastu: “Fünfundtsvantsig khraad” (25 kraadi). (Türi < Hanila, 1934)

Vares laulab: “Tatsvirrnaak, tatsvirrnaak, kus-konn, kinnivõtta, seal-ta, ära-süüa. Tatsvirrnaak, tatsvirrnaak!” Vaakumisega konn kukkond noka vahelt maha, siis: “Ah kurraat! Ah kurraat!” (Kullamaa, 1936)

Varese laul.

Kevadel, kui vares hakkavat pesa tegema, siis ta karjuvat: “Puukauss, kaks auku, puukauss, kaks auku, puukauss, kaks auku!” (Karja, 1938)

Vares nägis, et tiane õige ilus olli – läits tiasel koõsul. Tiasel olli ka hää miil varessel mehel minnä. Vares küsk tiasse käest: “Mikeperäst sa ninda tilluk olet? Oles sa suurep ollu, sis ma võtas su endal naises küll!” Tiane aga üteli: “Mia ole alle noor, mia kasva suurepes.” Üitskõrd tulli vares välläst ja üteli: “Vällän om õige külm ilm!” Tiane üteli: “Nüid ei ole kedägi külm. Mia ole siandse külmä ärä nännu, ku naise käsi külme taignes, ja pada tõisest veerest kiie*, tõisen veeren olli jää pääl!” Vares kuulds, et tiäne seände vana olli, es tii tiastege tegemistki änäp. (Karksi, 1889)

* kees

Kord vanal aal, kui raudteed ei olnd, siis on üks tartlane oma kapsapüti ära kautand tee peale. Harakas, kis püti kõige enne ülesse leind, ei ole teand, mis asi seal pütis on, löönd nokaga sisse toksti ja öeld: "Tipskeedus, tipskeedus." Selle peale tuld kaarn senna, mekkind ja öeld: "Roog, roog." Selle järel tuld vares senna, tema tund kohe ära, mis sisu pütis oli, öeld kohe: "Koapsad, koapsad, koapsad." (Kose, 1897)

Vares ja harakas kahekeste on leidnud ühe sitke härjaliha tüki. Vares öelnud: "Pooleks, pooleks," harakas öölnud: "Siit-saadik, siitsaadik, siitsaadik." Kiskunudki tüki oma kätte ja lendnud ära, vares vaatand veel järele. (Haljala, 1894)

Varese ja araka lugu.

Obune oli pikali maas. Sinna juure lendasid vares ja arakas. Nad arvasid, et obune surnud ja on nende roog. Vares ütleb arakale: "Katsun! Katsun!" Arakas torkas pea saba alla, kus pehmem koht. Obene aga pressis saba ligi. Arakas jäi pead-pidi saba alla ja kisendas: "Kitsa-as, kitsa-as!" (Laiuse, 1937)

Vares ja kägu.

Vares vaakus terve talve otsa aiateivas, keegi ei pannud tedä tähele. Kevadi tuli teiste lindudega ka kägu soojalt maalt tagasi ja laskis oma "kukku" kõrgelt kuuselt kaugele kuulda. Inimesed, kes seda kuulsivad, ütlesivad: "Juba kukulind väljas, juba kukulind väljas!" Vares, kes ka seda kuulis, ütles: "Mina pillun terve aasta kui kuldprisaraid aiateivast, seda ei pane keegi tähele ja ei ütle: "Vares, vares!" Tuleb aga va Muhumaa kutsikas ja karjub ja karjub korra, öeldakse kohe: "Kukulind, kukulind!"'" (Tori, 1890)

Vares üelnud ühekorra:

"Kui va Kuuramaa lits tuleb"
– nõnda sõimas tema kägu –

“siis kõik lähvad kuulama!
Nuared naised, lapsed süles,
vanad naised, vokid süles.
Mina kukun kuldseid sõnu
ümber aasta ühtelugu –
ei keski tule kuulama!” (Rakvere, 1900)

Tombu Sander olle ühekorra obusega linna sõitn. Ulk raha oln teisel taskus, rikas mees oln ka korra. Tahtn linnast ühteist osta. Läheb. Vares karjub tee ääres puu otsas: “Baaroon*! Baaroon! Baaroon!” Sandril ea meel: “Nää, vareski saab aru, et Sandril raha taskus ja rikas mees!” Pärast Sander tuleb linnast tagasi, kõik raha kulutud, paar marka veel taskus. Vares jälle sammas kuhas tee ääres, kus ennemgid. Karjub, aga nüid oopis teistmoodi: “Sander plank*! Sander plank! Sander plank!” Sander vihastab, kargab rattalt maha ja virutab kiviga: “Kas sa, kurat, saad! Või sii sõimama!” (Karja, 1939)

* parun * paljas

HANGELIND *Plectrophenax nivalis*

LUMELÕOKE, HANGEPULL

Hangeline – lagedatel väljadel salkadena nähtud talikülalisi ja läbirändajaid on arvatud lõokesteks, kelle valge sulestik talve taandudes ja lume sulades värvi muudab. Lõokese tali märgib nii kevadtalvist hangelindude liikveloleku aega kui ka põldlõokeste kevadise rände aegseid ja järgseid külma-perioode (vrd Mäger 1967: 188; 1994: 111–113).

Kui lõokene kõtu alt valge, sis tulevat veel lumme ja saavat külma. (Rõngu, 1889)

Kui lõokesed kevadel valged on, siis läheb kevade pikale. (Koeru, 1884)

Kui lõukene kevade varakult välja tuleb, kui keik kohad lume täis on ja kui lõukene ise ka valge on, siis saavat külm ja vilu kevade. (Saarde, 1890)

Kevät tule sedäviisi: kui tuleva lõokese vällä ja lendlese ja omma valge siibu alt, ega sis viil lumi ärä ei lähä, sis tule viil lumme, sis om viil lõokese talv. Sis kui lõokese allis läävä, sis om lumi jäädvält lännü. (Otepää, 1934)

Lõoke olevet ange all. Lõoke tule küündle vanas kuus* meie maale, ku kivi arja juba lumest vällä näkküve. Sii om lõoke valge, sirtsus palt*. Ku maa juba kirjus akkas mineme, maari-päevä aal akkas laulma. (Karksi, 1936)

* veebruaris * ainult

Need valged on lumelõokesed. Meie rahvas ei ole neid üldse vaadanud, aga ma olen suured parved teede peal näinud. Nad olid väga ilusad. Neid oli tavaliselt Palamuse pool ja siis Järveperal, kus see Oskar Luts sündinud on. Kui nad lenda-vad, siis on nad eriti ilusad. (Palamuse, 2015)

HANI Anser

METSHANI, PARVEHANI

Kevad- ja sügisrändel üle lendavad haneparved on rahvapärimuses fenoloogiliseks orientiiriks, nende käitumisviisi saagi- ja abieluendeks. Endeliste märkide valikus ja lahtisuletustes leidub, nagu ikka, üksjagu analoogiat.

Kevadel rand-anid põha poole oma uude kohta lendavad, siis ütlevad vanad inimesed: “Anid lähevad, haljas järel.” See tähendab, et selle järel siis varsi mets ja maa haljaks muutub. (Pärnu khk, 1934)

Kisendavad merelinnud, nagu haned, kevadel väljadel, siis katsugu põllumees aga salvesi teha, sest suvel viljasaak on hea. (Simuna, 1895)

Nagu igaühel teada, tulevad aned seltsi kaupa kevadel jälle meie juure suvitama ja lennavad üksteise järgi. Näeb neid esimest korda kas noormees ehk noor neiu, siis on esimene töö: loeb ta neid lennust ära, leiab neid paarid, siis on süda

rõõmus, et eestulev aasta temale meele järel kallima ehk selt-silise saab kinkima. On nad liiad*, siis ei ole lootustki. See tähendab ainult noorerahva juures, abielurahval ei ole anede lugemist enam tarvis, nemad on omad juba ära lugenud. (Hanila, 1889)

* paarituarvulised

Kui unes haned kaagutavad, siis tähendan see naiste loba. (Põltsamaa < Kuressaare, 1978)

Ku sügüse hani[?] lindsõ[?] korgõst, sis saa lühkene külm süküs. (Vastseliina, 1975)

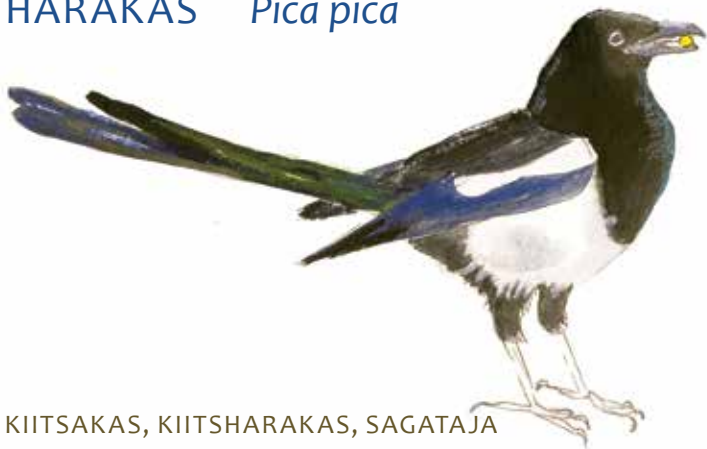
Kui aned sügisel sooja maale lähvad ja mennes segasi lennavad ja ei mitte sirges ridades, siis usuti, et väga segased talve ilmad tulevad. (Jõhvi, 1889)

Kui aned ära minnes kõrgelt lendavad, tuleb lumerikas talv, kui madalalt, siis lumevaene. (Reigi, 1975)

Hanid toovad halla,
kured toovad kuiva,
luiged toovad lume. (Rõuge, 1953)

Haned meil lendavad üle linna sööma ja tagasi. Kui päev läheb pikemaks, siis nemad järgivad seda – võid kella õigeks panna minuti täpsusega. Vanasti nad nii palju põldudel ei käinudki, nüüd nad on valinud teise rändetee, käivad siit rohkem. Hommikul kell 5 lähevad sööma, umbes kell 11 tulevad tagasi merele. Õhtul kell 5 sööma, tagasi siis tulevad 10 ajal. (Viru-Nigula, 2015)

HARAKAS *Pica pica*

KIITSAKAS, KIITSHARAKAS, SAGATAJA

Haraka pika saba päritolu on seletatud mitmeti. See olevat saanud peergudest, millega teda peerukimbu varastamise eest visati. Ette tuleb muinasjutuga liituvat seletust, et harakas on tekkinud vanakuradi juustest, tema tütre suurest varbast, nõia sõrmest vm (Salve 2013: 134–135). Uskumustes pole harakas kaugeltki nii pahaendeline kui ronk, hakk või varesed, kuid temagi toob pigem halvapoolse sõnumi. Mõistatust haraka kohta on ühesuguste sõnadega kirja pandud sadu kordi, trükisõnas ilmus see juba 1732. a.

Harakal om tuuperäst hand pikk, et ta varast pirda. Ja Jumal ütél, et sullõ hannast kasusi ka neo pirru. (Setumaa, 1937)

Kassi ja haraka sündimine.

Kord tegi vanapagan kurja ja saadi kätte. Nuhtluseks pidi teda kuumas saunas kerisele pandama. Sauna keris oli kohe ukse all, et kui keegi sisse läks, pidi päälle langema ja ennast põletama. Seda tehti ka nüüd vanapaganaga. Viidi sauna juure

ja topiti ukse vahelt sisse. Vaevalt sai vanapagan sauna sisse vahtida, kui kohe kuumu keriselle langes. Hädas valu pärast kisendas tema: “Peastke minu kaks juuksekarva!” Vaevalt sai vanapagan seda hüüdänd, kui juba kass kaba mööda* üles jooksis ja harakas aiateiba lendas. (Vaivara, 1889)

* sauna nurka mööda

Siis kutsunud ta mõlemad omad naised enese juurde ja öelnud neile: “Kumb enne selle sõrmuse selle lina pealt minu kätte toob, see jääb mulle naiseks!” Naised pannuvad kohe plehku, vanapagana tütar ikka ees. Niipea kui vanapagana tütar sõrmust hakanud ära võtma, kukkunud ta karsumdi kõrditõrde, ainult suur varvas jäänud välja. Seda nähes, mis sündinud, öelnud sulase tütar: “Suurest varvast, mis väljas on, saagu harakas aiateibasse!” Niiviisi sündinud vanapagana tütre suurest varbast esimene harakas. (Põltsamaa, 1895)

Arakas on paha sõnume tooja. Kui arakas kuskil toa katukse pääl sägatab, siis tähendab see õnnetust ehk tüli. Vanad rahvas räägivad, et ennevanast elanud üks nõi, keda üks mees püssiga maha lasi. Kui nõi suri, kisendas veel: “Minu lasite küll maha, aga minu veikene sõrm jääb arakaks aiateiba otsa.” (Vaivara, 1893)

Harakas olnud enne inimene, varas. Need, kellelt ta varastas, lasknud ta nõiduda kodukäijaks. Sugulased nõidunud inimeseks tagasi, et aga esimene nõi oli vägevam, siis jäigi ta harakaks. (Tallinn, 1938)

Harakas on varastaja. Röövel. Kõike viib, mis kätte saab. Sügis tuli kätte, siis vahtisime, et millest ta pesa on tehtud – selgest traadist oli pesa tehtud. (Nissi, 2015)

Harakas olema kuradi süda. (Suure-Jaani, 1889)

Arakas on varekse poolvenda. (Haljala, 1938)

Ää võta araka sulge moast: ammad jäävad aigeks. (Keila, 1950)

Kui unes näha harakaid, siis tähendab see tühja juttu ehk keelepeksu. (Tartu, 1933)

Kui näed harakaid, loe nad kohe ära, mõtle üks soov, see täitub. Harakad on õnnelinnud. (Viljandi l., 1978)

Va araka ääl on sagatamine ja kädistamine. Arakas sagatab, tuob uudisseid. (Iisaku, 1978)

Harakas on aiateibas, siis tuleb kiri või külalised. Ja kuspoole tal saba on, siis sealt tuleb. (Viru-Jaagupi, 1984)

Mina usun harakat alati. Et kui maja juurde tuleb ja kädsatab, et nüüd midagi saab teada, kuskilt tuleb mõni kiri või tuleb keegi. Ükskord harakas lööb siin lärmi ja kädsatab siin: mul olid kanapojad. Mina läksin tädi poole ja tulín tagasi ja kukk lärmab nagu kole ja kanapoegi mitte kuskil. Neli kanapoega tuli välja, vanal kanal saba ära tõmmatud tagant. Ja rebane oli. Ja harakas nägi toda rebast. Harakas lendab rebasega kaasa ja lärmab alati. Vares niisamuti. Nad ei kannata üldse rebast, nad tunnevad ära, et see on üks paha loom. (Nõo, 1988)

Harakal on heki sees pesa. Tema on hea majavalvur. Niipea kui keegi võõras tuleb õue peale või kull tuleb kanu passima, nii tema hakkab sagatama, annab märku. Aga pääsukese pojad tassib kuuri alt kõik minema. (Iisaku, 2004)

Mõistatus. – Kõrgem kui kirik, madalam kui regi, mustem kui süsi, valgem kui lumi? – Harakas. (Vaivara, 1889)

Harakas, kui ta inimeste elamu ette lendab ja kätsistab, siis saab ligemal ajal midagi uudist kuulda. Kes metsaäärsetes üksikutes taludes on elanud, see teab, et sellel oletusel ka tõelisus ei puudu. Arvatavasti harakas kõrges lennates näeb ära, kui keegi sinnapoole tuleb ja annab sellest majasse märku. Jänesejahil, kui koer metsas jänest ajab, võime haraka abi kasutada, nimelt kui kütt koera ajamise lähikonnas kuuleb haraka kätsistamist, siis sealt läheb jänese. (Äksi, 1937)

Arak toob sõnumit, kas mõni on kuskil surnd. Toob eemalt sõnumid. Kädistamine ei too ääd. (Viljandi, 1939–1940)

Meil linnu toova õkva kirja. – Kolm kord katsat harak, siis sai kolme päeva pärast kirja. (Võnnu, 1986)

Raha toov kiri on, siis on alati arakas kõrgel ja kädistab. Arakas on kirja ja käsu kuulutaja lind. (Keila, 1939)

Harakas tuli sügisel meile ise. Harakas toob ju uudiseid. Ja oligi nii, et isaga oli õnnetus. (Ambla < Kadrina, 2003)

Sittmargus on üks lind. Või kidarik – on see pika sabaga. See on harakas. Kui see maja juurde tuleb, siis ei pea ka mitte kenat tähendama. (Valjala, 1995)

Kui laps rinnust kädiseb ja kõgiseb, nii et ta vahel päris terve näitab olevat, aga tõisel kuul jälle oma vana kädsin ja ködsin rindu tuleb, sellel on haraku tõbi. Arstimiseks antakse talle keedetud harakuliha süüa ja suitsetatakse haraku pesaga. (Paistu, 1894)

HIIREVIU

Buteo buteo

VIHMAKULL, VIHMAVIU, VIUKULL

Vihmalinnuks nimetatakse ühteviisi nii musträhni, peoleod kui viusid (hiireviud ja herilaseviud) nimelt nende häälituse alusel.

Palava ilmaga püiavad sivud üles minna päikese pääle teda ära sööma. Nende hävitajaks on aga viukullid (vihmakullid) loodud, kes neil üleval õhus pääd otsast ära võtavad. Sage-daste on nähtud, et ilma pääta sivud ülevast alla kukuvad. Niisama kindel olla ka see, et nad ülesse lähevad. (Tartu-Maarja, 1889)

Kui kull metsast kõrgel lennul põllu peale maha laseb, tuleb lühike sadu, maandub ta madalalt, tuleb pikk raju. (Rakvere, 1946)

Suur kull, kana suurus, ál, metsas elab, tieb puusse pesä, vitsaraagudest ümmarguse unniku. Ku tämä näugub, sis tuleb vihma. (Iisaku, 1937)

Kui vihmaling hüiab, siis tuleb vihma. Karjub: "Vihmaviu!" ja: "Vihmaviu! Vihma veel!" ja: "Vihma veel!" Kui see õieti valju kisab, siis ikka vihma tuleb. (Audru, 1964)

Kui vihmakullid üleval taeva all lendavad ja kisendavad, tuleb kolmandal pääval vihma. (Kursi, 1894)

HÄNDKAKK *Strix uralensis*

Händkakk kuulub öökulliliikide hulka, keda teistest kakulistest on eristatud vaid häälistsuse järgi. Mart Mäger (1967: 98) on arvanud, et nimetus *rõkka* ühes Rapla kihelkonnast pärit tekstis lähtub tegusõnadest *rõkkama*, *rõkatama*. Häälistsuste tõlgenduse järgi otsustades on tegemist händkakuga.

Rõkka (öökull): “Uhuu, kas tüdrukud kodu?” (Rapla, 1921)

Üks kull peab healt tegema (nime ei teagi): “Tere hommukut, tere hommukut! Kas tüdrukud kodus on? Kas tüdrukud kodus on?” (Suure-Jaani, 1890)

Meil oli selle kakuga üks paha lugu. Tema oli sauna suitsutoru kaudu läinud vist sealt hiiri otsima. Võib-olla leidis ka mõne, aga siis oli läinud veetünnist jooma ja sinna äragi uppunud. Sest on nüüdseks 20 aastat või rohkem. Suuruse ja pika saba järgi võis aru saada, et see on uraalikakk. Nüüd on tal händkakk nimeks. Sügise lendavad rohkem ringi, siis on omavahel riius, teevad koledat häält ja kui vastu teed, siis tuleb sulle ligemale. Aga kui vares teda näeb, siis kutsub teised kokku ja teevad talle kambakat kah. (Maarja-Magdaleena, 2013)

HÜÜP *Botaurus stellaris*

MEREHÄRG, MEREMÜHITAJA,
JÄRVEHÜÜBRI, HÜÜPEL

Väga varjatud eluviisiga, ent omapäraselt valju ning kumeda öise häälsusega hüüpi peeti üleloomulikuks vaimolendiks. Tema hüüdu tajuti kui halba ennet, seda peeti raskete aegade – nälja, katku, sõja, viljaikalduse ettekuulutajaks. Põhiosa pärimusest on tekke- ja seletusmuistendid, välimuse ning häälsuse kirjeldused (vt ka Eisen 1922: 348–349).

Üüp on üks lind järves. Pistvat noka mätta sisse ja tegevat “mhh, mhh”. (Mihkli, 1929)

Jõgede ääres elab üks lind, keda hüüp nimetakse. Tema karjub kevadel jõgedes jämeda häälega, mis mitme versta kaugusele kostab. Vanadrahvas räägivad, et Pilatusest olla hüüp saanud, sellepärast et ta Jeesuse laskis ära tappa. Teda lastud ammetist lahti ja pandud Donau jõe ääre vangitorni suure tõrre alla. Ta ei ole seal mitte ära surnud, vaid muutunud seal tõrre all hüübiks. (Jüri, 1896)

Meie küsisime, kes see hüüpli on, vastuseks saime: tsirk (lind), mõni ütles ka, et tont, mida meie muidugi teada kõige enam uskusime. Hüüpli hääл kõlab nõnda, kui meie ühe väga suure tühja pudeli sisse nõnda puhkame, et sääл hääл sünnib. See hääл on õige madal, aga siiski nõnda tugev ja lõikavtume, et seitsme versta pääle, kus meie sääлт järve ja jõe äärest elasime, väga selgesti ära kuuldus, ja kui kalapüügile läksime, siis olime sääл koguni ligidal ja kuulsime seda hääлт väga selgesti. Hääл oli ligidamalt kuuldes nõndamoodi kui siis, kui põrandat mööda ühte rasket asja tõmmata, nõnda et see hääлт teeb. Iga minuti pärast kostab hüübi hääл: “Üüp! Üüp! Üüp!!” Sellega võib arvata, et koll või soohaldjas, mis koledat hääлт teeb, muu keegi ei ole kui lind hüüp, hüüpli jne. Ja tema koleda hääle pärast on hakatud teda tondiks ja haldjaks kutsuma. (Võnnu, 1907)

Üüp üiab nii rumalasti: “Õeh, õeh!” – soiub inimese moodi. Üiab järve põhjast. All lind, pikk nokk. Järv kajab vastu. (Mihkli, 1929)

Hüip on järve vaim, kes järve üle valitseb. Ta on kangeste suur, aga angera moodi. Egas järves on oma hüip – neesammad

inimesikid uputavad järvedesse. Ta karjub hermse valju häälega, mis mütme võrsta päele kuulukse. (Ridala, 1888)

Tema hääl olli ragin, paukumine, pragin. Tema päed võib kut keerdsarvedega oina päed kujutada. Tema keha olli sinikas veekarva ehk tume porikarva hall. Keha kuju oli kut päratu-suurel kassil, tõrrejämedune. Kas temal jalgu oli? Vist mitte! Ta lasti Kodeste järves ristiga hõbekuuliga maha, pärast ujusid justkut tõrre- ja riistatükid vee peäl. Oinapäe on hari-likult kiikide sügavuse õudsuste tundemärk, seda võiks ehk hüübi kujutusele juhtnööriks* võtta. (Hiiumaa, 1916)

* siin: võrdluseks

Hiiu järvedes elab hüüp. See on imelik loom, keda harva saab näha. Teeb koledat häält, eriti kevadel. Hääl kostab seitsme versta peale. Järve ümbruses väriseb maa üsna, kui hüüp hüüab jõeäärses rohus ehk kõrgastes*. Mõned arvavad, et see head ei tähenda, kui hüüp sagedasti hüüab. Arvatakse, et hüüp mõne korra isegi sõda ette kuulutab. (Pühalepa, 1927)

* kõrkjates

Aruküla järve ilmus senikuulmata ja -nägemata lind, kostis kui maa alt ja kuuldus kaugele. Rahvas arvas, et see head ei tähenda, seda ebausku kinnitas Esimese maailmasõja pealetulek. (Palamuse, 1958)

Võnnus Kastre-Peravallas on üüpli, kes elab vee all nagu kala. Kord oli ta jäänd mõrda. Olnud nagu toonekurg. Vanarahvas kuuland: kui üüpli üüpand ühe korra, tulnud halb vilja-aasta, kui kaks, siis keskmine, ja kui kolm, siis hää. (Võnnu, 1928)

Tabina järveh oll vanast ka üts järvehüübri elänü. Tuu oll sääne antsak* järve-elläi, kiäki tiia-äs, määne timä õigõ oll.

Ku määndse halva ao oli nätä, siis tuu hüübri iks tsusas pää vällä järvest ja hüübäs. Mitu kõrd järvehüübri hüübäs, setu ruublit mass tõsõ ajastaga rüävvakk, kõnõli iks vanarahvas. (Vastseliina, 1888)

*veider

Kui katkuhüüp sui juhtub karjuma, siis tähendab see suurt loomatõbe ja viljaikaldust ja nälja-aega. (Koeru, 1890)

Üip on lind. Teda hüütakse ka kõigutajaks. Ta toob ette sõnumid loomaõnnetusest. See on kahjulind. (Kose, 1929)

Mere äärtes häälitsev hüüp ehk roolehm ennustab pika sumiseva häälitsusega vara kevadet. (Pöide, 1941)

Kui merehüüp päeba teeb ikka “hüüp, hüüp”, siis tuleb teise päeb vihma. Karjub ta aga õhtu, siis oo kuibasi elmasi oodata. (Martna, 1938)

KAELUSTUVI *Columba palumbus*

MEIGAS, MELEKAS, METSTUVI,
KUUTAJA, KÜÜHKÜLANE, HÜTT

Kaelustuvi häält on tajutud kurjustamise, kurtmise või kaeblemisena. Kui peaks kerkima küsimus, miks selle linna kurn nii väike on või miks ta pojad nii kauaks sulgedeta jäävad, pole raske linna kaugelekestvat kuuksumist inimkeelseks kurtmiseks sõnastada.

Ennemuiste olnud varesel kaks ainust muna ja kuutajal kuus muna. Seni kui kuutaja jõe ääres joomas käinud, vahetanud vares munad ümber, oma kaks muna pannud tema kuutaja pessa ja kuutaja kuus muna võtnud enese pessa. Kuutaja tunnud küll ära, et tema pesas ülekohut oli tehtud, aga ei teadnud, kes varas oli. Ta haudunud pojad välja ja vares oma varastatud munadest ka. Pärast saanud häbemata varguse-töö pojade läbi ometi avalikuks. Kuutaja nutab seitsaadi- iga kevade oma kuut muna taga: “Kuutajal on kuusi poega, varesel on kaksi väntsa!” Vares, kui ta oma suu lahti teeb, siis sõimab ta ennast: “Varas!” (Helme, 1874)

Kühkülane laul: “Küü, küü, kümme muna, läksin vareksega vahetama, sain kaks savemuna, küüh.” (Kuusalu, 1978)

Mehiku või metstui laul.

Tüüt, tüüt, tühi pesa.

Mul on kuus kullast muna,

sul on kaksi kärnast lonksu. (Väike-Maarja, 1930)

Meigase laul.

∴ Kuus, kuus kullast poega, ∴

käol üks verine vänts.

Vanarahva jutu järele kägu munevat meika pesasse ja siis meigas haudub pojad välja. Saab aga käopoeg suuremaks, ajavat ta meika pojad pesast välja ja elavat siis üksi kui pere-meis kunagi. Selle pahanduse pärast nimetavatki meigas käopoega veriseks väntsuks. (Kadrina, 1937)

Hütt: “Hütt, tüü, tüü, tüü!

Ütil ütessa poiga,

karul kats latsekest,

käol ei ütteinustki.” (Võnnu, 1885)

Hütt laul nii:

“Hüü, hüü, hüttü,
pää, pää püttü,
jala jahukotti.” (Setumaa, 1937)

Kui meokas karjub, hakkab vihma sadama. (Vändra, 1898)

Ja meigas, kui kevadel esimest korda õhtal kuuled, siis on õnnelik aasta. (Järva-Jaani, 1965)

Keda mehitaja ära petab, selle jalad minevät lõhki. (Maarja-Magdaleena, 1905)

Kui metstuvid tulevad talu õuele, sureb keegi ära. (Rõngu, 1933)

KAJAKAS *Larus*

RÄIMEKULL, MEREKAJAKAS,
MUSTPEAKAJAKAS, VALGEPEAKAJAKAS

Kajakate “kõne” on aina kaladest. Nad kuulutavad ette kala-
saaki ja ilmamuutust. Liigi järgi neid enamasti ei nimetata.
Rootsi keelest pärineb sõna *gull*, mis tähendabki kajakat. Nii
on siis meie läänesaartel ja -rannikul kalakullid ja räime-
kullid, kes kaluripaatidest matti võtavad. Laevameeste
uskumustes saab hukkunud meremehe hing kajakaks. See
on halb enne, kui selline avamerel laevast maha ei jää.

Kajaka laul: “Kalad, kalad, kalad kalad, maailma kalad!”
(Kuusalu, 1937)

Kalakulli kisa. Kalakull karib: “Kala kalda, kala kalda, kala kalda.” (Tõstamaa, 1930)

Kajakas laulab: “Kalaiiak, kalaiiak, kalaiiak.” (Kullamaa, 1938)

Kajakas karjub mere ääres: “Tiiu, kas said?” – “Ei iial, ei iial!”
Teine püüab kala, teine üüab. Kui ta audumas on, siis tahab,
et vanamees süüa tooks. (Ridala, 1932)

Kaagas (on kalakull) laulab: “Kala, kala iia, kala, kala iia,
kaks kala, kaks kala.” (Risti < Noarootsi, 1929)

Kui kajak paati reostas, tähendas see seda, et järgmisel
homikul saab kalu. (Reigi, 1940)

Kui kajakad merele paadile järele lendavad, siis seal on kala
palju. Viskad ühe räime õhku, siis vaatad Kunda poole,
hordid tulevad, prügimägedelt on õhus kohe. (Viru-Nigula,
2004)

Loodus on tark ikka küll. Vaatan sügisel, et kui Nigula tee
ääreski põldu küntakse, siis põld lumivalge kajakatest. Kust
nad teavad! Nii hea kõrvakuulmine vist ka ei ole, et mere
ääres kuulevad traktori häält. Või on piilurid? Kui kajakad
aga koledasti kisavad siin põldude pääl, läheb tormiks.
(Viru-Nigula, 2015)

Räimerapped viinud rannarahvas merre kivi peale. Kajakad
lendavad-ujuvad ümber kivi, keegi sööma ei hakka. Kui tuleb
kuskilt kaugemalt üks vana kajakas, võtab proovisuutäie ära,

siis on mõne minutiga kivi pealt kalarapped söödud. (Nissi, 2015–2016)

Elusloodust esindavad meie kandis linnud: kui majade katused veel vanad olid ja pööningutest tuul läbi puhus, peremehetsesid kajakad. Nad istusid katuseharjadel, nokad vastu tuult, planeerisid kisades majade vahel, tuhlasid prügi-kastides ja tagusid mõnikord nokaga vastu akent, nõudes süüa. Täissöönult oskasid nad end lennu pealt vastu akna- klaase kergendada. Katuste-pööningute remont võttis kajakatelt eluaseme. Siis tulid varesed ja pidasid kajakatega rae- vukaid lahinguid. Kui merelinnud hakkasid võimust saama, pagesid varesed puuvõradesse, kus lestajalgsed neid ei ohus- tanud. Nüüdseks domineerivad varesed isegi Stroomi rannal, kajakad on muutunud eksiküalisteks. (Tallinn, 2015)

Kajakad läksid kõik randa – nüüd tuleb teist ilma. Tuult ja sadu tuleb. Nad otsivad sealt kala, mis vesi välja viskab. (Iisaku, 1976)

Kui kullid (kajakad) maale tulevad, siis tuleb torm. (Kihnu, 1940)

Kui kaakad õhta merele minnes vihaselt paadi kohal ja paadi järges kisasid, siis oli mere pääl ullu karta. Kõige rohkem oli karta tuult ja tormi. Kaakate kisa paadi järges ead äi tähen- dand. (Pöide, 1949)

Kui kajakad on madalal, siis tuleb sadu ja tormi. Kui kajakas lendab haruldaselt kõrgelt, nii et vaevalt näha on, siis tuleb kauemaks ajaks ilusat ilma. (Haljala, 1969)

Kui kajakad varesega ühes laeva saadavad, läheb laev hukka. “Russalkal” oli üks madrus maha jäänud laevalt: ta oli seda aimanud. (Saaremaa, 1929–1931)

Ka kajakad ei kuuluta hädä, kui nad suurel hulgal taklasis* istuvad ja igasugu hirmutamise peale paigale jäävad või kohe tagasi tulevad. Vana merimees arvab siis merimeeste vaime nägevat ja nimelt hukkunud merimeeste vaime, kes varitsevad peatsete seltsiliste järele. (Pärnu khk., 1933)

* laeva taglases

Kui laulatama minnes kalakajakas vastu lendis, siis tähendas see noorepaarile õnne. Kui vares lendis, siis õnnetust. Kui kajakas maja kohal lendis, siis pole sääl peres õnnetusi karta. (Karja, 1940)

Kalakulli ei tohi meremees ega kalamees laska, siis hakkab halvasti minema. (Pärnu, 1933)

Hõbekajaka pesasse Mädajärvele viisime kanamune haududa. Aprilli alguses vist oli see, ujusin saarele, vesi oli nii külm. Aga kui ära tooma läksin, olid kajakal pojad juba välja hautud, ühe päeva jagu jäin hiljaks. Ei saanud sealt ühtki poega enam. (Kadrina, 2004)

KANAKULL *Accipiter gentilis*

TEDREKULL, KANAHAUGAS

Kodulindude ohustaja ning murdjana on kanakull eriseisuses; ennekõike keskendub rahvapärimus traditsioonilistele tõrjevõtetele ning ennetusmaagiale.

Kanakull lendab õue ja on julge ning röövib kanu, sellepärast vist kutsutakse kanakull. (Kihnu, 2009)

Kui kull kanapoja ära viib ja senna kohta sulgi maha jäeb, kust ta tema võttis, siis suitsetakse neid sulgi tule käes, siis ta enam ei tule tagasi teisi viima. (Palamuse, 1889)

Perän päiva ei tohi põrmandut pühki, ei ka põrmandu pühkmit välja visata, siss nakkavat kull kanade säлга käima. (Rõngu, 1903)

Kui kulli sööma ajal nimetad, siis teeb see kanadele ja teistele väikstele lindudele paha. Juhtub, et nendest sööma ajal jutt tuleb, siis küll jutusta, aga ära mitte nimeta. – Räägi meest, aga ära nimeta. (Karja, 1888)

Kui õue peal kõndides kirves õla peal on, siis viib kull kohe kana ära. (Tarvastu, 1894)

Et kanakull tagasi ei tuleks, visatakse talle äralendamisel kondiga takka. (Märjamaa, 1932)

Kui kanakullid õues lendavad, siis peab tagurpidi luua üles siduma või kummuli pudelad teibade otsa panema, siis kullid ei tule õue. (Häädemeeste, 1957)

Siis ei pea kull kanu kiskuma, kui vares surnult aiateiba otsa panna. (Haljala, 1889)

Kullid pandi talli ukse peale, naelutati kinni, tiivad laiali, et nõidus ei akkaks loomadele peale. Külas oli ja mõisaski mõni kutsar pani, ja riste tehti ka uste peale. – Pidi oidma kurja ää looma juurest. (Türi < Peetri, 1930)

Kui üts haugas tuleb ja tahab mida haarda, üts kana ehk muud veikest elajat, siis lüvvasse kää käsa vasta ja huigatasse: “Kull, kull, kanavaras! Üle aia utevaras, meie mamma niidivaras!” Haugas, kui seda kuuleb, lendab ümber pöördes metsa tagasi. (Setumaa, 1873)

Kulli nähes karjuti: “Kull, kull, kanavaras, pesa põleb, pojad sees!” (Jõhvi, 1963)

Kes kanu tahtis hoida, et kull ega muud elukad kanu ära ei viiks, see võttis maarjapä hommiku enne päävatõusu ahju-luua ja sõitis kaksiti luua selgas kolm korda ümber toa. Siis tõmbas luua varre otsast ära ja pani õue aiateiba otsa. (Koeru, 1889)

KARMIINLEEVIKE *Carpodacus erythrinus*

Vähesed on seda väikest rõõmsahäälelist vilistajat looduses märganud, ka ei teata tema nime. Nii on linnukesel põhjust küsida: “Kas sa ise ei tea?”

See on karmiinleevike, kes teeb teise linnu häält järele ja lõpus ütleb: “Eks sa ise tea!” (Tallinn, 1990)

“Idioot! Kas sa ise ei tea?” Niimoodi ütleb see lind, et sina oled see idioot. – Küsib, kas ma siis ise ei tea, et olen idioot. (Kose, 2011)

Karmiinleevike tuli umbes 60-ndatel aastatel. Tuli kohe majade juurde ja hakkas laulma. Ma kuulsin, et mis uus lind see on. Tema tuli siis, kui siniraad hakkasid siia tulema, siis tuli tema ka, või ehk isegi vähe varem. (Palamuse, 2015)

KASSIKAKK *Bubo bubo*

UHUU, JÄNESEKULL, KASSIKULL

Üha haruldasemaks jäävat kassikakku oskasid häälightsuse järgi ära tunda metsaga enam seotud isikud – jahimehed, metsavahid jt. Pärimusteadete järgi on raske otsustada, millisest kakuliigist jutt tegelikult käib. Üldiselt oli teada, et kassikakk on kõige suurem, kuid kassikulliks näib olevat nimetataud teisigi kakulisi.

Jänese- või kassikull, tuu on pääkakk, võtt pini kah, vii ar. Kolmõ sorti om kakka. (Setumaa, 1942)

Võrtsjärve ääres oli üks metsavaht, kes näitas mulle kassikakku. Tema oli maruvihane, kui kassikakk pidi oma pesa maha jätma raie pärast. Aga teine metsavaht Nõva kandis, see ütles, et ta on raip, sööb kõik ära lepatriinust kuni händkaku poegadeni. (Nõo, 2015)

Kui kassikakk metsisemängu tuleb või sooservas korra tohotab, siis mäng on kohe vagane. Õpib korra seal käima, siis mäng kaob sealt äragi. (Iisaku, 1978)

Kui kassikakk tuleb maja juurde nutma, siis keegi seal majas suri. (Viru-Jaagupi, 1984)

Jänese-uuk karjub “uhuhuhuu, uhuhuhuu”, kui ta sado või vihma näab. (Martna, 1941)

Kassikakk oli lihtsalt öökull, aga suur kull, kes teeb koledat häält. Teda oli vähe, aga ta hõikas vahel. Siis öeldi, et ta on vanakuradi käsilane. Turbarabades ta oli. Rahvas oli kullide suhtes väga ebateadlik, kardeti neid. Kui kull või kakk saadi kätte, siis pandi teiba otsa üles, et hirmutab harakad ära. (Palamuse, 2015)

KIIVITAJA *Vanellus vanellus*

KIIV, KIIVIT

Kevadise saabumisaja poolest ning häälistsuste järgi soos, luhtadel või põldudel on kiivitaja mõneti võrreldav suurkoovitajaga, sarnasust on nende nimetusteski. Ometi on ärevahäälse, erutatult põikleva lennuga kiivitaja saanud rahvapärimuses märksa halvema tähenduse kui rahulikult väljade kohal lendlev ning rõõmsalt ja kõlavalt trillerdav koovitaja.

Mis viga Saares elada!
Saares on ilus elada:
ligidal on linnulaul,
keevitajad, koovitajad –
kõik tulid koju munele,
ahjukappi haudemaie. (Ambla, 1896)

Üks räästas, kis tuha sies üles kasvan, lendäs ükskord vällä.
Sai kiivitigä kokko. Kiivit küsis varsti: “Mis nied inimesed
riäkväd omiti neist lindude laulamisest?” Räästas kostis: “Ei
ühtigi. Ööbik saab igäs kohtas kiidetud ja lõokõ saab suurõ
au sies pietud. Mõnikord nimetäks mind kua.” Kiivit küsis
varsti: “Kas minust räägitä ühtigi?” – “Ei sind nimetätägi!”

Kiivit lendäs üles taeva alla. Akkas ise ennast kiitma:
“Kiivikk, kiivikk!” (Kihnu, 1932)

Kiives karjub: “Kiivet, kiivet; kivikk, kivikk...” Elab randas,
tanu piäs. (Kihnu, 1930)

Kiivit (vanatüdruku ing) karjub: “Tee tööd, tee tööd!” Üks
pika nokaga soolind (nime ei tea)* vastu: “Löö türr! Löö
türr!” (Lääne-Nigula, 1938)

* suurkoovitaja

Keevitajat kutsutas meil kiivit. Valge rätiga kes tulle, siis
ökva pähe lendase. (Karula, 1973)

Kiivit ei salli inimest, lend pähä, ku nende raja sisse lääd.
Ku tal poja om, sitt pähe, nagu nooli lask. Kiivit om valget-
kirja kirivene, seantse pehme einäma sehen jõõ ümmer eläs.
Kiiviti kisuve silmä pääst vällä, mia küll ei tohi minnä, mia
pelgä noid linde. Kiivit rüük: “Kii-vit, kii-vit.” (Karksi, 1936)

Keevitaja laseb pähe, kui pesa juures on. (Simuna, 1978)

Muidu reagiti, et paastumaarjapäeva ommiku on kiivel esimene muna pesas. See olli vanade inimeste jutt. (Muhu, 1976)

Tedretähti kutsuti siin kiive kirjadeks. Neid kaotati näult kiive munadega. (Karja, 1938)

Kiivitas tuob kindatäie suoja, kuovitas tuob kotitäie. Kägu tuob suisõnumeid. (Jõelähtme, 1935)

Kui keväde kiivit enne koovitat siiä maale tuleb, siss saab sel aastal äste villä, aga kui koovit ennemalt vällä tuleb, siss kasvab sel suvel ää ein. Sest “kiivit tuob kiku leibä, koovit kuhja ainu”. (Tarvastu, 1897)

Kui kiivitaja röögib, siis tuleb vihma. (Kanepi, 1963)

Sõja ajal olnud kiivitajad, keda katkukullideks nimetati, kõige suuremad äraandjad. Nad lennanud ja karjunud seal, kus aga inimene liikunud. (Muhu, 1939)

Keevitid, need on poolakatest jäänd siia, need on vaenu-linnud: kui inimese pea kohta saavad, kukuvad karjuma kohe. (Lääne-Nigula, 1937)

Kiiv hüitakse vainukanaks. Teda olla ennemuiste vaenuajal inimeste ülesotsimiseks pruugitud, kui inimesed kuskile ennast ära olla peitnud. Kiiv karjub ühtelugu oma otsimise ja leidmise sõnu: “Siin üks! Siin üks!” (Põide, 1902)

Kiivik laulva: “Siin üks! Siin üks!” Seda on vanast ajast räägitu, mina kuulsi ühe saarlase käest. See olnu jälle vanasti öhe suure sõja aeg, kui koerakoonukad sii mede maal käenu. Sis inimesed pugenu randes kivide ja kadakate vahel eest ära, kus keegi saanu. Kiivikud aga lennanu ikki sääl kohal üleval

ja igaühe pää kuhal karinu: “Siin üks! Siin üks!” ja need inimesed leitu kõik üles ja tapetu ära. Sellepärast mõni rahvas ei salli kiivikut sugugi. (Häädemeeste, 1942)

Ma läksin metsa luudelema*,
oma aega viitelema,
kuulin mina metsas kabina,
pajupõesas padina.
Harak ja kiive hagulesid*,
harak lõi kiive külje pihta,
kiive kukkus küljeli. (Jämaja, 1898)

* hulkuma * sõnelesid

KIVITÄKS *Oenanthe oenanthe*

KIVITIKK, VARETIKK

Kultuurmaastiku kivised põndakud, kuivad aiaäärsed, põllukivide lasud on kivitäksi meelispaid. Tema nukravõitu täksutust, nagu löödaks kahte kivikest teineteise vastu, võib neis paigus kuulda nii päeval kui öösel.

Kivitikk või kitsekarjane. Kivitikk läinud ka ükskord kuhugile karjatseks ja nimelt kitsekarjatseks. Aga tal juhtunud liiga kuri perenaene olema, kes teda enam peksnud kui süüa annud. Kord tulnud õnnetus, et veel kitsed ära kautanud. Vali perenaene peksnud teda siis jälle kurjaste ja saatnud kitsesi otsima. Veel tänini ei ole ta kitsesi üles leidnud, vaid otsib neid vahetpidamata ühe aiateiba otsast teise lennates

ja ise kaebab ta: “Kittu, kittu, sokk, sokk.” (Pärnu-Jaagupi, 1891)

“Jõhvi väärt, jõhvi väärt! Klöks, kõks, klöks!” (Paistu, 1895)

Kivitäks on see lind. – Ta ju täksib kivisid kogu aeg ja nõksutab sedasi ennast. (Nissi, 2015)

Kui kivitikk petab, siis lööd sui varva ää vastu kivi. (Tõstamaa, 1931)

Kui esimest korda nägi varedikku kevade kiviaja pääl tiksumas, siis olid sui paised ümber. Kui varetikk aga lendis, siis pole midagi viga oln karta. Varediku muna koor, mis maas oli, selle pääle pole vein astuda mitte. See tegi jala talla alla paiseid. Varediku pesale pole tohtin midagi äda teha mitte. Siis tulid paised ümber. (Karja, 1940)

KODUKAKK *Strix aluco*

KAKUPEAKULL, KAKUKULL,
ÖÖKULL, SUURISPEAKULL

Eraldi linnuliigina pole kodukakk olnud kuigi hästi äratuntav, mitmeid rahvapäraseid nimetusi on kasutatud üksiti teistegi kakkude kohta. Kultuurmaastiku linnuna, sageli hoonete läheduses tegutsejana on ta siiski kakkude seas kõige sagedamini kuuldav, ent harvanähtava öise häälitsejana salapärane. Vääksumist, itsitamist, hõiskeid või nuuksumist meenutavate häälitsustega kuulutab ta justkui ette inimelu tähtsündmusi – lapse sündi, pulmi, matuseid.

Igal kevadel oli mul lapsena tore mäng. Õppisin täpselt jälgendama kakkude huikamist. Nad said minu peale väga pahaseks. Lendasid hulgakesi jõe kaldale kuuskede otsa ja muudkui uhuutasid mulle vastu. Ega kodukaku huiked pole ainult “uhuu”, seal on väga palju lühemaid, pikemaid, madalamaid ja kõrgemaid stroofe. “Uhuu” on nagu refrään laulus, kõige sagedasem ja meeldejääv tugevuse pärast. (Palamuse, 2009)

Kui öökull kas puu otsas või korstna otsas väuksub, siis sünnib seal majas laps. Kui ta lendab katusele korstna otsa ja uigub: “Uh-uu-uh-uu,” saab pulmi seal majas. Kui ta aga nutab, sureb mõni ära. Kui ta aga koera moodi haugub, tuleb pahandus seal majas. (Rannu, 1981)

Kodukakk – öökull, kes pesitseb majade pööningul, naerab – rõõmu, kodukakk nutab – kurbust, kodukakk huikab – pulma. (Urvaste, 1956)

Üükull. Minu vanemb öde sündis. Ja tullu akna ääre pääle tuu üükull ja tennu “vääk-vääk-vääk”, nigu latse äält tennu. (Rõngu, 1988)

Öökull hõiskab, siis öeldakse, et teisi ilmi. Müürikull – see on öökull. Vana veski keres elab, tui suurune on, terve hiire paneb korraga keresse, pärast laseb karva- ja luude pulga suust välja. (Väike-Maarja, 1979)

Ilm akkab pehmemaks minema, kodukakk akkab lõugama. (Pöide, 1969)

Tegelikult on kodukakk üks paras tüütus, kui ta poegi lendama utsitab täpselt akna all. Umbes 200 m kaugusel pargis nad pesitsevad ja 10 m kauguselt majast läheb vana

mõisaallee, põlispuudega ääristatud. Nojaah, ja kuum suvi, aken ööpäev läbi lahti ja iga hilisõhtu hakkab kontsert pihta. Vana lendleb ühe puu otsast teise otsa ja röögib, et pojad järgi tuleks. No pojad igauks ise puu otsas ja röögivad vastu. Sihuke jant käib ikka paar-kolm nädalat, öhtul 11, varahommikul kolme-neljani välja. (Halliste, 2009)

KODUTUVI *Columba livia*

TUI, TUVIKENE

Suhtumises kodutuvisse on – enam kui ühegi teise meie maa linnu puhul – märgata kajastusi Lääne-Euroopa kristlusemõjulisest kultuurist. Tuvi (vrd alamsaksa *duve*) on vagaduse ja truuduse kehastus, püha vaimu sümbol, kirjatooja ning õnnelind.

Tuvike on saanud vagast tütarlastest, kel vanemad varakult ära surid. Talle pandud Õlimäel sulgkleit selga. (Võnnu, 1926)

Tuvi pidi olema üks vaenelaps, kes tuviks muutund. Vanaema ütles, et vaadake – tuvi joob nagu inimene ludinal. (Anna, 1966)

Tuid (unes) nägema – saad varsti kirja. (Viljandi, 1894)

Kui tuvid elavad majade lähedal, siis see pidi jälle suurt õnne tooma majale. (Kose, 1965)

Kus tuvikesed pööningul, seal ei löö pikne ilmaski sisse. (Väike-Maarja, 1890)

Kus tuvi elun on, too elumaja põlema ei lähe. (Võnnu, 1986)

Tui liha ei tohi süüa, vaga lind, mida patt on tappa. (Tori, 1904)

Tuvikõist on patt tappa. Ta om jumala pini. Hää, ku tä majah om. (Setumaa, 1938)

Ka teda armastab talunik oma õuel jalutamas näha, kuid eriline õnnelind ta siin ei ole, sest tuvi liha on söögiks kaunis maitsev. (Tarvastu, 1932)

Kui tuvi lendab vastu akent, tuleb õnne. (Ambla, 1932)

Kui tui kahe kuu sees aub, siis on kah õnne, aga ühe kuu sees ei ole nõnda hääd õnne. (Viljandi, 1894)

Hommikul kooli tulles, kui õpilane näeb tuvikest katusele lendama, läheb hästi, kui aga tuvikene ikka edasi lendab ja tema peatuskohta ei näe, läheb halvasti. (Tartu, 1931)

Tuleb tuvike kodu (see on ainult sääl, kus tuvisid pole olnud), tähendab surma. (Kambja, 1929–1930)

Kui tuvid kudrutasid, siis tuli ilmamuutust. (Koeru, 1939)

Isane tui lubab emasele: “Vakk rukkid kuus, vakk rukkid kuus.” (Tallinn, 1895)

KULDNOKK *Sturnus vulgaris*

RÄÄSTAS, MUST RÄÄSTAS,
MUST MATS, ROOTSIVARBLANE

Ega kuldnokad vanasti, kui neile veel pesakaste ei pandud, meie õuelaulikud olnudki, sestap on neid öeldud lihtsalt rästasteks, mustadeks rästasteks ning mõnel pool Rootsimaalt tulnud rootsi varblasteks. 20. sajandil on sellele ilusa lauluga kevadekuulutajale antud rohkesti nimesid (vt Mäger 1967: 140–141) ning püütud tema hoogsat ja rütmikat “kõnet” ka sõnades jäljendada.

Kuldnokkadel ei olnud konge umbes 50 aastat tagasi üldse siin mujal kui metsasaksal*. (Kolga-Jaani, 1932)

* mõisa metsaametnikul

Kui kuldnoka välä tuleve, om loota lume minekit. (Sangaste, 1940)

Kui kuldnokk on kevadel varakult väljas, siis arvatakse, et tuleb varakult kevad, kuigi mitte soe. (Otepää, 1939)

Kui kuldnokk esimest kord laulab enne päeva, siis saab soe suvi. (Hargla, 1937)

Kui muusträästas (kuldnokk) kevade ää pettis, siis see inimene jähi sui kangesti lahjaks. (Karja, 1940)

Kui esimest kord kuldnokka näed, siis, kui näed üksi, siis oled üksi, kui kahekesi, siis saad paari, ja kui rohkem, siis veel kolmas viskab kiilu vahele. (Kambja, 1989)

Va roetsvarblased, need nägeväd kah vihma. Kui vilistavad, siis tuleb ikka vihma. (Martna, 1938)

Kuldnokad kui hakkavad minema, siis tulevad tagasi, jätavad hüvasti. (Audru, 1964)

Vanarahvas ütleb, et mustaräästa laulus olla viis viit, kuus kõõrutust ja seitse siidisõlme sidumist. (Saarde, 1931)

Mustad matsud – kuldnokad laulavad igate keelde. (Ridala, 1932)

Ühekorra Vitme külas elutsev Kongi Mart pannud kevadel üles räästapuuri. Räästapaar tulnudki puuri juure ja hakanud laulma: “Mart sitt, Mart sitt, Mart sitt!” Mart seda kuuldes

vihastanud ja hakand kärkima. Selle peale laulnud räästad:
"Mardil viis last, Mardil viis last" (Mardil olnudki viis last).
Mart visand kinga, räästad lendanud eemale ja laulnud õige
tasa: "Mart vilets!" (Karja, 1941)

Rästas:

"Koer putkas, koer putkas!...

Mis sii ka on, mis siin ka on?...

Kapralid, kapralid...

Sõnniku vedu härgadega, sõnniku vedu härgadega...

Aga vaat meil Ameerikas, aga vaat meil Ameerikas:

apelsiinid, apelsiinid, sidrunid, sidrunid." (Kuressaare, 1934)

Rästa laul: "Ameerika maal, Ameerika maal, sääl kasvasid
kiksugused kallid asjad: osmusest* naarid, vaskveikad ja
need kaige paremad siidirätikud ja mis muud veel, ja mis
muud veel, vhuüt!" (Kihelkonna, 1937)

* malmist

Kuldnokk.

Thiuu-uu-uu.

Tiidu Jaak teeb pulmad.

Kas tõesti, kas tõesti?

Tõsi jah, tõsi jah.

Kust ta võtab, kust ta võtab?

Sakalast, Sakalast.

Keda võtab, keda võtab?

Räägu Tiiu, Räägu Tiiu.

Kas see on rikas, kas see on rikas?

Põhjatü rikas, põhjatü rikas.

Kui vana, kui vana?

Kakskümmend kaks, kakskümmend kaks.

Oh sa kallid aeg, üks ma ütelnud kohe,

vanapoisid aru liiga lühike,
võtab naisukese üsna lapsukese.
Kes pulmalised, kes pulmalised?
Tartlased, virulased, võrulased,
järvakad, pärnakad ka,
kõik mulgid, eht mulgid, ubamulgid ka,
ubamulgid ka-a, õissa, tsi-u-u-u-u! (Vändra, 1952)

KÄBILIND *Loxia*

RISTNOKK

Rahvasuus on ristnoka üks ja sama linnuliik, ära tuntud kutsehüüu järgi. Legend ristati noka päritolust kehtib ühtviisi kõigi käbilinnuliikide kohta. Liiginimetust *käblik* on sedapuhku kasutatud nimetuste kõlalise sarnasuse alusel.

Parv ristnokalindusid olla Kolgata mäel kibuvitsa okkad Jeesuse pääst välja nokkinud. Tahtnud ka ristinaelu, millega Jeesus ristile löödud, välja kiskuda, pole jõudnud, nokk paindunud ristikujuliseks. Sellest saanud linnud ristnoka nime; nende surnukehad ei pidavat mädanema. (Palamuse, 1909)

Käblik on kõige väiksem ristnoka lind. Kõige varasema pesa olen näinud jaanuari lõpul – kolm poega oli sees (tegelikult käbilind). (Rakvere, 1968)

KÄGU *Cuculus canorus*

KUKULIND

Meie rahvapärasel linnutundmises kuulub kägu kõige tuntumate, kõige populaarsemate, usundipildis kõige mitmekülgsemate liikide hulka. Pärimusjuttudes ülekohtuselt surmatud vaeslapse sõrmeluudest, südamest või hallist peärätist saadud kägu on pärvinud heatahtliku ja kaastundliku suhtumise (Hiimäe 1997: 12–16). Looduses on see liik tõepoolest kasuvaranemate toidetuuna üles kasvanud. Teisalt on rahvausus tegemist endelinnuga, iseäraliku tegelasega, kes oma pojad võõraste ülalpidamisele jätab, “sulast” peab ning pärast vana-jaanipäeva teisi linde murdvaks kulliks muutub.

Vanarahva jutu järgi olevat kägu vaeselapse südamest sündinud lind, kes oma kurba noorust taga kaebavat, kuni odraokas talle kurku minevat, mis käo kukkumist lõpetavat. (Kolga-Jaani, 1930)

Pääle jaanipäävä piat kägu uma sulase ärr süüma – üte väikese tsirgu, kes timäga aladi üten lindas. Esätse käo kuukva ütsindä. Mineva ajastagatsõ poja kuukva ütsindä, a muu saava kõik tsirkhaukas. Kägu um inemisest saanud ja ku timä kuuk, sõs kuuk timä aladi nii:

Esä mu ää tapp, kuuku!

Veli mu vere jõi, kuuku!

Sõsar mu luu kokku koräs, kuuku!

Köüt valgõ räti pääle, kuuku!

Vei mõtsa kõo latva, kuuku!

Sääl mu jummal käos löi, kuuku! (Rõuge, 1891)

Kägu lendab ja vuhistab, väike linnuke lendab järele. Öeldakse “käosulane”. Vuhin on selline, nagu oleks kägu vihane. (Kambja, 1985)

Miks kägu. – Kägu hulgub sellepärast, et tema ei viisi omal pesa teha, temal ei oleva aega haududa, pidava ikki kukkuma. Sis ta hulgub ringi, kust teiste linnude pesi leiab, lükkava teise muna välla ja paneva oma jao asemel. Nõnda räägitakse, on seda keegi näinu või... Ku ta kahekordselt kukkuva nõnda: “Kukukuk!”, sis ta andva endast märku, et ta on pesa leidnud, sis ema tuleva, paneva muna sisse, sis pärast seda naerva mõlemad ja kukkuva kahekest võidu. (Häädemeeste, 1939)

Käo naine, kes käoga üten lindas, olevat tuu tsirk, kelle pessä kägo oma muna munenu. Sügüse söövat kägo tuu tsirgu kõige enne ära ja saavat sis kullis. (Kambja, 1896)

Kägu on kuninglik lind, sest talle lendab hall sulane järele.
(Kullamaa, 1939)

Kukulinnu poeg sööb teiste linnude pojad ära, kelle pesas on.
(Noarootsi, 1924)

Niitsime emaga kaasikuveersel metsaheinamaal käsivikati-
tega heina umbes jaanipäeva paiku, täpset aega ei oska enam
ütelda. Korraga ema hüüdis: “Tule siia!” Läksin ruttu. Ema
oli kogemata niitnud välja väikese põõsa all oleva linnupesa,
aga pilt, mis seal avanes, oli kohutav. Pesa ümber siples viis
vastkoorunud linnupoega, heledad, pimedad, imepisikesed,
aga pesas laiutas tume hallikassinakas sulgedeta linnupoeg,
kes oli suurem kui need viis kokku, aga silmad ka veel ava-
nemata. Saime aru küll, et see on käopoeg. Tõstsin pisikesed
pojad pessa tagasi. Ja siis tõmbas käopoeg pea õlgade vahele,
tegi imeliku kukerpallitava liigutuse, nii et tagumik jäi püsti
ja väljas nad olidki, kõik viis. Proovisin veel paar korda –
sama lugu. Panin siis ühe poja, seegi löödi välja. Katsusin
köopoega näpuga. Kohe võttis ta positsiooni sisse... Teisel
hommikul, kui läksime loogu lahti lööma, läksin ettevaat-
likult pesa juurde. Pesa oli täiesti tühi, ei pisikest ega suurt.
Küllap öösel rebane või siil pani nad nahka... Selles loos jäi
mulle eluksajaks selgusetuks poegade suuruse vahe. Kuidas
sai käopoeg nii palju suurem olla? (Palamuse, 2015)

Kägu kukub kuusikus,
mina mängin männikus,
käo pojad minu põues.
Kägu hakkas paluma:
“Anna minu pojad kätte.
Ma teen sulle kolmed kingad,
ühed luised, teised puised,

kolmandad kivised kingad.
Luised kingad lusti lüüa,
puised kingad pulmas käia,
kivised kingad kirikus käia.”
(Põltsamaa, 1960–1961).

Kus linnud talvel on? Kägu elab siin, ei lähe kusagile. (Türi, 1930)

Kägu tuli ja kukkus siin puus, tammes, ja lehm sai otsa. Looduse poolt on tema sedasi. Kui kukkumast ära jäi, siis tema muutub kulliks. Ma seda olen näind küll, kui tema siit puu otsast ära lendas, siis oli hall nagu kasukas. Tuli puu otsa, lendas, tahtis kana kallale minna. Ja kui kana kallale lendas, siis oli sama hall kohe nagu suur kasukas. Tema siis ikka vist on kulliks muutund. Ma olen seda oma silmaga näind. (Viru-Jaagupi, 1960)

Kägu tuleb kolm päeva enne või pealt vana jüripäeva. (Kose, 1965)

Kägu hakkas kukkuma jüripäeval, olgu siis lumi maas või soe. (Koeru, 1939)

Kes kevadel esimest korda nii kägu kuuleb, et ta enne toast välja minekut midagi söönud ei ole, selle kohta öeldi vanasti, et kägu on ta ära petnud. Kelle kägu ära pettis, see ei võinud sügisel lehma talveks kinni panna. (Urvaste, 1956)

Kevadel, kui kägu välja tuli, passiti, et ära ei peta, pidi söönud olema. Kui petab, siis pidi inimene puud hammustama. Puu kuivas ära, aga inimesel ei olnud siis viga midagi. (Muhu, 1954)

Kes enne jüripäeva tühja kõhuga kägu kuuleb, sellele tulevad tedretähed näo pääle. (Tarvastu, 1913)

Kui kägu saab sind petta, siis eksid sui metsa ära. (Lääne-Nigula, 1938)

Kui kukulindu kevade kuuled ja põle midagi asja maitsend, siis situtab ää, oled kidev* inimene selle sui. (Pühalepa, 1938)

* kidur

See linnupete: kui sina kuuled tühja kõhuga kukulindu, siis situtab täis. (Jämaja, 1995)

Kägu esimest korda kukkumas kuulda, kui kuuled eeskülges ja kasemetsas, siis tuleb õnnelik aasta; kui kuuldakse sella taga ja kuusemetsas, siis tuleb õnnetu aasta. (Rapla, 1936)

Raha pidi taskun kevadel olema, kui kägu kuuled, siis ei ole sul rahapuudust. Pidi raha kõlistama taskun. (Puhja, 1988)

Ommukul on oolekägu, lõuna ajal leinakägu, õdakul on õnnekägu. (Sangaste, 1925)

Kui tüdrukud kevadel kägu esimest korda kuulevad, siis loevad nad, mitu korda kägu kukub – nii mitme aasta pärast jõuab abielusadamasse. (Tartu, 1932)

Kui suudame käo kolm korda piirata ja siis käsi plaksutada, siis vaata, kuhupoole kägu lendab, sinna kanti saad mehele. (Põlva, 2009)

Kui oled metsas puu all, kus kägu kukub, võid soovida kolm soovi ja nad lähevad täide. (Kaarma, 1946)

Tänavu, kui mina esimest korda kuulsin kägu, oli kolm korda ja siis oli viis korda veel. Hommikul oli mul – see on hoolekägu. Öhtune – see on õnnekägu. (Ambla, 2003)

Läksin vihtaje Viruje,
lehesseie kaske'eie.
Kaske varsti vastaeli:
“Riisu õksad, karsi karbed,
ära raiu ladvakesta!
Jäta latva linnul laulda,
ühe linnu üüdelie,
kõrge lindude kumada!
Ei kägu kivije kuku
ega karga kannu õtsa –
istub puhtaja puuje,
lehesseie kaske'eie.” (Jõhvi, 1888)

Kui kägu kevade kukub ja kui tema öhtu ludistab, siis hakkab teisel päeval vihma sadama. (Vaivara, 1889)

Kui kukulind teeb “käh-käh-käh”, siis tuleb varsti vihma. (Karja, 1943)

Kui kägu tuleb raagu, siis tuleb hea suvi, kui lehte, siis paha: tuleb palju pikseõnnetusi. (Iisaku, 1961)

Kui kägu tuleb vitsa, siis tuleb külm kevade, kui aga lehes, siis soe kevade. (Rõngu, 1985)

Kui kägu enne jaani lõpetab kukkumise, siis tuleb külm sügis. Kui aga pääle jaani, siis pikk ja soe sügis. (Paistu, 1938)

Kägu kukub jaanipäävani. Kui odrauhak välja tuleb, siis läheb kurku, siis teeb: “Kägäähgää.” (Tartu-Maarja, 1941)

Käo laul: “Kukku, kukku, leib lukku, võti vanamoori tasku.”
(Palamuse, 1922)

Kui kägu esimist korda kukub, on paras aeg kaerasi külvata.
(Martna, 1936)

Kui käod palju kukuvad, saab hää kartuliaasta. (Kambja, 1985)

Kui kaks kägu korraga kukuvad: “Kuk-kuk-kuk-kuk,” siis parajasti sel ajal tuleb külvata, siis hakkab vili hästi kasvama.
(Iisaku, 1960)

Kui kägu kukub mere pool servas, siis on hea kalasaak.
(Vaivara, 1893)

Kui kägu vara vällä tuleb, sõs saab järvest paelu kalu. (Tärvastu, 1891)

Kuku, kuku, käokene!
Ega kägu mulle kuku,
kägu kukub kündajalle,
kündajalle, külvajalle,
laksu loovõttijalle,
eigub eina niitijalle,
paugub pajurajajalle. (Iisaku, 1903)

Kui kägu kukub esimest raagus metsa, siis on vilets viljakasv.
Tänavu tuli raagus metsa. Siis on kehva aasta. (Martna, 1976)

Kuku, kuku, käoke,
kuku kullasta suveda,
kuku õnnist õitseiga,
kuku ilust heinäaiga,
kuku kenä künniaiga,

kuku kaunist kasuaiga*,
parajasta parmuaiga! (Karksi, 1891)

* kasvuaega

Kägu ei tohi narritada, vastu kukkuda, siis läheb käopuuk*
sisse. (Jõhvi, 1937)

*metspuuk

Kui laps kukulindu osatleda, siis kasvada tal ristati hambad.
(Jämaja, 1929)

Kukulind – kägu, see on see surmaennustaja. Ennustab
halba, enamasti surma. Tema on surmalind. (Audru, 1964)

Kui kukulind maja juures kukub ning kukulinu suu on
surnuaia poole, siis on surm täada. Sellepärast kukulind
kuulutab surma ede, et ta seoke õnnetu lind on, et ta ikke
õnnetust tähendab. (Kärla, 1946)

Kui kägu toa ligidal kukub, tulla seal elajatel õnnetus.
(Vaivara, 1893)

Kägu ei tohtima iial üle karja lennata lasta. Kui seda sünnib,
peab kudagiviisi ära hirmutama, muidu sureb palju loomi
karjast ära. (Simuna, 1904)

Kui kägu külasse kukkuma tuleb, siis tuleb külasse tule-
kahju. (Põltsamaa, 1893)

Kui kägu tuleb toa juurde kukkuma, siis pidi tulema surma
peresse. Meile see ei loe – meie maja on nii metsa sees, siin
kukub kogu aeg. (Kullamaa, 2004)

Kui kukulind maja juurde tuleb vara kukkuma, siis ei ole hea.
Maripuu papa ei sallind sugugi, kui tuli. Loopis kividega, et

raisk, tuleb siia õnnetust tooma! Linalind haudus tal poja välja, igavene suur kotakas oli. Tahtsid teise maha laska – mis ta rodukas elab siis teiste kulul, väikesed linnud peavad teda veel toitma. (Martna, 1976)

KÜNNIVARES *Corvus frugilegus*

MUST VARES

Välise sarnasuse alusel on künnivarest seosesse viidud haki ja rongaga. Ronga poegadest saavat mustad varesed, kui ta neid õigel ajal ära ei risti. Kohaliku leviku ja koloonialise

eluviisiga künnivareste eristamiseks teistest vareslastest on tihti nimetatud nende elupaika: harju, maardu, purtse jne varesed (Mäger 1967: 149–150).

Musta varese, kes teab, kost na tullu, Kuramaalt või sõast. (Halliste, 1930)

Must vares on Saksamaa vares, tema ei kannata külma, lendab talveks Saksamaale, sellest nimi. (Häädemeeste, 1971)

Künnivareste saabudes hakkavad ilmad soojenema. (Kose, 1960)

Künnivares kevadel puu otsas, maa peal ei kõnni, siis sellel aastal väga kehv viljasaak. (Karula, 1913)

Kui mustad varesed kodu kohal lendlevad ja sagedaste karjalautade katustele laskuvad, siis saab karjalaudas loomade õnnetusi juhtuma. Nii saab ka inimõnnetusi ja surma juhtuma, kui mustad varesed elumajade ümber lendavad. Üleüldse arvatakse must vares õnnetusetoojaks. (Saarde, 1929)

Musta varese karjuva “krooks, krooks”, all vares “vaak, vaak, vaak”. (Helme, 1937)

Kuulsin seda umbes 80.-tel aastatel. Künnivaresed tulid, tegid oma pesad halli varese puu otsa. Hallile see sugugi ei meeldinud. Siis karjus nende peale: “Migraant! Migraant!” (Tartu, 1980. aastad)

LAANEPÜÜ *Tetrastes bonasia*

PÜI, METSPÜÜ

Laanepüü on laante püsielanik, kuuse-alusmetsa asukas, rebaste, nugiste ja kanakullide suupala. Jahilind, keda muistsetest aegadest peale on paeltega püütud ja vilega juurde meelitatud. Meie metsakanade seas ainus liik, keda hävimine veel ei ähvarda.

Kui püivilesid tegime, siis pidi kirikuvaha püivile sisse panema. (Maarja-Magdaleena, 1889)

Kütt läinud esimesel lihavõttepühal metsa jahi pääle. Olli vilistand – püisid tulnud kaks tükki paraja laskmisemaa pääle. Kütt pannud püssi palgele, kõlanud pauk, aga püi seisnud ikka oma koha pääl. Annud teise veel, ei langenud ühtigi. See püi oli vilistand, siis tulnud teisi püisid, nii et puude oksad kõveras. Kütt lasknud veel mõnda, senikui haavled ja rohud otsas. Üks tulnud küll maha; läinud seda ära võtma, see lendand ka minema, jäänud sellest ka ilma. Kütil tulnud hirm pääle, katsund, et koju saanud. Püüd jäänud oksade pääle vahtima. (Saarde, 1897)

Kui sa võtad vile ja teed noore kuke häält, siis ta tuleb hästi ligi. Vana kukk ei tule – ta on kahtleja. (Nõo, 2015)

Kui lõunatuul on, siis tulevad püüd heaste vilele. (Äksi, 1889)

Kui laanepüü vilistab päeval, on kolmandal päeval vihma oodata. (Simuna, 1959)

Kui püi poeg juba jõuab oksa lennata kevadel, siis peab külvi-nõu ka varna panema. (Saarde, 1893)

LAPI KAKK *Strix nebulosa*
LUMEKAKK *Nyctea scandiaca*

LAPI KAKK, LAPIMAA KULL, NÕIAKULL

Lapi kakuks on rahva seas nimetatud ilmselt kahte linnuliiki. Need on meil üsna harva kohatud talikülalised kaugelt põhjalast – lapi kakk ja lumekakk. Tekkeloo poolest on nõiakullil (nõiaoskustega inimene, kes on end ise linnuks moondanud) rahvasuus sarnasust libahundiga või kratiga (tehisolendist varavedaja, kes meie maa linnud Lapimaale kaasa viib).

Lapi kull on tige kull. Tema ajab tedred kõik minema, nii et ühtki ei jää. Ta on niisama suur kui uhuu, aga valgem. Ma üks sügise nägin. Terve tedresugu kaub sialt metsast ära, kus tema tuleb. Tema tuleb Lapimaalt kuskilt, talve on siin ja kevade läheb tagasi. (Iisaku, 1976)

Lapimaa kull – lapi kakk või lumekakk. Pärnassaare vahtkonnas ühekõrra nägin. Lapimaa kull on suur, nagu vana kottakas*, istub lume pial, nagu puukänd. (Iisaku, 1978)

* kotka taoline lind

Lapi kull käinud vanal ajal Saaremaalt tetri ajamas. Kui tema Saaremaale jõudnud, siis lendand kõik tedred tema juure kokku. Kohe võtnud, kui suur kari juba koos olnud, tagasimineku Lapimaale ette. Nii käinud Lapi kull vanasti tihti Saaremaalt tetri ajamas. Tedred ei kartnud teda põrmugi, vaid imeväel kogunud kõik parves tema ümber ja lendand ühes temaga Lapimaale. (Muhu, 1927)

Vareseid viiakse Lapimaale. Lapimaalt tuleb kull siia ja ajab me varesed sinna. Lapimaal pidi söödama vareseid. Surnud vareseid meil ju keegi ei näe, kuhu need vanad varesed ikka saavad! (Juuru, 1929)

Jäniskullide kohta oli jutt (kui ma poisike ölin, tõiste vanemate poisikeste tiatusel), et nied nõiutud inimesed ölla, kes aga nüüd enam rääkida ei saa. Mõned ütlesid jälle, et nied võeramaa inimesed piavad ölema, kes ennast selleks linnuks moondavad, et sel kombel siit maa asja näha ja tiada saaksivad. (Jõhvi, 1890)

Vana hõbedat olgu alati juures, ku seda juhtub, et midagist kurja asja ette tuleb. Nagu lapu kull ehk mõni muu kuri

nõiatud asi, mis* aavlid muidu maha ei võta, kui pane vana hõbedat püssi. (Risti, 1889)

* mida

Sest Lapimaa kullist jutustatakse palju meie pool. Kord läks üks mees metsa tedrejahile, seal aga tuli korraga nii palju, et neid enam lasta ei jõudnud. Viimaks tuli ka see lapu- ehk nõiakull ja hakkas kojusid kussitama*, aga kojud, nagu teada, ei läinud tema eest lendu. Viimaks sai kull vihaseks ja hakkas kojusid virutama. Mees laskis teda esimene kord, aga kull ei teadnudki sest. Siis pani mees preesitilguti kahekorra püssi ja laskis. Nüüd kukkus see kull puu otsast maha, aga ei surnud ära. Viimaks karjunud tema kui inimene ja viimaks surnud tema koa ära. Nüüd viinud mees seda kulli kõstrile Reisbärgile näha. Kulli pea olnud nagu mõni muu kulli pea, aga tema lõuade alt olla lahti nagu kaladel. Suled olnud temal ümber, aga seest olnud tema hobusesabajõhvisid ja tõrvataku täis, sugugi liha ega verd ei ole temal olnud. Öeldakse, et Lapumaalt suured nõiad peavad niisuguseid kullisid välja saatma, mis mööda maailma tedresid kokku ajavad, kunni viimaseeni, Lapumaale, ja siis saada neid hõlpsaste kätte. (Risti, 1889)

* siin: kujusid ajama

Ennevanasti oli nisuke mood, et kui tedred läind ära, siis Lapimaa kull ajas ära. Ja kis siin jälle tark oli, kulli maha lasi, siis maas põle muud olnd kui vana luud ja karvu ja vilti – seuksid tükka ja rämpsus. Ja see on ikka täiesti tõsi lugu, mitte vale ei pea olema. Kui kull kuskis maha lasi, siis tedred lasid ka maha, puhkasid ja lõõtsutasid na tiivad lohvakil puude otsas. – Noh, eks Lapimaa kütid lasid sinna tulla, lasid maha jälle. Seda võib praegu ka olla, aga nüüdse aja inimesel on teistmoodu tarkus, nüüd seukest kuntsi ei mõisteta änam. (Kullamaa, 1936)

LAULULUIK *Cygnus cygnus*

LUIGE, KUIK

Laululuikede parve ülelennu järgi on püütud ette arvata kevadel lume mineku, sügisel lume tuleku aega ning talve iseloomu. Ended on sarnased teiste rändel korrapärastes

parvedes lendavate lindude kohta käivate ennetega. Võrreldes sookurgedega peeti luikesid märksa ohutumaks: neid võis kuulda ja ka loendada, ilma et sellest inimesele halba üleloomulikku mõju karta oleks (vt Hiiemäe 2012: 18–19).

No kuidas neid kokku lugeda, kui üks on ühe ees, teine teise taga, kolmas kahe vahel, neljas natuke nurgeti, viies veidi viltu, kuues kuskil kummargil, seitsmes seisab serviti, kaheksas kakerdab kaugemal, üheksas üsna üksinda, kümnes kõnnib kõrvale? (Nissi, 2015–2016)

Luike old vanasti üleni must. Tal peab aga üks must sulg alles olema, mis ta enne peab ära sööma, kui ära sureb. (Haljala, 1938)

Luige pääl ei akka püssikuul kah. (Häädemeeste, 1926–1927)

Luiged üteldäs olevat paarislinnud. Kui temal tõine ära hukkub, sis tema lendab kõrges ja suleb oma siivad, laseb sinna alla ja hukkub ka, tema oma siibu enam ei liiguta. (Rannu, 1973)

Kui lennud kebäde lähtväd, siis kariti ikka, et esimesed ette ja tagomesed taha, suitsed suhu ja päitsed pähä, siis ned esimesed luiged pidid taha pööрма. (Martna, 1938)

Kui kevadel esimisena näed luikesi, on nad paaris, on hea õnnega aasta, on aga liiad – halb. (Martna, 1934)

Keda luiged ää petavad, sellel ei olevat head õnne miski teekäimise ega reisi peal. (Jüri, 1895)

Lindude tulekust:

Luige viive lume,
ani halla,
kure kurja ilma. (Halliste ja Karksi, 1867)

Enne öeldi, et luigesitt peab kuu aega jää pääl seisma. No eile alles ollid esmalt luiged kuulda – sis on meri veel ligi kuu aega kinni. (Häädemeeste, 1955)

Lumi on luige tiiva all. – Kolmas nädal peale luiki tuleb lumi. Kui tagasi tulivad ja karjusivad, olgu kui paks lumi on, kolme nädala pärast on läin. (Tõstamaa, 1948)

Kui luiged sügise neljat korda näha on – see on, kui nad neljat korda merelahtedes ujumas käivad, siis tuleb varsti talvet. Olgu lühike või pikk, aga ikka tuleb. (Hanila, 1894)

Kui luige läeva madalalt, siis tuleb lumi madal, kui kõrgelt – külmal talv. (Kambja, 1985)

Kui sinna taha Venemaale Laadoga järve luige käiva pesitsemä, siis üteldäse, kui lõunasse lendäse:

Hani lendäse – halla takan,
luige lendäse – lumi takan.

Siin na iks Peipsin piätäse kah. (Võnnu, 1980)

Sügisel öeldi:

Haned lähvad – halvad ilmad,
kured lähvad – kurjad ilmad,
luiged lähvad – lumi neil taga tallerdab*.
(Viru-Jaagupi, 1984)

* tallab

Hiidlased Kassaares valmistavad puust luigekujud pärisluikede juurdeahvatlemiseks. Need kujud nad viivad merele. Luiged näevad lennates luigekujusid, neid pärisluikedeks pidades lendavad nad nende juurde. Kütt varitseb kas kõrkjas või kivi taga, ise kõrkjaga kaetud. Kui luiged laskekaugusel, ammub ta neid. (Hiiumaa, 1933)

Luikenahast kasukatest räägitakse. Ka luikenahast torupillist, keik punane nokk ja lestadki külles, mis veel valla ulgas 1881. aastal Sagadis mängind. (Haljala, 1938)

Kust on laps need laulud saanud,
virve hullud viisid võtnud?
Kas on laulik lapse isa
vai on laulik lapse ema,
vai on laulik lapsehoidja?
Ei ole laulik lapse isa,
ei ole laulik lapsehoidja,
laulud võtnud laadikiste*,
lood võtnud luige suusta. (Palamuse, 1890?)

* laekast, karbist

LAULURÄSTAS *Turdus philomelos*

KUUSEMETSÄ ÖÖBIK, VALEÖÖBIK, ÖÖBIKUSULANE

Laulurästa ilusat laulu on ööbiku lauluga võrreldud ning lindu ennast koguni teiseks ööbikuliigiks arvatud, ometi tuleb tunnistada, et ööbiku suguseltsi ta ei kuulu.

Kuusemetsa ööbik pidi olema, natuke teistmoodi pidi olema kui tavaline ööbik. Kevade varakult laulab. (Martna, 1976)

Laulurästas on hädaööbik. Tema hakkab varakult laulma. (Audru, 1964)

Üks laulab natuke teistmoodi kui ööbik. See on valeööbik. (Audru, 1964)

Lauluräästas pidi siis sie üebiku sulane olema, et täma nii iast ei laula kui üebik, aga ka ikke vähä sinnapuole. (Iisaku, 1978)

Vanast ollu laulurästäs kümme aastat sisaski man opman, aga ei ole viilgi laulu selgest saanu. (Tartu-Maarja, 1890)

Kõige suuremat au võib anda laulurästale. Tema istub kõige kõrgema kuuse ladvatipus ja laulab päev otsa aga väga ilusat laulu. Tema laul läheb ööpiku lauluga ühte. Tema on pea ilusam oma lauluga kui ööpik. Ööpikul on see lühike, see laul, a temal on pikk. Tema laulab pikad laulud. Ta ütleb vahest selge sõnaga: “Mis sa teed seal?” (Torma, 1942)

Laulurästas oli kevadine vara-laulja. Tema laulab hommi-kust ja õhtust. Kui keegi hästi laulis, siis öeldi, et laulab nagu laulurästas. (Palamuse, 2015)

Laulurästas laulab: “Friidrich! Friidrich!” (Tartu, 2015)

Räästas teeb pesa lehmasitast. (Tegelik alus: laulurästa pesa-aine väline sarnasus sõnnikuga. Üldine arvamus.) Teinekord tuleb ette, et on suur vihm ja pojad upuvad pesasse äragi. (Iisaku, 1961)

LEEVIKE *Pyrrhula pyrrhula*

PUNNPAABU, PUNALIND, LÜÜDIK, TOMBAK

Talvekülmadega ilmuvad leevikesed majade ümbrusse toidupoolist otsima ja paistavad valge lume taustal oma kauni õhetavpunase sulestikuga märksa paremini silma kui suvel. Ilmaennetes on nad aina pakasekuulutajad.

Leevikösöl oll Kristusõst halõ, et tal okka otsa seen olliva. Ta linnas mano ja tõmmas vällä. Üts tsilk verd lätt rõnna pääle ja nii saigi leevikõnõ hindälõ punatsõ põllõ. (Vastseliina, 1937)

Need, kes talvel siin, on rasva-ants ja tumbak – tihane ja leevike. (Audru, 1964)

Leevike või tombak teeb “rüit, rüit, rüit”. (Kullamaa, 1938)

Kui sügisi akas juba leevikest nägema, on tali oodata. (Kolga-Jaani, 1937)

Kui leevikesed toa juure tulevad, siis akkavad ilmad alvaks minema. (Haljala, 1969)

Ilm läheb külmale, lüüdiku tuleve kodu. Lüüdikul on punane kõtualune, [ise] seante varblise suurune. (Halliste, 1938)

Punase kuubega on punalinnud ehk kruikslinnud. Kui nied lagel on, siis tuleb pakast. (Lüganuse, 1943)

Enne kevade soojaks ei lähe, kui leevikesed majade juurest metsa lähevad. (Väike-Maarja, 1973)

LINAVÄSTRIK *Motacilla alba*

LINALIND, HÄNILINE, JÄÄLÕHKUJA

Nagu mõned teisedki varased kevadekuulutajad, on hästintuntud linavästrik olnud maarahva erilise tähelepanu all endelinnuna. Tema saabumisel tuleb jäälagunemise aeg ja lõpevad reesõidud. Kes teda kevadel esimest korda kõrgel märkab, sel kasvavad pikad linad ja ees on õnnakas suvi. Nimetusi on selle linnuliigi kohta saja ümber, kui häälduseerisused arvesse võtta (vt Mäger 1967: 131–136). Noorukeste sookurepoegade piiksumist sügisestes rändeparvedes on omistatud just linavästrikule, teda on öeldud ka samal viisil kaugetelt maadelt tagasi tulevat – ikka kure seljas, tiiva all, saba või sääre peal.

Linarästakas kui on kodu juures, teeb pesa, siis on õnnelik kodu. Linarästakene, te teate – mis vibutab sabaga. (Karula, 1973)

Ku tsibihärbläne vällä tule, sis üldäs, et lehm piima jo inäba* nakas andma. (Setumaa, 1934)

* enam

Äniline ilmub nähtavale paastumaarjapäevaks. (Saarde, 1935–1937)

Linalind lööb oma ännaga mere jää purus, üheksa öö ja üheksa päeva pärast langeb Pärnu jõgi maha. (Tõstamaa, 1895)

Ku jääpõrutaja (linaänilane) vällän, sös ei vöi enam Vörtsjärve pääl sõita (ei ole ustav*). (Tarvastu, 1890)

* usaldatav

Linavästrik tuleb kure tiivanuka pääl siia. (Käina, 1979)

Linalind ja kurg lähtvad ja tulevad ikke seltsis soojale maale. Kui kured lähtvad sügise, siis kaduvad linalinnud ka ää. Kui kevade kurgi näha on, siis linalinnud on kohe latsis. Vanad inimesed rääksid, et linalind soojale maale läheb kure sääre pääl. Samuti tuleb ta säält ka tagasi. Kui kured lendes lähtvad ja karjuvad, siis piiksuvad linalinnud ka sääre pääl. (Karja, 1940)

Kui kevade nääd linavästrikke kõige enne maast, siis saavad lühikesed linad, kui nääd koskilt kõrgemalt, kas tua arjalt vai kaevukoogu pialt, siis kasvavad ilusad pikad linad, ja kui lennust nääd, saavad takused. (Jõhvi, 1937)

Selle järgi vaadatakse linategemist, kas kevadel näed linavästriku maas või kõrgel. Kui maas, siis pead madala maa peale tegema. (Ambla, 1965)

Kui kevadel linalinnu esimest kord maas näeb ehk kivide pääl, siis lööb suvel armetumal kombel varbad ära. (Anseküla, 1891)

Vanad inimesed rääkisid, et päike petab lindu. Kui lind enne päevatõusu unest ärkab, siis päike ei saa teda petta, aga kui lind jääb kauemaks magama, et päike tõuseb enne üles, kui lind unest ärkab, siis lind on päevast petetud ja selle päeva lind ei saa lennata enne kui teisel päeval lind enne päikest ärkab, siis saab jälle lennata. Lapsepõlves leidsin tänavalt ühe linavästriku, kes ei saand lennata, jooksis mööda maad kiireste. Püüdsin ta kinni ja läksin näitasin emale, ema vaatas linnu läbi, miski häda ei olnud näha, tiivad ja suled olid nagu teistel lindudel. Siis ema ütles: "See vaeseke on jäänd kauaks magama, pää on ta nüüd ää petnd, sellepärast ta ei saa lennata." Ema käskis mind linnu sinna tagasi viia, kust ma ta leidsin, ütles: "Küll ta teine hommiku ärkab varem ülesse, siis ta lendab jälle küll!" (Märjamaa, 1937)

Keda linavästriku ää petab, sellel ei olla sel aastal linade õnne. (Jüri, 1895)

Linavästriku laul: "Lirits, lirits, linad lendu." (Tori, 1888)

METSIS *Tetrao urogallus*

METIS, MÕTUS

Metsise eluviis, pesitsuspaigad, mängukohad ja eriti mängu käik on huvi pakkunud seoses jahipidamisega. Metsavaht pidi mõisasaksu linnulihaga varustama. Ööpimeduses ootajale meenusid hoiatusjutud kohtumisest metshaldja või mõne muu vaimolendiga. Salakütile lisas mõisa metsas või riigimetsas hiilimine veel omajagu põnevust.

Metiskukk kevade lume peal “veab hagu” – veab sedasi siibadega triibud, nagu oleks hagu järel vedanud. Sinna tuleb mänguajal. Kui õhta kohale lennab, siis estest “köhib” hääle puhtast. Laulu algab siis, kui üks veike lind oma laulu lõpetab. Mõni, kui “tlõgat, tlõgat” juba teeb ära, siis kohe selle järgi teeb “susasa-sisasa”. Aga mõni teeb, nagu pudeli pealt korki tõmbaks – sinna vahele. See on vana kukk. Noor õpib veel, tema nii ei oska, temal on ainult “noa ihumine”. (Isaku, 1957)

Mõtus mängib rabaäärsedes männametsades; temal mäng algab hommikul, kui koit tekib, kuni päikesetõusuni; sel ajal on teda kõige parem püüda. (Tori, 1890)

Emametsis on nagu kiri kana. Isa on must, kevade laulab küll: “Kõk-kõk, trah, trah”. Sis peab natukese, üks minut aiga, vahet, sis akkab jälle. Laulu ajal pidavat tal silmad kinni olema. Metsis on talvel ka siin, süöb männiõkkaid. (Lüganuse, 1948)

Kui mõtus laulab, siis mees jookseb – siis on mõtuse silmad kinni. Üskord oli kütt jooksnud, on õige sügav veeauk ees olnud; mees jooksnud üle pea veeauku sisse; teine on välja peastnud. (Pärnu, 1912)

Kui mõtust lased, sis piad ikki enne lippamese järele jätma, ku mõtus laulu järele jätab. Mudu on lännu. (Paistu, 1936)

Teine üe jälle tuli menna siis vaatama, kuidas metsised laulavad. Siis, kui nad lennavad sial kohale, siis akkab plõksutama estest: “Klõbat, klõbat, klõbat-klõbat-klõbat”, siis: “Sohvi-Sohvi-Sohvi-Sohvi!” ja jälle siis käib sie kahejärguline laul ühtelugu, jälle: “Klõbat, klõbat, klõbat, klõbat-klõbat-klõbat, Sohvi-Sohvi-Sohvi!” Ja sedaviisi käib siis ühtelugu see mäng

ja läheb edasi. Ja siis emad – nied on jälle siis sial ka ümber, nied jälle siis tievad oma äält: “Tuomas! Tuomas! Tuomas ae! Tuomas, Tuomas,” ikke jälle: “ Tuomas, ae!” Siis sedasi ulk aega on sie mænguaeg, üks tund aega umbes ja siis jäävad õhtale. Siis ütleb see vana metsis ise: “Zahvtra raana.*” (Jöhvi, 1958)

* Homme vara (vene k)

Mötus laulab: “Plöks-plöks, plögad-plögad-plögad, tsihihihi-sihisheik.” (Suure-Jaani, 1890)

Mõisa metsavaht lähnud metsisemängu aeg õhtu hämariku aeg metsist laskma. Ühe puu otsas olnud üks ilus suur metsis ja laulnud. Metsavaht paugutanud püssi metsise peale tühjaks, aga metsisekene lähnud jälle tõise puu otsa ja hakanud jälle laulma. Kütt põmmutanud teda niikaua, kui juba rohi otsas olnud. Siis võtnud ta karmanist* leivaraasukesi ja pannud püssi sisse. Ja niipea, kui ta selle paugu annud, olnud ka metsis kui tina tuhka kadunud! Ja üks peenike naisterahva hää üelnud temale: “Mis olen ma sulle kurja teinud, et sa minu vigaseks lasksid? Ja et sa oled mind ilma süüta vigaseks lasknud, siis peab sinu linnusaak ka igavest kaduma!” Küti õnn olla ka igaveseks kadunud. (Tartu-Maarja, 1890)

* taskust (vene k)

Rebasmäel Reevelest, seal olnud jahimehed, läinud kord ristipäe ommikul metsisemängu ja ingel tulnd: “Ära mine, lase sel kallil pühal metsloomadel olla!” (Türi, 1967)

METSKURVITS *Scolopax rusticola*

KORBIITSAKAS, VALTSNEPP

Metskurvits on lind, kes mänguajal õhtuhämaruses ikka ja jälle üle oma valduste lennates enda kohalolekust märku annab. Juhtub, et emaslinnu asemel ootab teda kütt, linnuhaavlitega laetud püss kaenla all. Valtsnepijaht oli sakste eralõbu, nende toiduretseptid ei jäänud talurahvale teadmata.

Korbiitsakas. Jahimehed ütlesid valtsnäpp. Ääl pidi tämal persest tulema. Ja ühe poja võtab pesakonnast kaasa, veeb kaugemale. Ma ühekõrra nägin, aga ei saand aru, kas ta võtab ta jalgude vahele vai noka vahele. Sedaviisi päästab ära. (Iisaku, 1978)

Metskurvits on üks armas lind. Öhtuhämaras lendab ümber lageda, metsaserva pidi lendab. Ja see krooksumine ja piiksumine käivad vahelite ja see hää on “pst, pst, krooks-krooks”. (Tartu-Maarja, 2015)

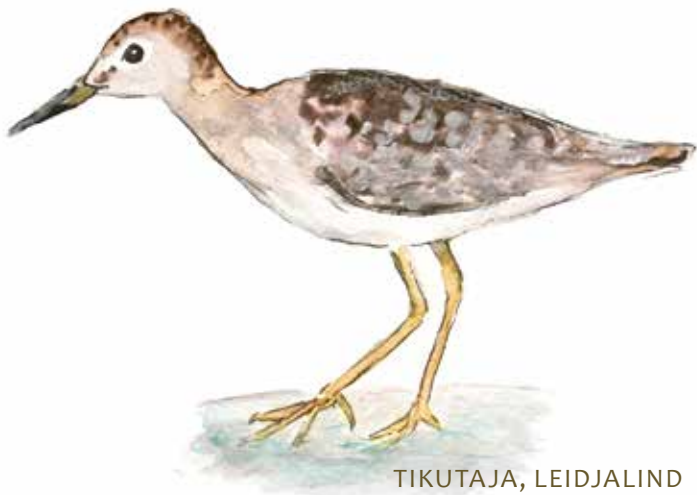
Nepid lendsid ikka kasevideriku äärt mööda, kus teine mets oli madal ja teine kõrge. Nepitükk maksis kolmkümmend kopika mõisas. Saksad panid ikka teised vabaks*. Rahva seas on see lind tuntud ka valtsnepi nime all. Ta lendab õhtu pärast päeva ja karjub: “Sorr-sorr, korpiits, sorr-sorr, korpiits!” (Karja, 1940)

* ei keelanud laskmist

Kus linnud talvel on? Korbits olla ka mättas talvel ja peab rammusaks minema. (Türi, 1930)

Valtsnäpp on kevade piima täis, hakka tagant imema, on hea. Sitta ei pea õlema, see on kõik maa-eli, minu vanamees ütles. (Iisaku, 1961)

METSTILDER *Tringa ochropus*

TIKUTAJA, LEIDJALIND

Metstildri äratundmisel on aluseks selle linnu häälightsus. Teda on arvatud kas tikutajaga üheks ja samaks linnuks või siis omaette linnuliigiks, kes oma sõnumit kuulutab.

Kui metskitse kevade esimest kord kuuled nenda laulvat: “Vettalogo, vettalogo, vettalogo,” siis oled suil õnnelik iga töö kallal. Kui nenda: “Vitterpilli, vitterpilli,” siis saad pulmi. (Saaremaa, u 1872)

See lind on vituleidja. Tema lendab ja ise kuulutab: “Titu-litu, leidsin vitu! Titu-litu, leidsin vitu!” (Iisaku, 1960)

Kui vitu lüüdi ära petab tütarlapse ehk ka täiskasvanud tüdruku, siis oitku ta oolega, et ta sohenaeseks ei läha. (Vändra, 1889)

METSVINT *Fringilla coelebs*

LEPALIND, RÜÜTS, VINT, VIHMALIND

Metsvinti, aedlepalindu, punarinda ja teisigi punaka sulestikuga värvulisi on nimetatud lepalindudeks. Nii nimetused *lepalind* kui ka verekarva punaka puiduga *lepp* lähtuvad ühisest läänemeresoome sõnatüvest, mis tähendab verd. Legendis on selline värvus saadud heateo eest Kristuselt ristil. Sama heateomotiiv seostub ka leevikese, punarinna ja käbilinnuga. Metsvindi tõtlikku ning rütmikat laulu on mitmeti sõnastatud. Linnuliigi rahvapärased nimetused *rüüts*, *krüüts*, *rüütel*, *vint* matkivad tema kutsehüüdu. Kuna sellist hääletsust võib metsvindilt kuulda rohkem jahedapoolse pilves ilmaga, on seda peetud ilmamuutuse (vihma, külma ilma) ettekuulutajaks.

Miks lepalinnul kurgualune punane.

Kui Jeesus risti peal rippus, siis üks väike hall lind tahtis teda sealt päästa. Ta katsund naelu vällä nokkida, siis veri tilkund tale kurgu alla ja ta kurgualune jäi seitsaadik punaseks. Teda hüütakse lepalind. (Märjamaa, 1938)

Kui metsvint laulab, on pajukoor lahti. (Kose, 1960)

Lepalinnu saabudes hakkavad lepad lehtima. (Kose, 1960)

Lepalinnu pesa ei tohtind kiskuda, lehmad akkavad verd lüpsma. (Pühalepa, 1938)

Vindi laul: "Siit-siit siter Juri sei tamme tiks." (Tori, 1888)

"Siit metsast, siit metsast ei tohi võtta mitte üks tikk, mitte üks tikk!" (Kose, 1965)

"Siit, siit, siit, säält, säält, säält, Kivirānga Mareda piimapütt!" (Reigi, 1976)

Lepalind laulab: "Viit, viit, viit Viiderna Liisa piimapütt." (Emmaste, 1938)

Vindi laul: "Tiit, Tiit, Tiit! Kiigu, kiigu, kiigu, kiigeõrs pikk!" (Kuusalu, 1937)

Vint toheb ainult lepalehe piält juua, ja kui siält võtta ei ole, sis ta akkab vihma karjuma. (Suure-Jaani, 1889)

Rüütel on pisike lind, seljast läheb must viir; muidu on nii suur kui see värbki. Rüütel rüüdib, tieb "rüüt", "rüüt", kas vihma ja külma tuleb. (Iisaku, 1937)

Kui vint lirtsuub, tuleb sadu, karjub ta aga kõvasti: "Riü, riü!", siis on äikest oodata. (Haapsalu, 1932)

MUSTRÄHN *Dryocopus martius*

NÕGIKIKAS, LAANEKUKK,
TIKAS, KÄRG, PALOKÄRG,
VIHMALIND

Kuigi musträhn on suurte metsade lind, on ta teiste rähni-
liikide kõrval kõige enam tähelepanu pälvinud. See musta
värvi, teistest rähnidest kogukam valjuhäälnel trummel-
daja, tähelepandavalt kõnekate häälistsustega linnuliik on
saanud oma poolsada rahvapärast nimetust (vt Mäger

1967: 118–121). Ei puudu ka mütoloogilised kujutlused. Ta võib hankida imeheina, mis kõik lukud lahti teeb (loomariigis evib niisugust tarkust siil). Sulestiku musta värvuse pärast on tema ilmumist eluhoonete juurde hakatud pidama surmaendeks (toonetikas Kirde-Eestis). Nagu hiireviu ja peoleogi, kuulub mustrahni legendi järgi vihmalingude hulka, kes tohib vett juua ainult puulehe pealt.

Kui musta rähni pesä leiat, sis pessä kõva puupunn pesäle ette ja laota valge lina sinna puu alla maha ja esi mine puu taga ja uuta. Kaks kõrda käip ärä ja näep, et pesä kinni om, kolmanda kõrda aig otsvat ta heina siist nisukse rohu vällä, mis kõik lukud piap vallali tegema, ja panep nüid selle rohu sinna punni ette. Punn kargavat kohe ärä ja rohi kukup nüid puu alla lina pääle maha sinna. Nüid sii rohi sa pane oma nimetsisõrme sisse, kuhu sa selle jaost veikese krammi väit-sega lõikad. Nii ku sa nüid selle sõrmega luku külge puudutad, sis kargap lukk ise vallali, nõnda et sul eluilmaski enämp võtit vaja ei ole. (Tartu-Maarja, 1890)

Jeesus läinud ühte peresse, kus naine leiba teinud. Jeesus käskinud ka oma jaoks ühe kaku teha. Naine ei olnud sellega nõus. Jeesus ütelnud naisele: “Metsas koore vahelt pead sa ussisid sööma.” Samal silmapilgul lennanud naine “vuhti” aknast välja ja muutunud trilliks (vihmatrill – lind). Et naisel punane palmik pääs oli, siis on ka trillil praegu lagipeal punane tutt. (Reigi, 1927)

Tikas läks lepalinnu pesa kallale. Lepalind tuli ja ütles: “Ära kisu minu pesa katki, mene kisu, kui ninda lõhkumise imu on, oma pesa ära!” Tikas läks ja purustas oma pesa ära, ise eitas siis katkiste munade pääle seda väsimust puhkama. Omiku läks linnu juure. See akkas tikast naurama, et kas

magasid õige nüüd saiataigna astjas? – “Missa lorised, ise käskisid pesa ära rikkuda ja nüüd irvitad. Mul ei öld meesleski ja magasin katkiste munade pääl!” ütles tikas. “Tule pese parem mind veeaugu pääl puhtast!” Lepalind läks tikast pesema, aga lükkas tikka vee sisse, kuhu see ära uppus. (Jöhvi, 1889)

Musta krähni laul: “Mats küll, hull-l-l!” Mats oli jäänud kauaks tüdriku juurde magama, kusjuures must krähn hommikul laulnud Matsile sarnast äratuse laulu. (Saarde, 1934)

Rähn: “Kliu, kliuu, takk-takk!” (Järva-Madise, 1938)

Muikulind (rähn) teeb: “Kliuh, kliuh, kliuh.” (Ridala, 1932)

Kui kärg laul, siis ei püsü pakla inäp kedrata. Tähendab seda, et sügise pidi juba takukedrus läbi olema, kevade kedrati linu ja kujuti kangaid. (Rõuge, u 1890)

Tikas mõjalt juua ei saa kui puulehe pealt, sellepärast karjubki, kui vihma tuleb. Tal on hea meel. Kui tikas tillub, siis tuleb vihma. (Iisaku, 1960)

Nõgikikas. Vana Truuts, Laane vahtkonna metsavaht, kõnel, et kui nõgikikas hõik naist, et: “Krõõt-Krõõt-Krõõt,” siis tule vihma. (Võnnu, 1986)

Kui mustkukk, laanekukk kõõretab, tuleb ilus ilm, kui ta pika viuksu laulab, tuleb vihma. (Märjamaa, 1936)

Kui metskukk karjub “krög-krög-krög”, siis piab kuivi ilmu tulema, aga kui tema karjub “till, till, till” jne, siis tulevad vihmased ilmad. (Jöhvi, 1892)

Vihmatill – musträhn laulab ikka, saju ees karjub metsas:
“Piuu! Piuu!” (Kaarma, 1943)

Must lind, punane tups pää pääl. Kut vihma tuleb, akkab
oues üidma: “Trill, trill.” (Emmaste, 1931)

Vihmalind ehk vesilind, tema laulab: “Kõl-kõl-kõl-kõl! Kõl-
kõl-kõl-kõl!” Siis tuleb kolmandal päeval vihma. (Rapla,
1930)

NURMKANA

Perdix perdix

PÕLDPÜÜ, PÕLDPÜVI, ORASPILL, ADRIKAS

Nimetuse “põldpüü” on nurmkana saanud meie metsade olulise jahilinnu – laanepüü nime eeskujul; “adrikas” näib olevat lähtunud linnu häälightsusest (Hiimäe 2013: 28). Kultuurimaastikul hõlpsasti kohatava liigina on nurmkana enam tuntud kui laanepüü või soode ja rabade asukas rabakana. Leidub seletusjutt tema suure munakurna kohta ja pajatus sellest, miks nurmkana sookure kosjad ära põlgas. Linnu teravatoonilist häälightsust on tõlgendatud enamasti

ilmamuutuse endena. Arvukuse muutust peeti viljaikalduse ja näljaaegade ette kuulutajaks. Äkilise lendutõusmisega võis nurmkana lapseootel naist sedavõrd heidutada, et sündis “linnuveaga” laps.

Nurmkanal olnud kaks poega, läinud taevataadile kaebama, et ta poegi toita ei jõudvat. Taevataat öelnud: “Et sul kahte poega raske toita, pead veel palju rohkem saama.” Taevataat pannud pika puu nurmkana pessa, käskind niipalju muneda, et munakurn puuga ühekõrgune oleks. (Saarde, 1897)

Kui nurmkana pesa lõvvat, sis pane pihlane tokk sisse. Nurmkana munes nii palju munne, et toki ots kinni om ja kooles sis esi ära. (Otepää, 1874)

Ema ütel: “Kui sa linnupesa näet ja kaet, siis peat suu kinni hoitma, ei tohi hingata – lind jätab pesa maha.” Põldpüvi pesa oli, mõni 30 muna, kirjud. Väike lind see nurmkana. Mina jätsin tolle heinatutu talle varjus*. Mädamuna ei olnu. Kõik haudus ära. Ema ütel: “Kui nurmkana tule kodu suunas, siis tule paha ilm,” ja oli ka. Na tuleva suure parvena kohe. (Võnnu, 1986)

* varjuks

Kui 1914./1915-ndal talvel põldpüüd metsast ära kodu tulid, ütlesid jällegi meie vanad, et suurt nälga tähendab, mis sellest tuleb, et võerad inimesed meie käest kõik ära söövad ja nälg üleüldine saab olema. Ja eks me nüüd näe, et kõik kohad võõraid inimesi täis on, kes ka meiegi nälga suurendada aitavad. (Vastseliina, 1917)

Põldpüü laulab: “Kiuväk, kiuväk.” (Kullamaa, 1938)

Püü pidada karjuma: “Tervek.” (Jüri, 1896)

Kui nurmkana riuksup, lääp ilm külmäl. (Karksi, 1937)

Ku põldpüüd krääksuvad, siis tuleb sula. (Koeru, 1938)

Linnuviga. Ma muud ei tää, ühe naisel olli lapsel põldpüü pöse pääl: kõrgem must ja just linnu kuju, kõik pää ja nokk ja. Tema olli irmunu, põldpüi olli jalge eest järsku üles lendanu ja rumal inimene löönu kohe omal käed vasta nagu. Mis sündimise viga, sellel abi ei ole. Mis enne poolt aega on, sellel saab abi, aga pääle poole aja, sellel änam abi ei saa. (Hääde-meeste, 1960)

Kui unel näet nurmkannu, tähentas (kui tütrik unenägia om), saa seo tütrik lāsale* mihele. Mitu nurmkana tema unel nägi, nii palu latsi saa. (Otepää, 1895)

* lesele

Kuis kurg tahtsõ nurmkanna naisest võtta.

Kurg om pikke jalguga ja tahtsõ vähämbät sorti naist. Tulõ nurmõ pääle nurmkana kosjalõ. “Tere, tere!” ütles nurmkanalõ. “Kuis mi paari saasi? Ma tulli sullõ kosjalõ.”

Nurmkana kaes tsõõri ümbre ja kaes, et väiga suur om. “Ma olõ väikene, olõ nurmõ pääl harino*, a kuis ma suuh* käuma nakka, lühko jala.”

Kurg pahase är, et misperäst tä nii kõnõle ja võta-s* kosjo vasta. Lätt suuho ja kaes hallõ meelege: “Ar oll vaja võtta! Määne* saanu, õks saanu naasekõnõ. Olku pääle, lää ka-i* võtma.”

Nurmkana kaes nurmõ pääl, ku tä käu mätaste pääl pikke jalgoga. Mõtlõs: “Är oll vaja minnä, õks saanu, määne saanu kosilanõ.”

Kurg kaes, ku nurmkana tulõ, tulõ lähikeiste. Kurg kaes üle kurä* õla. “Võõh, sust ka mullõ määne* naane saanu, ku kartohkas hõöris, saa-i üle mättä.”

Nurmkana vihast ja tull nurmõ pääle ärä. Kurg mõtlõs, et olgu pääle, saanu õks määne naane. Ni lännõ tasatsõpa kotuse* pääle elämä. “Lää, kosi iks är,” mõtlõs.

Tulõ nurmõ pääle. Nurmkana kaes: “Sust mullõ määne miis ka saanu: pikä jala, närtsäko rõiva säläh. Saanu-s käpe miis.”

Ka*, üts jälg* ütte, tõõnõ tõist. (Setumaa, 1937)

* harjunud * suuh – soos * võta-s – ei võtnud
* määne – milline, mõni, mingi * lää ka-i – ei lähe kah
* kurä – vasaku * kotuse – koha * ka – kae * jälg – jälgis

Neid põldpüüsi vanad inimesed ütlesid oraspillidest. (Lüganuse, 1949)

Põldpüüd, nende jaoks sai jäetud talvel küüni uks lahti, et nad sealt süüa saaks. Üksainuke üksikuks jäänud seal Nissis praegu veel on. (Nissi, 2015)

Sageli, kui oli eriti kül m talv, surid paljud linnud viljakuhelikkudesse ja püüd lumehangedesse. Linde olevat vanasti üldse rohkem kui nüüd. (Kolga-Jaani, 1932)

Ku püid siin, siis on vilja, a ku ää kauvad, siis on viljaikaldus. Pidid kaks-kolm aastat kadund olema, siis jälle püisi küll. Käivad teises kohtas. (Keila, 1944)

PART *Anas*

METSPART

Kõige tuntumad pardiliigid jahilindude seas on sinikaelpart ja piilpart ehk piripart. Vististi eri liikidel tähtsust polnudki: ühed metspardid puha, sarnased pealegi.

Part tuli pajust pita, päta,
suu sinine, pea punane,
saba saksa kuue karva.
See tegi pesa penni peale,
munes munad murde ala*,
ulu alla õlge sisse,
suure karja katuselle. (Ridala, 1895)

* katuseviilu alla

Mu onu Jaan oli kange mees linnupesi otsima, ta kolistas kevadeti alati mööda metsi. Ükskord ta valvas pardi järel ja tõi pardi munad pesast ää, pani kana alla hauduma. Kana haudus pardipojad välja, aga see oli imelik – kahe päeva pärast olid kõik kadunud. Joosid teised nagu rotipojad, aga kadusid: kana otsis küll, käis ikka “larak, larak”, kutsus poegi, aga ei tulnd kana juure. Ju nad metsa läksid. (Märjamaa, 1939)

Linumune katsuda ei või, kohe pead ära minema. Hinge kinni pidama, kui pesa vaatad, et hingeauru ei lähe peale. Palju ei tohi vaatamas käia. Kiltsis oli sinikaelpardi pesa puuõõne sees ja lapsed veel kaebasid ära, et üks poiss võttis sealt muna. Siis sai räägitud, et seda ei või teha. Natukese aja pärast olid kõik ära viidud, pesa tühi – lastel on see muna nii huvitav. Kolmanda klassi omad olid need, need on kümneaastased. (Väike-Maarja, 2015)

Piripart, sie on kõikse veiksemb part, paati* sulgega. Piri-parti üeldi ka piiritsast. (Lüganuse, 1948)

* kahkjaspruuni

Piilparti meie ütlesime piilu. (Kullamaa, 2004)

Kui metspardid veel lumega siin, tuleb talvel kange pakane. (Kose, 1960)

Kui pardid tulevad oma pesapaiga kohale, siis kaks pool nädalat ja ilm läheb soojale. (Nõo, 1988)

Ja kui praäk petab, sis peab kõht lahti olema. (Äksi, 1936)

PASKNÄÄR *Garrulus glandarius*

PASKNÄRAKAS, PASKRAJAKAS, PASKHARAKAS

Ilusa sulestikuga pasknäär oskab hästi järele aimata teiste lindude hääli, külvab tammetõrusid ja sarapuupähkleid, on ergas ja taibukas, kuid ikkagi halva mainega: lõhub väikeste laululindude pesi, laseb inimeste kasvatatud toidul hea maitsta ja pealegi krääksub inetu häälega.

Pasknäär – mitmekirjaline, muidu ilus lind, aga hävitab teiste väikeste lindude poegi. (Püha, 1974)

Hoburästas on paskrästas. Ta on pasknääriga ühtemoodi, üks ja sama lind. (Audru, 1964)

Pasknääril on üheksa keelt suus, oskab teha palju hääli. (Iisaku, 1961)

Näär äratav koidu ajal kogu linnuriigi. (Kose, 1960)

Pasknäär, sie prääksub. Talvel, kui akkab prääksuma, siis luodeti, et tuleb sula. (Lüganuse, 1943)

Pasknäari põllumees ei sallind, et kõik herved kandis ära. Tema ei kartnud midagi, ta on nii kaval lind. Sügise kuulutaja, karjub “krääk-krääk-krääk”. Teiste lindude hääli oskab ka teha. “Viu, viu” tegi viu häälega. (Viru-Nigula, 2015)

Pasknäari ajavad segi paskrästastega – need on, kes marju võtavad. Need pasknäarid hakkavad siis tegutsema, kui tammel on tõrud. Inimesed ei märganud seda, et võiks metsa kasvama panna. Pasknäär ajab ennast täis neist tõrudest ja peidab maa sisse. Ja siis lähevad need kasvama. Pasknäari peale veel nurisevad. Pasknäär on hea lind! (Palamuse, 2015)

Sittmargus on röövlind, aga külvab tammesid. (Kärla, 1985)

PEOLEO *Oriolus oriolus*

VIHMAKASS, PIIBULEO, PEEBU, PIHO

Kui peoleo – üks meie vihmälindudest – hüüab, küllap siis ikka vihma sadama hakkab. Ja kui tema laul kord juba inimkeelde ümber on pandud, küllap see siis rahvasuus peagi levima hakkab. Nii kordubki aina *teol ~ reo ~ Leo ~ peo*, ette tuleb veel muidki sõnakujusid.

Kui kräunuja-kull kräunub (kräunuvad nagu kassid), siis tuleb vihma. Ta ei tohi jõest ega mujalt juua, kui aga lehe

pealt. Mispärast, see on teada. Kui ta vihma ajal karjub, siis teda sõimatakse (sest vihma on juba küllalt saanud, mõtleb talumees). – “Mis sa kräunud, kas vihma küll ei ole saand!” (Laiuse, 1866)

Metskass on suur ilos kirjo lind. Laulab: “Liivaku Liiso” ja “Vihma kiho”, “Liivaku Liiso” ja “Vihma kiho”. Enne linnud akand kajo tegema. Joomajano olnd. Ta pole üksi akand: ta rikub eese riided ää. Siis jumal keeland ää, et ta ei tohi veeaukude seest ega kajode seest juuva, muudkui puulehtede pealt. Nüüd, kui kauaks kuivaks jääb, akkab karima, siis ikka tuleb natuke vihma koa. (Martna, 1941)

Metskass. Kui metkass oksendab “kuväeks”, “kuväeks”, siis tuleb vihma. (Pöide, 1927)

Vihmakass, see oo linnunimi. Teeb: “Käudi, käudi.” Karjub teene küll. (Töstamaa, 1931)

Kui vihmakass laulis: “Piip-piip-vilus, pippi-lippu-liu,” siis pidi ilus ilm tulema. (Püha, 1986)

Vihmakass ehk kesakass õikab vahest: “Piibu-imu!” Vahest õikab ka: “Kas Tiit on teol?” Ise vastab: “Teol, teol!” Ja jälle teeb ta iseäralikku äält: “Krääks, krääks!” Siis on meil ruttu vihma oodata. Vanad inimesed ikka ütlevad: “Kesakass kisendab – vihma tuleb.” Ja tuleb! (Torma, 1942)

Peo leo, kas Tiit on teol?

Teol, teol.

Mis tal kaasas?

Päts leiba, lass piima,

vakk vana lamba pabulaid,

kints kirju kana liha. (Torma < Laiuse, 1932)

Vihmakass laulab: “Vihma viu, Tiitso Lieno tiol!” (Risti, 1926)

Ja vihmakass laalab: “Üks vanatüdriku reo! Üks vanatüdriku reo!” (Tõstamaa, 1948)

Vihmakass: “Tüdruk reo, too tilka vett!” (Lääne-Nigula, 1937)

Ütu iiu, vanapoisi rio,
istus lepiku vilus, mütsitosu peas!
(Vihmakass vilistab nii.) (Kärkla, 1946)

Peoleo ehk peebu tuleb juunikuu teisel poolel, siis olevat linakülvi aeg. Öeldakse: “Peebu hüüab juba, käseb linu maha teha.” Peoleo laulusõnad on: “Peeter Peoleo, vanapoisireo, istub lepiku vilus, piibutosuke peos, kus lepalehekesed sees.” Kui peoleo kassi moodi kräunub, siis on vihma oodata. (Häädemeeste, 1977)

Minu isa ütles, et kuule, peoleo ütleb ka: “Viska lina, viska lina.” Kui siis külida, peab hea linasaak olema. (Kambja, 1985)

Peoleo esimene laulmine kuulutab linategemist: “Viska peo! Viska peo!” (Paistu, 1893)

Keda peoleo ära petab, sel põleda midagi ära. (Tori, 1888)

PIIRITAJA *Apus apus*

PIIRPÄÄSUKE, MÜÜRIPÄÄSUKE, METSPÄÄSUKE

Põhjus, miks linnuteadlased piirpääsukese on piiritajaks ümber nimetanud, seisneb selles, et see välimuselt pääsukestega sarnane liik tegelikult pääsulaste sugukonda ei kuulu (vt Kumari 1974: 130; 167). Rahva seas on neid tõepoolest pääsukesteks, ka nt kaldapääsukesega üheks ja samas liigiks arvatud.

Piiripääsukene on vist niiskene pika tiivadega must pääsukene. Mõisates ja jaamates. Vanad inimesed ütlesivad, et sie on kõrve pääsukene. (Lüganuse, 1948)

Kevade on piiripääsuke kõige viimane tulija. Musta värvi, lennab veel kiiremast kui pääsukesekull*. Pesa tieb lageda serva, õõne aaba. Aegsast lendab ära, kui pojad suured. (Iisaku, 1956)

* väikepistrik

Veel on üks selts pääsuke. Nemad teevad oma pesad sauauku, sügavasse maa sisse. Kuiva ilmaga käivad väljas, vihmase ilmaga välja ei tule. Nende tiivad ja suled ei kannu märga, kui natukene märg on, siis nemad lennata ei saa, hüppavad nagu konnad. Nende laul on "viir, viir". Viirpääsuke ehk sauepääsuke. Arva on neid näha. (Hageri < Kose, 1937)

Viirpääslast pitkade tiibastega ja mustad; kui need taeva-alust koutu lindavad, tuleb vihma. Teevad "prii-prii-prii". (Emmaste, 1931)

Ega piirpääsuke ise maast üles ei saa tõusta. Ma leidsin maast, viskasin tema ülesse, kartsin, et ta ei saagi lendu, aga sai küll. (Nissi, 2015)

Ühest pesakastist tulid piirpääsukese pojad välja, teisest ei julgenud. Vanad kutsusid ja kutsusid, siis läksid minema terveks päevaks. Need tegid haledalt "piir-piir". Ja kui vanad uuesti vaatama tulid – hopsti pesast välja. Ei ole sugugi, et panevad kohe ajama, ööseks tulevad ikka pesasse, nii kaks nädalat enne kui lahkuvad. (Iisaku, 2015)

PÕLDLÕOKE *Alauda arvensis*

LÕOKE, KIUR

Oma lauluga annab lõoke märku peatsest talve lõpust ja kevade tulekust. Tema rõõmsameelsete lõõrituste järgi on püütud ilma ette arvata, kuid seoses saatuse-ennetega pole see reibas kevadekuulutaja tähelepanu pälvinud.

Lõuke tuleb meie maale tagasi küünla külje all ja vastla vanas kuus. (Saaremaa, 1878)

Küinlakuus lõusitt angel ja paastukuus akkab lõõrima. (Pöide, 1958)

Kui kevaja lõukese vanal kuul vällä tuleva, sis lätt ruttu ilm keväjälle, ent kui noorel kuul, sis om enne viil mitu talve. (Kanepi, 1895)

Nõndapalju sadab viil piäle lõevukese lund, kuipalju lõevuke tullen muast lõis*. (Kodavere, 1888)

* leidis

Kevadel pärast seda, kui lõokesed on juba tuld ja tuleb lund, siis seda lund nimetatakse lõokese lumeks. (Koeru, 1939)

Kui lõuke kevadi juba lume alt kolm liivatera kätte saab, pidada ära elama. (Suure-Jaani, 1889)

Kui esimest kord lõukest näed ja laulma kuuled: kui ommikupoole kuuled, siis oled kõik aasta rõõmus, kui õhtupoole kuuled, siis oled see aasta alati kurb. (Äksi, 1894)

Kui kevade esimest korda lõogest kuuled ja siristavad, siis pead pikali viskama – ei jää selg haigeks. (Rannu, 1981)

Kui lõoke ära petab, siis jääd ilma hääleta selles suves, et midagi laulda ei saa. (Kõpu, 1895)

Jumal ja vanasarvik olnud vanal aeal vennad, teine olnud tark ja teine olnud loll. Hakkand omale lindusi tegema. Jumal teinud lõokese, kutsund vanasarviku vaatama, ütelnud: “Lõoke, mine lendama ja hakka laulma!” Lõoke lennand kõrgele taeva alla ja hakand kenaste laulma. Vanasarvik kutsund omal ka vaatama, olnud konn, pole saanud lendama, hüpanud aga holps! ja holps! (Harju-Madise, 1887)

“Tiirus, Tiirus, Siidon, Tiirus.” – Lõoke laulab nii sellepärast, et tema on Palestiina lind ja Palestiina linnad on Tiirus ja Siidon*. (Simuna < Laiuse, 1939)

* Tüüros ja Siilo

Lõokesel on tutt pea peal. Loetakse niiviisi:

Linnukene mäe peal,
tutikene pea peal.
Ise laulab saksakeeli:
"Kus mul sukad?
Kus mul kingad?
Kus mul siidi searepaelad?" (Laiuse, 1962)

Peremies, peremies,
iir õrassel, iir õrassel.
Kus õrassel, kus õrassel?
Siin õrassel! Siin õrassel!
Ja suur! Ja suur! (Jõhvi, 1892)

Alma, Liide, Sohvi, Juuli,
tikutopsi sisen tuli.
Ilmuke külmemaks,
tuli suuremaks.
Sirts, sirts, sirr!
Kari metsa kannu otsa,
tsea metsa sööki otsma.
Jõuluvorsti jõudenema,
pühi-pekki paksenema.
Sirts, sirts sirr!
Kitsekari kiini läe-ei*,
lambakari, laste kari.
Ära koera kodu jäta.
Sirts, sirts, sirr! (Rõuge, 1910)

* ei lähe kiini jooksmas

Lõoke toob lõunaleiva: see tähendab, sel ajal on juba päev
sedavõrd pikem, et talust antakse juba ka lõuna ajal süüa.
(Torma, 1936)

Kui lõoke hangeajal lõõritab, siis tuleb vilets kevad või vilets aasta. (Häädemeeste, 1977)

Kui lõoke tuli siis, kui lumi veel põhiliselt maas, vaid kohati küngastel mustad laigud ja lõoke lõõritab ainult õhus – tuleb halb kevade. (Karula, 1973)

Ku⁹ lõivõkõnõ tulõ vällä, sis saa lõunaaig lämmi. (Setumaa, 1937)

Laulab lõuke peale päävaloodet eha ajal, on teise homiku vara vihma, mis edasi kestab, ehk vihmane ilm. (Hanila, 1889)

Kui kevade lõuke laulama hakkab ja teda näha võib, on külm suvi oodata. Laulab ta aga kõrgel, et näha ei või, on hästi palav suvi oodata. (Viru-Nigula, 1889)

Kui sügise lõokene kõrgel lendes kaua laulab, siis saab ilusat talvet. (Suure-Jaani, 1889)

Kui lõokesed sügisel siit ära lähvad, siis on kuu aja ümber veel lume tulekuks aega. (Saarde, 1935–1937)

Kiur, sie on kõige pikema lauluga, kevade vara akkab ja sügise ilja lõppetab. (Lüganuse, 1938)

Üks tore linnuliigikene hakkab ka välja surema – lõokene. No küll nema lassiva lirinal ja virinal. Kassi häävitava, kolhoosi karja häävitava, läheb kurvalt kaugembale ja tiristab säääl. (Võnnu, 1986)

Tilluk' linnuk' lõoke,
ära tiku tii viiri!
Suure saksa sõidave,
tõstav siu tõlda,

saksa sööve liha,
koera sööve kopsu,
latse lakuv leeme,
massa matav maa ala. (Karksi, 1896)

Lõokese matmine 1963. a Kiviõlis.

Ühel ilusal suvepäeval kuri kass murdis lõokese, vigastas teda raskesti. Lapsed sidusid teda marliga, toitsid, aga linnuke ei paranenud. Järgmisel päeval suri. Lapsed võtsid saapakarbi, tegid aseme: pitsitükid alla ja pääle. Poisid tegid puust risti. Nüüd hakkas linnu matmine. Üks poiss läks ristiga ees, karp kahe vahel, siis kolm-neli paari matjaid järel. Haud tehti meie rohuaeda aianurka. Seal peeti hauakõne: "Vaene lind langes kassi ohvriks." Haud kaunistati lilledega. Hiljem käidi veel haul. (Lüganuse, 1967)

PÖIALPOISS *Regulus regulus*

TIHANE

Rahvasuus kannab pöialpoisi nimetust hoopis käblik. Metsas tihaste salgas toimetavaid ja häälitsevaid pöialpoisse on peetud tihasteks. Seletusjutule lindude kuningast on alus olemas: linnul on peas kuldne mustaga ääristatud sulekroonike (kuninglikkusele vihjab ka ladina *regulus* – valitseja).

Pöialpoisi laul:

“Tidi-lidi, tidi-lidi peitelpell!”

“Tidi-lidi, tidi-lidi, minu pojad on pisikesed!” (Kuusalu, 1937)

Pöialpoiss – õige väike lind. (Püha, 1974)

Kõige veikesem lind, mis maa pääl on, kutsuti ennevanast pöialpojaks, sest et ta umbes pöidlaotsa suurune oli. Nüüd pidasivad linnud kord nõu, keda nad eneste seast kuningaks hüüaksid. Öeldi, et kotkas oma rammu pärast ikka kuninga aujärje omaile küll päriks. Aga nüüd piame uue nõu, katsume,

kes kõige kõrgemale lennata võib, sellele jääb kuninga nimi. Hää küll, kõik olid sellega nõus ja võidukatsumine algas. Pöialpoeg, kes kõikidest kõige vähem oli, läks ja istus kotka turjale, ja et ta õige veike oli, ei tundnud kotkas mitte ära, et tal midagi turja pääl oli. Nüüd tõusivad kõik korraga lendu, kus mõni ennemine ja mõni pärast selle ära väsis. Kõige kõrgemale nähti kotkas lendavat. "Kotkas on kuningas! Kotkas on kuningas!" kõlas kõikide suust hää. Kui kotka jõud juba lõppema hakkas ja hakkas ennast allapoole laskma, siis lendas pöialpoeg kotka turjalt veel mõned süllad kõrgemale ja hüüdis: "Kas on veel kedagi, kes on kõrgemale lennanud?" Seda kuuldes ütlesivad teised linnud kõik: "Kuulge imet, pöialpoja hää kuuldakse kõige kõrgemal olevat." Sestsaadik tegivad kõik linnud maha*, et pöialpoeg piab kuningaks jäema, ja tänapäevani kutsutakse teda pöialkuningaks. (Jämaja, 1895)

* otsustasid kõik linnud

RABAKANA *Lagopus lagopus*

RABAKAS, RABAPÜÜ, SOOKANA

Kaks asja, mis selle meie rabades aina haruldasemaks jäänud linnuliigi puhul enam tähelepanu on pälvinud: sulestiku värvivahetus ja pelutav hääl.

Kui talvekuu sees sookana alles kirju on, siis on tali hiline tulema. (Suure-Jaani, 1896)

Kui sügise rabakana juba valge on, siis on oodata varsti püsivat lumekatet. Kui kevadel rabakana viil valge on peale lume mineku, siis tuleb viil lund. (Kolga-Jaani, 1931)

Unenäo seletus. Rabakana tähendab valge pääga neidu. (Jüri, 1896)

“Tal on rabakana jalad.” – Sedasi öeldi karvase säärttega näitsiku kohta. (Pärnu-Jaagupi, 2015)

Rabakanad laulsid Elsejärve rabas kevadel: “Kubääk! Kubääk! Kubääk! Kubärr! Kubärr!” Elsejärv – rabajärv on rabas Nahe ja Rohussaare vahel. Üks vana naine Elts uppunud sinna ära, sellest tulebki see. (Ambla, 1938)

Rabakas ka tuli soo päält nõmmele, täma laul on: “Kä-kä-kärr, kä-kä-kärr! Seis kärr, seis kärr, poiss narr!” (Iisaku, 1960)

Jahimies mend metsä jahile. Korraga kuulund metsäst: “Tuo-pää, tuo-pää, odan maha, odan maha.” Kus mies saand suure irmuga jooksu, saaks mertsukuje iest menemä. Rääkind siis oma ohtupäivi teistele miestele. Nie otsustand: karjujaks oli rabakana. (Kuusalu, 1954–1963)

Prangli saare mehed Allava mõisas käind tiul. Siin lorisesid, et rabakana päristand: “Tätat-tätat tärr, tuo pää.” Saare mies kart: “Nää, tahab pääd vottada!” (Jõelähtme, 1937)

RASVATIHANE *Parus major*

RASVA-ANTS, KÜLMALIND, TIALANE

Teiste tihaseliikide seas on rasvatihane kõige tuntum. Teda tuntakse laulu ja alapoolle kollast värvi sulestiku järgi. Ka kipub see rasvamaias lind kõige julgemalt aknale koputama, sellist käitumist aga on tajutud kui märguannet teispoolsest.

Kui rasvatihane koputab aknale, tähendab kellegi surma. (Tartu, 1984)

Niisama koputas minul tihane akna taga. Minu vend on surnud ja maetud Haapsalu kalmistule. Ja surres oli minu nime hüüdnud. Ja sel ajal koputas mul tihane akna taga. (Viru-Jaagupi, 1984)

Tigane laulab: “Tee, tee, tigane, raudrõngas ragane.” (Äksi, 1937)

Rasvatihane laulab: “Sitsikleit, sitsikleit, sitsikleit!” Nii ta laulab maal. Linnas laulab: “Siidikleit, siidikleit!” See on Tallinna linnas. Lillekülas laulab niimoodi, tahab turule minna. Seal laulab: “Püksid, püksid, püksid! Tritsat*, tritsat, tritsat!” (Kose, 2011)

* kolmkümmend (vene k)

Meie Peipsiääre venelastel rasvatihane laulab: “Pjät kopeejek*, pjät kopeejek!” (Vaivara, 2007)

* viis kopikat (vene k)

Kui külmatihane toa aknale lendab ja nokaga vastu akent kopsib, siis tuleb külma. (Ridala, 1929)

Külmalind, pisike roheline, ise valge kurgualone, need keivad aknakitti ää nokmas pialt. Siis öötasse: “Külm akkab tulema, külmalinnud oo väläs juba.” (Martna, 1943)

RAUDKULL *Accipiter nisus*

LINNUKULL, TSIRKHAUGAS,
PÄÄSUKESKULL, LÕOKESKULL

Raudkulli rahvapärased nimetused kehtivad samuti pistrike kohta ning on pigem üldnimed kui liiginimed. Veel mõni inimpõlv tagasi uskusid paljud, et kägugi muutub raudkulliks.

Linnukull – linnukoksija – on kanakullist väiksem, terava nokaga. (Tõstamaa, 1964)

Haukit on mitu sorti. Kägu on tsirkhaugas. Timä om tsirgu-sööja. Innõ om ta hää lind ja kuuksõ. Ku tal kuukminõ maaha jääs, siss timä kõgõ innõ süü tuu ar, kes timä ravtsõs*. Tuu om timäst veetkese vähämb, sääne illos tsirk ja ravitsõs timmä, ku kavva kuuk. Ku tuu tsirk är päses, siss täl saa-ai* hää olla, naka tõisi tsirka süümä. Õks peräst süü tõisi tsirka. Tsirkhaugas om väikene, kanahaugas om suur. (Setumaa, 1942)

* teda hooldas * ei ole

RONK *Corvus corax*

KAAREN, KRONK, KORP, VALGELIND

Kaarnale on omistatud nii tarkust kui deemonlikku kurjust. Miks kaaren must on, selle kohta leidub eesti rahvausus kümme-kond erinevat seletusjuttu, pea kõigis tegemist üleloomuliku karistusega selle linu halbade tegude eest. Põhjenduse on saanud ka varane pesitsemine; esimese pesapalgi panevat ta küünlapäeval (2. II), lapsi ristivat maarjapäeval (25. III) või suurel neljapäeval. Kaarnalt loodeti hankida imevahendeid – valget sulge või kaarnakivi. Selle linu ilmumine maja juurde, lend üle karja, hääletoon – kõik on olnud endelise tähendusega, tähendused aga on enamasti halvad. Meelituste või söimuga püüti kaarnat eemale tõrjuda, loitsuvormeleid on teada rohkem kui ühegi teise linnuliigi puhul (vt ka Hiiemäe 1996: 18–22).

Kaarnad olnud enne veeuputust kõik valged linnud, aga kui nad pärast veeuputust olid Noa laevast välja tulnud, läind nad neid uppunud inimeste ja loomade raipeid sööma, siis muutund nad mustaks rongaks. (Märjamaa, 1935)

Kaarna on enne valge olnud, aga kui Jumal jõgesid kaevas, siis ei ole tema viitsinud kaevada ja nuhtluseks on Jumal talle musta kuue annud. (Laiuse, 1866)

Kui jumal loomad loon, pidan korbist (kaarnast) saama luik, sest ta olnd siis üleni valge. Aga korp vandun pailu. Jumal võtnud musta värvi pintseli ja pintseldan korbi mustaks. Kiitsakas* vaatan päält ja naernud kangesti, kui korpi pintseldud. Äkist äiatud ka kiitsakale paar larakad musta pintsliga vastu kirju kuube. Nii jään siis korp mustaks ja kiitsakas eluajaks kirjuks. (Mustjala, 1937)

* harakas

Kaarna on must tuu pärast, et suuröst neläpääväst saava poja, ja määntsele* saa merest vett pääle tuuva, tuu saa varõs, a kuale saa-i*, tuu saa kaaarna. (Setumaa, 1937)

* millisele * ei saa

Sipelgatest üteldi, et kui nemad kevadel juba pesa pääl suruvad*, siis peab kaarn ehk ronk oma poegade kasvatamisega ka valmis olema. Sellepärast pesitab ka kaaren lindudest kõige varemine, sest sipelgad peavad kaarna pojad, kui veel pesas on, ära sööma. (Rakvere, 1889)

* lendlevad

Miks kaarnal vara pojad on?

Ükskõrd ühäl ilusal kevadisõl päivil korjanud kronk (kaarna) omale kuivõnuid õksi pesä tehä. Sääl nääb, et murelane (sipelgas) ka üht kuiva õksa edäsi kannab. Kronk

küsis: “Mis sa sellega tied?” Murelane ütleb: “Sellest tien omale maja.” – “No mõni majaehitajaks, kas sinusugune ka mõne maja tieb?” Murelasel tuld südä täis ja vastand: “Mina võin kaheksa kõrd enesesuurust palki kanda, aga katsu, kas sinä ka jaksad.” Võttand pahamielegä ühe õige suure palgi selga ja kandand kodu, aga ise venitand keskpaigast piaaigu puolest, aga sellegiperäst ehitand omale maja valmis õige suure ja kutsund siis krongi katsuma*. Kronk tuld ja imes-tand murelase tüöd, peräst tahand murelast pilkada ja üöld: “Kas sinu maja ka kõva on?” ja hüpänd murelase pesä päälä, arvand ise: ega sie ei kannä. Aga kui nägi, et murelase pesä ei vajondki, tuli täml kade miel, et murelane tämäst suurema pesä ehitäs, ja mõtlös, kuda murelast tüssäda saaks, aga ei tuld midägi paremat miele, kui võttas hakkas jalgade ja nokkaga murelase pesä laiali luopima ja pani ise peräst nau-rades lendu. Murelane sai sellest nõnda vihasest ja vandus mitte enne järäle jättäda, kui krongid kõik ötsas on, ötsis krongi pesä üles ja tappas kõik pojad vällä. Küll ehitas kronk omale pesä õige kõrgele puu latva, aga murelane ei jättänd sinnägi rahule, vaid rönis ülesse ja tappas ike pojad vällä. Nüüd pidi krongi sugu üsnä lõppemä. Viimaks tuli veel selle hüvä nõu päälä ja tegi pojad jua sel ajal, kui viel murelane talveund magab, muidu öleks krongi sugu ammugi maa päält ötsas öld. (Jöhvi, 1892)

* vaatama

Lutsina [13. dets.] öö pidi nii pikk olema, et ronk kolm korda puust maha kukub. (Kadrina, 1926)

Rongal peab üks valge sulg ka olema. Mingisugune suur õnnesulg peab see olema, aga ma ei tea, mis õnnesulg see on. Kui inimesed teda kätte saamas on, või ka, et ta enam

kusagile ei pääse, siis pidi ta võtma selle sule ja alla neelama, et siis seda sulge keegi kätte ei saa. (Kullamaa, 1940)

Kaarna pesa ei tohi ära rikkuda. Siis kaaren võtab tulest tuld ja paneb maja põlema. (Ambla, 1938)

Korp pidada paljast kaks muna munema, sellepärast neid on nii vähe. (Pöide, 1961)

Kaarn, keda saarlased “korp” kutsuvad, selle pesast võetakse munad, keedetakse ära ja pannakse uueste pesase tagasi. Kui nüüd korp, kes sest midagi ei tea, neid hauduma hakkab ja oma aja neid haudunud on, aga poegi veel välja tulemas kedagi ei ole, siis vannub ta kolm korda täie suuga ja lennab Jordani jõe, toob säält ühe veikesse kivi noki otsas ja ristib sellega mune, et võeras viga ära kauks. Pääle selle kohe lennab ta tagasi ja viib see kivi Jordani jõe tagasi. Kes aga seda kivi soovib enesele saada, piab korbi pesa juures püssiga vahtis olema. Niipea kui korp on munad ära ristinud, kõmmuta kohe püssiga korp maha, siis saad kivi kätte ja võid ta'ga haigust parandada, nutatajat* lapse päält ära ajada, roosi ja ussi valu aidata jne. (Pöide, 1996)

* väikelapsel nutuhoogusid põhjustavat vaimolendit

Kui kaarn kondi kuskilt kätte on saanud ja lendades nokast maha pilland, nõnda et koer seda maast leidis ja ära sõi, siis pidi see koer hulluks minema. (Rakvere, 1889)

Kui kuaren üle piä lendab ja “ronks, ronks” tieb, siis suab sõnumid. (Põltsamaa, 1897)

Ronga (kaarna) laul olla niisugune nagu vana kasuka lõhkiskiskumine. (Saarde, 1931?)

Ronk on targematest lindudest. Ronk annab head õpetust. Ronk hoiatab kareda häälega, kurvastab heleda häälega. Hääd sõnumed bassihäälega. Randas kalasaaki teatab kлок-suva häälega. Pane rongi häält tähele ja sa leiad tarkust tarvitusel, meelemõistust mõtlemisel. (Keila, 1949)

Kui ronk karjub, sis tuleb halba ilma, tuult ja vihmasadu. (Vigala, 1949)

Krongi hääle järele ei tohi osandada*. Kes seda pidada tegema, selle kurk jääda haigeks. (Risti, 1876)

* osatada

Kui ronk (kaarn) üle inimese lendab ja esi teeb: “Klonk, klonk!”, siis saad sa kahju. Aga kui ta “kronk, kronk” teeb, saad sa rõõmu. (Tarvastu, 1891)

Kui kaarna tii pääl sulle vastu lendäp ja kolm kõrd “krook-krook” tiip, sis andvat ta sulle märku, kas tii pääl midägi õnnetust tulep ehk muud. (Tartu-Maarja, 1890)

Ronk tuli ja ütles: “Lonk! Lonk!”, tõi surmasõnumid. Kui ta mudu lendab ja kisendab, sis ei ole midagi. Kui ta rutuga tuleb lennates ja “lonk-lonk” teeb, siis sureb inime ära. (Kadrina, 1981)

Kelle maa pääl kaklejad kaarnad lahku läävad, seal hakkab inimeste vahel tüli pääle ehk lahkub abielupaar. (Sangaste, 1898)

Lendab kaaren kraaksudes üle karja, tuleb hunt karja. (Põlva, 1903)

Krombid (rongad) lähevad raipe juure, karjuvad seal. Kromp pidi siis karjuma kolm korda, kui loomatõbe tuleb. (Ridala, 1932)

Kaarna olla kellegist nõiast muistsel ajal saanud. Ta kuulata kaheksa versta kaugusele rõipe väljaviskamist ära. (Põlva, 1895)

Ronk ehk kaarn maja ümber kronksub, peab temale vastama: "Häid sõnumid, häid sõnumid, linnuke, häid sulle, häid mulle, häid kõigile külale!", muidu toob kurbe sõnumid. (Haljala, 1888)

Kui kaks kaarnat riieldes elumaja ümber lendavad, tähendab ikka õnnetust, kas loomade surma ehk muud. Et seda ära hoida, siis ütle: "Head teile, head meile, valged linnud!", siis ei ole kedagi karta. (Pärnu-Jaagupi, 1893)

Kui ronk üle karja lendab ja krooksub, siis pidada karjane ütlema: "Ronk, ronk, valge lind, sulle pesa poegi täis, mulle laut lambid täis!" (Viljandi, 1892)

Mööda, valge linnuke!
Ütle hääd, keela kurja,
kaitse ikka meie karja,
siit tuhka, mujalt toorest*.
Mööda, valge linnuke! (Paistu, 1874)

* liha

Soe sõnad (karjus kaarnale):
Kaarna, tulitungle,
mine mööda karjast.
Mine papi karja,
võta paar härge,

sinitsit sikku,
valge pääga vasikit,
kirevit kitsi,
lauda täis lambit,
sulu täis suuri tsiko,
põhu täis pörssit. (Põlva, 1873)

Kui ronk kaugelt karja poole lendab, sõimavad karjatsed:
“Ronk, ronk, valge lind, viiskrajak, pastlapaik, mine üle küla
karja, ära mine üle meite karja.” (Tarvastu, 1893)

RUKKIRÄÄK *Crex crex*

RÄÄK

Rääk ütleb ise oma nime (kas või ladina keeles) ja küllap see nimi talle ka kõige enam sobib. Saabub soojalt maalt hilja, rääksub läbi suve ööd ja päevad taimede varjus, ja kui su jalge eest lendu läheb, laskub kohe. Kas ta tuleb ehk meie maale jala? Või magab talve mätta all? Või muutub, nagu kägu, sügisel kulliks?

Kus linnud talvel on? Rääk pugged maa sisse ja elab siin. (Türi, 1930)

Räägid on talve metsas küngaste all. (Suure-Jaani, 1895)

Rukkirääk ja kägu saavad sügise kullideks. (Väike-Maarja, 1890)

Rukkirääk, tema on rändaja lind, tema pidi maad mööda siia tulema. Aga kas see õige on – muidugi ei jõua ta tulla nii kaugelt. (Ambla, 2003)

Rukkirääk jala tuleb soojalt maalt. Enam ei jõua siia maale. Rukkirääk on väga illos, kui ta rukkipõllu sees tege “vääk-vääk”. Aga enam ei ole. (Võnnu, 1986)

Rukkirääk ilmub meile siis, kui rukki on mehele põlve kõrgune. (Saarde, 1935–1937)

Kui rääk kevade enne rukkisse tuleb, siis peab hästi rukkid saama. Kui rääk kevade enne heinasse tuleb, siis peab hea heinasaak olema. (Kursi, 1888)

Rukkis on rääk nagu aldjaks: kui ta karjub, siis tähendas see ead rukkisaaki. Kui rukis on vilets, siis ta pidi metsas rohu sees karjuma selle-eest. (Lääne-Nigula, 1938)

Kisendab rukkirääk homikust poolt ööd, siis läheb ilm kuivale, kui öhtust poolt ööd, siis sadule. (Palamuse, 1891)

Kui rukkirääk petab, siis ei ole õnne armastuses. (Rapla, 1921)

Kui rääk ära petab, siis läheb so perse sehuks koha peal ja inimeste seltsis lahti, kost sa suure äbi saad. (Vändra, 1889)

Kunagi lõiganud üks poiss rukkiräägu poegadel keeled suust ja talle sündinud 7 tumma tütart. (Viru-Jaagupi, 1985)

SINIRAAG *Coracias garrulus*

SAKSAMAA VARES, PAJUHARAK

Oma leviku põhjapiiril on siniraag enam tuttav Eestimaa kagunuka rahvapärimuses. Tema nimetustes ei jää võõras päritolu kajastamata: saksamaa, austria, koguni samaaria või jaapani vares, harakas või pasknäär (Mäger 1967: 108–110). Midagi vareslastega sarnast temas tõesti on: kärisev hääl, jõuline tiivalöök, jõntsakas keha, julge tegutsemine avamaastikul.

Sinivares ehk saksamaa vares ehk roheline vares – siniraag. (Pöide, 1953)

Siniraag on väga huvitav lind. Niimoodi laperdab lennuga. Ja see sina on looduses nii haruldane! Ma ühe korra olen näinud, traadi peal istus. (Palamuse, 2015)

Kui suvel mõtsan siniraag ehk pajuharak tänitap: “Kräao, Kräao,” sis tuleva vihmatse ilma. (Vastseliina, 1895)

Räägib pajuharakas (sineraal) metsas ehk lendab metsast välja, ei jää vihm tõisel või kolmandal päeval pääle selle ialgi tulemata. (Rõuge, 1895)

SOOKURG *Grus grus*

HALL KURG

Nii nagu teistel kevad- ja sügisrändel suurtes korrapärastes parvedes kulgevatel linnuliikidel, on sookurgedelgi oma koht ilma-, saagi- ja inimsaatuse-ennetes. Ent uskumustest kumab ka teispoolduse hingust. Seda võib aduda ohutundest kantud hoiatustes vältida teelistega ülearust kontakti. (Hiimäe 2008)

Allid kured lühemate jalgadega ja toonekured punaste jalgadega – kodukured. (Kaarma, 1931)

Kui kurg kevadel tuleb, siis peab veel kuhi heinu alles olema, sest niipea veel rohi ei kasva. (Torma, 1937)

Ku kured kevadi kõrgest lendavad, sis tuleb kuiv sui, aga kui madalast lendavad, tuleb vesine sui. (Häädemeeste, 1938)

Kui kure keväjelt tagasi tullen kõrgen lendäse, sis kasvase rüü pikäs, lendäse na aga madalen, sis jääse lühikses. (Tarvastu, 1895)

Näet ütte kurge taiva all korgeh lindavat, sis om sel aastal hernaak väikene, ainult üte-kate kõdraline. (Vastseliina, 1895)

Kui kured kevadel lähavad, siis on alati ikka nii, et nad kahes arus lähavad. On mere poolt aru pikem, siis saab sel aastal meri rohkeste õnnistama, kalasaak saab rikas olema. On aga maa poolt aru pikem, siis saab see aasta maa rohkem õnnistama, hästi vilja andma, kuna meresaak kehvem on. (Saarde, 1917–1920)

Maarjapäeval tuleb kurg kuhjapõhja peale. Vahest on suur lumi veel maas, tal ei ole mujal olla kui kuhjapõhja peal. (Iisaku, 1975)

Kui kured kevadi tulles hästi karjuvad, siis tuleb rõõmus sügise; kui kured vagased on – kurb sügise. (Pilistvere, 1889)

Praegu võtan ka linnupetet. Lastele öeldi, et täid tulevad pähe, kui kurg petab, aga nüüd öeldakse, et halvasti läheb. (Viru-Nigula, 2015)

See inimene, kelle kured kevade ää petsid, ei vei sui sigu sööta. Sigadele sigib täisi ümber. (Karja, 1940)

Ku kurg petab, läheb meestel palju adra raudpuid katki. (Sangaste, 1898)

Kui kurge enne näed kui kuuled tema laulu, siis kuivad ära, aga kui laulu enne kuuled, siis lähed priskeks. (Torma, 1895)

Inimene, keda kurg petnud, ei tohi loomi sööta – loomad jäävad “kurekuiva”. (Tõstamaa, 1943)

Kurg teeb nairid laste jalge peale kevadel. Kui lapsed külmaga õue lähevad, siis hoidsid villased sukad jalga, et kurg ei suaks nairid jalge peale teha. Selleks sunniti lapsi ikka jalga panema, muidu lapsed jooksisid palja jalu õue. Aga et kured kohe nairid teevad, seda kartsivad lapsed rohkem kui vane-mate keeldu. Mis need kure nairid olid? – Külma oli jalge naha lõhki lõõnud. Ja jalad olid nagu noaga ära täkitud. Need olid need kure nairid. Kui kured üle pea lendavad, siis kästi jalad kinni katta, selleks et kurg ei näeks paljaid jalgu. Ja kui lendasidki kured, katsime meie hoolega jalad kinni. (Keila, 1949)

Kui vanasti kured olid üle pea lennanud, siis öötud lastele: “Tulge kurgede alt ära, kured laskvad täisi kaela.” (Karja, 1938)

Kes kevadi kurgi enne kuuleb kui näeb, see ei tohi sügisel loomasid kinni panna, sest et siis loomadel täid sigivad. (Jõhvi, 1889)

Kui kured kevade tulevad, ei tohi neid ülespidi vaadata ega lugeda – kui midagi varastatakse, ei saa kätte. (Türi, 1930)

Kui kurge kevade enne nääd kui kuuled, siis on sel uastal viljaäpardust oodata; kui aga enne kuuled, siis on ia vilja-aasta. (Torma, 1937)

Kurgi ei tohi lugeda, ainult kuulda võib. Ja hanesid võib ainult näha. Ja luiged lugeda. Kured kuulda, haned näha, luiged ära lugeda, siis peavad eluaeg soovid täide minema. (Simuna, 1978)

Kui kurgesid esimest korda nääd, siis elad niimitu uastat veel, kuipalju kurgesid sa nägid. (Põltsamaa, 1889)

Kui kevadel esimest korda kurge kuuled, kui nad siis kruuksuvad: niimitu korda nad kruuksuvad, niimitu aastat elab see inimene, kes kuuleb. Aga kui kured turlututavad, siis saab kuulja jootusid*. (Anna, 1956)

* pulmi vm pidu pidada

Kui tüdruk esimest kord sel aastal kurge näeb: siis kui see noorel kuul on, saada tema sel aastal mehele, aga kui vanal kuul, siis jääda sel aastal järele. Niisamma ka olla pois-tega lugu: kui noorel kuul kurge näha, saada naisemeheks hakkama, aga kui vanal kuul, siis ei tulla sel aastal sest välja midagid. (Kose, 1897)

Kui kured soojalt maalt tagasi tulevad ja mõne maja kohal kisendavad, siis on kolm teadmata õnne sel aastal. (Laiuse, 1936–1937)

Lähed teele ja kured karjuvad pea kohal. On hea märk, sest sinu eesmärk läheb korda. (Keila, 1939)

Vanarahva usu järele arvatakse kure kõhus teemandi kivi olevat. (Ambla, 1896)

Kui kured soodes raidutavad, on varsti vihma loota.
(Kaarma, 1938)

Kui kured rabas karjuvad tur-lutat, tur-lutat, siis tuleb sadu.
(Jüri, 1896)

Kurg ei viitsi haududa, päeva haudub, teise vahib, siis keerab
nokaga muna, et eks päev* soenda. Sellepärast jääbki üks
muna mädast. (Iisaku, 1960)

* päike

Kui kure pesa leiad ja munad sies on, siis võta nied munad ja
kieda ära metsas puu all ja vii nied munad siis pesasse tagasi
jälle, enne kui kuirg sinna tuleb, ja siis kui kuirg piab nägema,
et tema audumisest midagi väilla ei tule, siis piab tema ühe
nõiakivi pesasse tooma ja siis piavad pojad väilla tulema. Ja
kui siis selle kivi kätte saad, siis võid selle kiviga kõik lukud
lahti teha, kui selle kiviga luku piale vaotad. (Kose, 1892)

Kui kured taeva all lendavad, siis ei pea tohtima nende arvu
mitte üle lugeda – see peab nad teelt ära eksitama. (Simuna,
1904)

Kui minevatele kurgedele laulda:

“Essi, essi, kurekesed,
tagumine ots ette,
esimene taade,”

siis lähevad nad segi ja ei leia enam õiget teed. Aga sarnane
segamine toob lauljale kahju. (Helme, 1923)

Kui kured sügisel lähevad ehk kevadel jälle tulevad, siis võib
neid sel viisil teelt ära eksitada: kui kured on sinu pää kohta
saanud, siis võta üks väikene kivikene ja keeruta ümber, kohe
on kured omalt teelt eksinud ega pääse enne enam edasi, kui

kiviga seitse korda jälle teisepidi ümber ringi keeratakse. (Viljandi, 1898)

Sügisel, kui kured lendavad suurdes parvedes segamini, nii et neid ei saa lugeda, hüüavad inimesed alt: “Riita, riita, riita, minu obu kõige ede!” Selle hüüu järel pidade kured ritta minema ja neid saaje lugeda. (Jaani, 1936–1937)

Sügüsel lauleti kurekarjale: “Minu lind tagumane, esimäseks saagu. Suitsed suus, päitsed pääs, voileivätükk hambas.” (Kuusalu, 1966)

Kui kurekolmnurk läbi läks, siis hüüdsid neile lapsed: “Segapudru, segapudru, lase looka, lase looka!” Kui siis kureparv oma rivist segamine läks, siis rõõmustasid lapsed, et kured just nende käsu peale on oma lendu muutnud. (Viru-Jaagupi, 1971)

Kui kured lendavad, siis sõru* sõrmega peopesa peale vastu-päeva ringi ja ütle: “Sira-sora, sira-sora, sira-sora,” siis kured lähavad laiali. Ma ise olen teinud ja lähavad kah. (Kodavere, 1947)

* keeruta

Kui kure lähva reas, siis me hõigasime: “Pudru-kapsta, pudru-kapsta, pudru-kapsta!” Siis tagumine läks ette ja esimene taha. Teine sai puhkama, siis vahetasid. Lapsed arvasid, et nende lugemine mõjus. (Kambja, 1985)

Kui kurõ[?] sügise lindasõ[?] lõunõmaale, sis üteldäs: “Kurõ[?] veevõ[?] ar[?] lõunõ, tulõ kolm kõrd pääväh süvvõ[?]. Inne süüdi nelli kõrd. (Setumaa, 1958)

Üteldi, et ei saa rügä* tetä – ei ole kured lännuva. Kui külvi-kured lätsivä, sis nakati rügä tegemä. Vahiti, kui nad madalast

lätsivä, sis tulli õhukene talv, ja kui na kõrgest lätsivä, sis tulli sügav, lumine. (Rannu, 1973)

* rukist

Peale esimesi kurgesid peavad nelja nädali jooksul olema kartulid võetud, sest siis tulevad ju käredad külmad. (Pärnu-Jaagupi, 1922)

Sügisel, kui kured lähevad, siis tulevad kurjad ilmad. (Vaivara, 1893)

SUITSUPÄÄSUKE *Hirundo rustica*

PÄÄSTLANE, LAUDAPÄÄSUKE, TALLIPÄÄSUKE

Eestimaal ei ole teist sellist linnuliiki, kelle kohta oleks nii palju tekke- ja seletusmuistendeid kui suitsupääsukest. Erinevaid versioone on üle tosina, enamasti jutustatakse mingist ülekohtuaktist naisterahva – nooriku, minia, vaeslapse või orjatüdruku vastu (vt Hiimäe 1997: 14–16; Hiimäe 2011: 17–18). See sümpaatne inimkaasleja on inimesest saadud, väärrib kaitset ja armastust. Ka pole ühtegi teist linnuliiki, kelle laulu oleks nii palju sõnadesse pandud

– kirjapanekuid on talletatud paari tuhande ümber. Laenu-
lisi laulutüüpe teistelt rahvastelt on teada kaks (Treu 1931),
mõistatus “Ora ees, kera keskel, käärid taga?” on tõlge
(soome keelest 1844. a). Osa uskumusteateid sobib samuti
räästapääsukese kohta.

Pääsukene olnud ennemuiste inimene ja üks peremini. Ei ole
ämmaga hästi korda saanud. Kui kord leivategemine käsil
olnud ja ahi parajaste küdenud, siis ämm viskanud minia
tehtud kapukad* tulesse ja tahtanud leivalabidaga viil lüia
minia. Mini lipanud uksest välja lendu: vurrr! Ämm löönd
labidaga tema sava lohki: särr! Mini jäänd siis kohe pääsuke-
seks lohkise savaga ja laulab nüüd nenda:

Sibrin, sabrin villad,
teen ämmale kapugad.
Ei saand ämma meele järel.
Ämm viskas tulde, särr!
Vottas leivalabida,
tahtas minu tabada,
lei sava lohki, särr!
Mina lendu uksest välja,
vurrr! (Jõelähtme, 1888)

* sokid

Pääsukesel on sellepärast kurgu all punane, et vanast olevat
üts perenaine sinnä käkiga visanu. (Tartu-Maarja, 1890)

Pääsukese saamine.

Mees võtnud teise naise, esimene naine talitanud köögis ja
öelnud:

“Naine tuuas naise pääle,
teine naine teise pääle.
Kuhu mina vaene pean minema?

– Peale ilma pääsukeseks,”
ja lennanud aknast välja. (Võnnu, 1926)

Siblin villad, sablin villad,
kinnitasin, kannatasin,
seitse aastat seisatasin.
Nüüd läen linnuks taeva alla,
pääsukeseks alla päeva,
saba lõhki – tsirr-tsirrdi! (Iisaku, 1936)

Pääsukese laul: “Sõelusin tuhka, sõelusin tuhka, põletasin
kasuka ära ka-kärr!” (Vändra, 1937)

Pesin püksid, pesin kaltsad,
panin aiale kuivama –
tuli varas ja varastas
sirtsirr! (Jõhvi, 1931)

Pääsukese laul.

Midli-madli, kudli-kadli.
Läksin Soome, varastasin noa,
panin püksütasku,
tulin mööda vett ära,
kirts, sirr! (Kuusalu, 1937)

Pääsukese laul.

Vint-vinderdi, vânt-vänderdi,
vanamoor viskas kapeti* tulesse.
Teensin, teensin, sain sinise siiliku,
läksin kõrtsu tantsima,
saba läks lõhki – tsirr! (Lääne-Nigula, 1937)

* soki

Pääsukese laul.

Suuremale suurem tükk,
veiksemale veiksem tükk,
kes selle üle nuriseb,
pea otsast maha – sirr! (Iisaku, 1959)

Kui pääsokõsõ kevjä vana pesä maaha lahkva ja vastsõ tegevä, sis tulõ illos kevväi. Kui ainult vana pesä parandasõ, sis tulõ kevväi külma ja vihmanõ. (Räpina, 1937)

Kui päästlese pesän kaits munna om munetu, sis külvä kate sõrme vahelt, kui viis munna om, sis viska viie vahelt. (Sangaste, 1888)

Ku pääsläse tävvest keelest laulva, sis um hää tõutegemine*. (Vastseliina, 1888)

* suvivilja külv

Kui pääsuke lendab kõrgel ja laulab lidinal “siit, siit serr”, püsib ilm ilus. Kui pääsuke lendab mööda maad madalalt ja laulab “vett, vett, vett”, siis ei jää vihm tulemata. (Haljala, 1969)

Kuhu lauta pääsukesed pesa ehitavad, säääl laadas toovad lambad paaris pojad ja siginevad hästi. (Äksi, 1894)

Ei ole hea, kui lind tuppa lendab – iseäranis, kui pääsuke lendab – ta toob justkui surmasõnumit või kuulutab muud halba asja ette. (Vigala, 1933)

Kui pääsukesed paaris tuppa lendavad, saavad säääl majas pulmad. (Hargla, 1922)

Kui piästlik lehmä kõhu alt läbi lende, siis hakatõ punast – verd lüpsma. (Kihnu, 1938)

Kes jo vara homiku purjes on, sellele situvad linnud, enamiste pääsukesed, pähä. (Väike-Maarja, 1890)

Tuleb pääsuke külma sisse, siis on juba kolmandal päeval sooja oodata. (Tallinn, 1939)

Kui esimene pääsuke näha on, siis öeldakse, et on pääsukeste kül. Esimene tuleb, lendab ringi – need on käskjalad. (Tõstamaa, 1964)

Esimesed pääsukesed on maakuulajad; lendavad siia, vaatavad, kui soe on, siis lähevad tagasi, ütlevad teistele. (Iisaku, 1961)

Pääsuke toob pääva sooja. Kui pääsuke tuleb, siis tuleb pääsukese vilu, ilmad lähevad vilule. (Koeru, 1939)

Kui edimest kõrda pääsukest näet, sis tulõ kolm kõrda pikali visata selä pääle, sis ei tulõ tüü man selavalu. (Põlva, 1949)

Näed sa esimeseks suitsupeasukest, on sul looma-aasta hea. Aga näed sa esimeseks reastapeasukest, siis on sul keik majapidamine hea. (Keila, 1939)

Kes kevadel esmakordselt näeb kahte pääsukest, saab sel aastal mehele (või võtab naise), kui ühte näeb, jääb üksikuks, kui aga kolme pääsukest näeb, leiab abikaasa ja ühtlasi kasvab ka perekond (saab lapse). (Tori, 1936)

Rahvakeeles öeldakse: “Pääslane situtas mind ää.” Hammustas keegi sel korral üht puud, sai ustud, et see puu ära kuivab. (Reigi, 1890)

Kui esimest korda pääsukest nähti, kui juhtusid vee ääres olema, siis pidi jällegi katsuma ruttu vett näole panna, ise

üteldes: “Pääsukese vesi, pääsukese vesi,” siis pidid kõik vistrikud ja tedretähed näo pealt kaduma. (Karksi, 1930)

Kui pääsukest kevadel esimest korda lennust näed, siis on süda alati lustiline, kui maast, siis kurb. (Vaivara, 1893)

Vanast öeldi niimoodi: kui pääsukest pihku saad, peon hoiad, siis selle käega loomi silitad, siis läeva looma edesi, et ei tule midagi häta. Aga kohe peat ära silestama, et sa muud ei katsu, siis töbi lätt lendu minema. (Võnnu, 1986)

Päesuke on Jeesuse lind, täda ei tohi kinni vetta. Siis teised söövad senne ära, kes korra inimese käes on olnud, kui sa ta lahti lased. (Pühalepa, 1888)

Pääsukeste pihta ei minevat püss lahti. (Suure-Jaani, 1889)

Pääsuke on hea lind, ta toob õnne. Kui ta veel majasse pesa teeb, siis ta on õnnetooja. (Märjamaa, 1936)

Kui pääsuke teeb koridori pesa, siis elavad seal head inimesed. (Tartu, 1984)

Pääsukese pesa ei tohi lõhkuda, siis lööb sulle välk majja sisse. (Viru-Jaagupi, 1984)

Kui pääsukese poegadele või munadele viga teha, siis tulevad näole “piästlikutäpped” (tedretähed). Kes pääsukese pesi lõhub, sellele pidada õnnetus juhtuma, sellepärast ei lõhku- nud vanadrahvas ilmaski pääsukese pesi. (Harju-Jaani, 1889)

Kes pääsukese pesa maha lõhub, see jääde pimeks kõige oma eluaja. (Paistu, 1892)

Kes pääsukeste pesasi rikkub, sellel ei lähä loomade tallitus korda, alati on tal õnnetus, ka põle tal pailu lapseõnne. (Väike-Maarja, 1890)

Lambad surevad. Seesama äpardus on ka siis kääs, kui pääsukesepesi rikutakse. (Rakvere, 1892)

Linnupesa unes tähendab mehelesaamist, niisamuti pääsuke, see veel rohkem. (Maarja-Magdaleena, 1983)

Kui pääsukesed enne jaakapäeva* aedade pääl hulgani reas seisavad ja laisalt istuvad, tuleb rukki külimisega rutem algada ja siis on varem külitud rukki oras hää. Aga kui pääsukesed viivitavad ja alles pääle jaakapäeva mõni nädal aedade pääl reas istuvad, võib ka rukki külimisega viivitada, sest siis saab hiline küli parem olema. (Halliste, 1917–1920)

* 25. juuli

Kui piäske vara ära lähäb, siis tuleb külm vara. Täma tunneb ära, et külm tuleb. (Kodavere, 1940)

Kui pääsukesed sügisel enne soojale maale reisimist veel tropikaupa lendavad, siis valivad nemad endi hulgast neid välja, kes ei jäksa pitka soojamaalereisu ette võtta. Neid poovad nemad siis ülesse, kuna ise ära reisivad. (Ambla, 1893)

Pärtlipääval (24. august) minevät pääsläse ärr järve. Mõnõ kalamehe olõvat talvõl kallo püüden terve rea pääsläisi löödän ütstõösõ hannan kinni. (Vastseliina, 1894)

Pääsukse olevet ku üits rong vee sehen järve jää all – pääsukse lääve ike ärä. (Karksi, 1936)

SUURKOOVITAJA

Numenius arquata

KOOVIT, KOOV, KOOVILIND

Kuna koovitaja aina oma nime kuulutab, pole inimestel olnud erilist vajadust selle sõnatüve kõrvale muid tuletada. Kevadel oli koovitaja saabumine põllu- ja karjapidajale heaks fenoloogiliseks orientiiriks; temalt saadi märguandeid talvise loomatoidu jätkumise, kevadise rohukasvu, suvise heina- ja sügisese viljasaagi kohta.

Kui see pika noka mees koovit esimest kevade lendu teeb, ta lendab üle külade laialt ringi ja karjub nii palju, kui tal jõudu on: “Koovit!” Siis peab iga looma jaoks veel koorem einu olema. See on tema teadus, seda teab iga loomapidaja. See on koovit, mitte keevit. Keevit on teine lind. (Hageri, 1937)

Koovit toob kuhja heinu,
kiivit toob kingud paljad. (Tartu-Maarja, 1873)

Kui koovitaja vara tuleb, siis tuleb hea heina-aasta. Öeldakse: “Koovites toob koorma heinu.” (Rapla, 1934–1936)

Kui koovitas lühidalt vilistab, siis tuleb kehva vilja-aasta, kui pikalt, siis hea vilja-aasta. (Jüri, 1899)

Kui koovit kevädi hommikul nähtavale tuleb, siis tulevad ilusad soojad keskpäevad ja mitte nõnda ilusad ööd. Kui koovit aga õhtul kevädi ilmub, siis tulevad soojad ööd ja külmad päevad. (Viljandi, 1896)

Kui koovit juba vällän, sis om peris kevade kähen. Ku ta laulab “koovit, koovit”, sis tuleb vihma. Ku ta kõlistep justkui kellä, lööb ilm iluses. (Karksi, 1937)

Koov soiub – kurja ilma tuleb. (Hanila, 1889)

Kui koovitaja inimese ära petab, siis peab see inimene sel aastal ära kuivama. Kui aga siis mõni puu ligidal juhtub olema ja inimene seda puud siis kohe kolm korda hammustas, siis kuivas see puu ära, aga inimene jäi terveks. Ärapetmine on see, kui inimene söömata välja läheb ja lind siis laulab. (Väike-Maarja < Kadrina, 1894)

Kui koovitaja (koov) halet häda soigumise sarnast häält teeb, siis tähendab see haigust sellele, keda ta ära on petnud. (Hanila, 1889)

Kus linnud talvel on? Koovit olema niimoodi, et talvel pistab omal pea persse ja siis toit käib ringi. (Türi, 1930)

Vanast kutsnu Jumal kõiki luumi ja linnukeisi jõge kaevama, kost siis egäüks enele pärast juoda suab. Tõesed linnud lähno kõik jõge kaevama, aga koovitaja ei õle lähno. Jumal tullu vaatama ja küsünu: “Kas kõik one kaevman?” Tõesed ütelnü, et koovitajat ei õle. Jumal üelnü sis ära, et: “Koovitaja ei tohi mitte üks tilk vett jõest juoda.” Sestsuat juub koovitaja üksi kastet roho pialt. (Kodavere, 1888)

TALVIKE *Emberiza citrinella*

KÜLMATIHANE, TALVIKE, KAERASÖÖJA

Eri keeltes on selle hõbedahäälse linnukese laulu erinevalt sõnadesse pandud (Rootsmäe, Veromann 1974: 272–273). Meile annab ta kevade tulekust märku juba siis, kui lumi on veel maas ja teised kevadelaulikud alles saabumata. Päris oma nime pole vanarahval talvikese kohta olnudki.

Lambatsirk: väike, varblasest vähem kollakashall, kollase kõhualusega rändamatu lind. Lendab talvel karjaviisi. (Põlva, 1925)

Talvikest kutsuti talivarblane ja kollane varblane. Teda oli väga palju. Teda kutsuti veel säuksutaja. Öuede peal oli palju talvel. (Palamuse, 2015)

Kurja ilma linnukesed näitavad tuisku, kui näid palju one väljän, lendavad ülesi nagu kõllendab. (Kodavere, 1940)

“Siit-siit-siit saab Riiga!” See on talvikese laul. (Nõo, 2015)

“Miis, mis-mis-mis-mis-mis sa teed suitsu!” (Reigi, 1976)

TEDER *Lyrurus tetrix*

TEDRE, TETR

Jahilindude seas on teder kõige enam jutuaiet andnud. Tetresid varitseti nende mänguajal, nende mune korjati söögiks, neid püüti paeltega ja peibutati kujudega. Teati tedrekuke kudrutust ja kana kaagutust, tedretähtede ravi ja kujude valmistamise maagiat. Hoiatusjutud väljendavad mõtet, et kütti võib tabada üleloomulik karistus.

Mõista, mõista, Otukene,
mis on nõmme neitsikene?
Mina'p ei mõista, miks ei mõista,
mis sest on siis mõistatada –
tedre on nõmme neitsikene. (Keila, 1904)

Kui teder ukerdama nakas, sis om kuu aja perast lume kadumist loota. Vanarahva sõnaga: “Kui teder hange pääl ukerdas, sis kuu perast kulu pääl.” Kulu pääl tähendab mineva-aastase haina pääl. (Rõngu, 1895)

Kui kevätisel ajal tedred vara ommugu kutrutavad, tuleb külmä ilma, kui õstasel ajal – siis sooja ilma. (Maarja-Magdaleena, 1891)

Kütid kaevad keväja, ku tedred korgõ mäe otsah ehk puu ladvah ukõrdasõ, sis ei saa sügise vara hallu, aga kui madala ja mõtsa varjoh ukõrdasõ, sis saavat sügüse vara hallad. (Vastseliina, 1902)

Enne tuisku tedred tulevad puude otsa kokku külade juurde. Enne tuisku lähevad parvedesse; kui tuisk tuleb, siis isa- ja emaparved ühtuvad. (Rakvere, 1968)

Kui on ilusad ilmad, siis on tetred siin põhjapool metsäs, kui sadu on tulemas, siis lennavad lõunapool metsä, pakku. Lähäb ilm ilusast, sadu ja torm jääväd maha, lennavad tagasi põhja poole. (Lüganuse, 1937)

Talvel, kui tedred tulevad metsa seest mere poole, tuleb külma. (Varbla, 1936)

Kui tedred talvel puude otsas on, tulla varsi sula. (Juuru, 1889)

Tormi eel lendavad tedred. Siis öeldi tulevat suurt tormi ja tuisku, kui tedred parves sula ilmaga lendavad. (Vändra, 1937)

Kui mitu nädalat tedred sügisel laulavad, nii mitu nädalat on peale mihkclipäeva sooja. (Vaivara, 1889)

Kui teder sügise kudrutab, tuleb kuu aja pärast lumi. (Lääne-Nigula, 1938)

Kevade linnumängu aeg tedred akkavad ommiku kella kolme ajal jo vara laulma ja siis nad seal teevad igasugust äält. Vana, sie ikka tuleb, tieb: "Tšušš!", siis jälle laulab: "Mari-Mari-Mari-Mari-Mari-Mari-Mari!" ja jälle: "Tšušš!" Siis sie ema on jälle nii natuke iemal, siis ikke jälle: "Madis! Madis! Madis, ael!" Sie õikab säält jälle. Siis sedaviisi käib sie tedremäng siis. Kes ei usu, sie mengu kõhe metsa ja kuulaku, et ta just sedasi laulab. (Jõhvi, 1958)

Tedre: “Kudru-kudru-kudru-kudru, tschiu, tschiu.” (Ambla, 1896?)

Tedre kudrustamine. Teter kudrustava nõnda: “Pudru Endreku poeg Andres, keeda pudruu! Pudru Endreku poeg Andres, keeda pudruu! Tšuhh!” Selle “tšuhh” ta ütleva sis sekka, ku enge tõmmava. (Häädemeeste, 1939)

Tedre laul: “Puterlupp, puterlupp, pudrupütt, pudrupütt. Tobri metsas kannu otsas.” (Karja, 1940)

Tetr laulab: “Odrajahu pudru on parem kui rukkijahu pudru.” (Lääne-Nigula < Martna, 1937)

Isä- ja emätetr tegid tedremäangi. Kevade käidi tedremängos. Tetreajajad tegivad, leivad käsi kokku, tegivad “šiu” ja “šiu”, suhistasivad tetre muodi. Ematetr tegi “ka-kr” ja isätetr tegi “klu-kluu!” Jahimees pani siis põraka. (Lüganuse, 1963)

Kes isase tedre maha laseb, see söögu tema hari või kroon ära, siis saab see inimene kõigis asjas targast. (Äksi, 1894)

Tedred ei karda hobusega sõitvat inimest. (Keila, 1985)

Hommikul lähed tedremängu, siis kõigepealt teeb löoke oma häält, siis hakkab vana kukk suhisema. Kõigil on oma aeg, mitte et robinal, ikka järku mööda. Ja kui sa üksipäini oled, siis tuleb niisukene imelik mõte ja tunne. Mina panin püssi kohe külje peale ja tedre mängis, ja mina vaatasin, et ela! Mängi! Mul oli veel veike sosku taskus ja ootasin sõpra ja ei lasknud mina teda. (Rakvere, 1968)

Tedrekuju tehti lihtsalt villasest riidest, lõigati välja see kuju ja topiti saepuru täis ja silmad ka kas värviti või kudagi, siis pandi puu otsa. (Rakvere, 1968)

Tedrekoeod saagu tehtud: keha kolme saksa maa pialt korjatud einasao tee rullidest, saba vieämbre kõrva lauast ja nokk kolmest kogemata katki läinud kinganõelast, siis tulevad kõik linnud juure. (Jüri, 1890)

Kui tahad, et tedred sulle hiasti puusse ehk kujudesse tulevad, siis tee tedremaja selle kase ümmer, kus sippelgad pesa on teind. Siis tulevad tedred sulle alati kujudesse. Aga kujud peavad sul koa hial aal tehtud olema. Muidu ei ole sest ühtigi abi. (Koeru, 1898)

Ühekorra Tiidu läks tedre laskma. Leidis augud – tedred olid lume sisse magama läind. Tiidu tallas augud kinni, ainult ühe jättis lahti. Siis hakkas kõvast karjuma. Eks tedred lennandki kõik parin taga unnikus ühest august välja. Tiidu kui rapputas püssi otsast aavlid piale, siis olivad kõik siruli maas. Korjas terve kotitäie ja mõni harv* jänes oli ka tedre hulka sattund. (Iisaku, 1956)

* üksik

Kösterkukke – köstrit ehk mängujuhti ei tohi maha lassa, siis mäng läheb laiali, teised jätavad mängukoha maha. (Iisaku, 1961)

Minul ühekorra on olnud kösterkukk*. Mõtusemängus lasin maha, tedremängus ei ole olnud. Mõtusemängus oli. Tee mis tahad, ligi ei saa. Laulab: “Tögat-tögat-tiks.” Märkisime ära selle puu, ükskord ööse hiilisime juure, lasin ta maha. Pikema jalgadega oli kui teised, niisugune kiitsakas oli. Kui see oli maha lastud, siis oli mängu igal pool. (Viru-Jaagupi, 1968)

* siin: tedrekuningas, tedre ja metsise hübriid

Jahimees läks tedrejahile. Tuli esimene tetr, see oli tedrejuht. Jahimees laskis esimest tetre, aga püss ei hakan selle peale. Siis tuli pallu-pallu tetri ja see esimene tetr tippis seal ümmerringi. Jahimehe püss ei akand, ei saand ainustki maha lasta. – Ta ei oleks tohtind seda esimest maha lasta. (Rapla, 1940)

Korra läinud mees püssiga metsa. Kohe näeb: teder puu otsas. Lasknud seitse pauku – teder ei liiguta paigastki, muudkui ütleb: “Lase veel!” Mehel hirm käes, läinud kodu, visanud püssi nurka. (Halliste, 1897)

Ennemuiste oli Eestimaal old pool rohkem lindusi kui on nüüd. Aga üks poiss tuld võõralt maalt, tal old niisugused püksid, et üks sääär old sinine ja teine pool old punane. Ja see poiss lennand nagu lind tedrekarja järel ja ajand need meilt ära. Sellepärast ongi siis meil nii vähe tedresid. Ja nüüdki veel tedred parves lendavad, siis lorisetakse, et vaata, kas siniste ja punaste pükstega poiss lendab järel ja ajab neid meilt jälle ära. (Türi, 1936)

Tedre ja varese jutt.

Kui loomad olla rääkind, hädalenud teder varesele oma elu: “Et kuidas sina, vares, nii julge oled? Käid igal pool inimeste seas. Aga mina ei tohi ennast üldse inimestele näidatagi, elan paksus metsas, kuid ka sinna tuldakse mind taga ajama koera ja püssiga. Tihti püüavad ka mind veel kullid ja rebased.” Vares vastanud: “Jah, sõber! Sul peavad olema silmad ees ja taga nii nagu mul, siis võid sina ka käia linna uulitsal ja külatänaval nagu mina.” (Karja, 1936)

Kui tedrepesa leitakse, siis ei tohi pesas tedremuna näpuga katsuda. Katsumise tagajärjel jäävad tedretähed (väikesed kirjud plekid või täpid) näo peale. (Saarde, 1929–1935)

Kes tedre ära tapab, saab tedretähed. (Audru, 1894)

Korjatakse tedremune, nende rebuga nägu pesedes kaovad näolt tedretähed, kordsud, kanavarbad ja voldid. Inimene muutub ilusaks ja nägu siledaks. (Võnnu, 1949)

Tedretähtede vasta pane ühessa tedremuna vette ja pese sialt pialt. (Kolga-Jaani, 1936)

Kui tedretähed on näos, siis kästi tedrepesa otsida, tedre munaga palgeid määrida ja siis muna ära süüa. (Mustjala, 1958)

Tedretähed on pruunid tähnid näu pääl, juskü teter, kirju. Vanad inimesed ütlesid, et sellest akkava, kü rase on tedrest irmunu kas marjul käies või, sis lapsel oleva. (Häädemeeste, 1962)

Kudrutas isane tedre,
väenas pead emase peale:
“Kuhu pean pesa koguma,
kuuse alla või kulusse,
haava alla või arusse,
männa alla või mäele?” (Türi, 1888)

Kui tedre pesasse puupulk püsti panna, siis ei jäta teder enne munemist järele, kü munad ületavad pulga otsa. Alles siis hakata ta hauduma. (Karja, 1938)

Tedre muneb umbes 20 muna ehk rohkemgi. Leidsin kord tema pesas 24 muna. Kü sa tedre pesa kätte saad, näed pesa, ja tema juhtub sinu nägema, viib munad teise kohta. Emateder peab mune peitma isatedre eest, et see peab poegi surnuks nokkima. Kü ema hakkab munele, siis elavad lahus. (Haljala, 1940)

Teter on kaval oma pesa ja poegi petetama. Kui inimene ligi tuleb, sis katab ta pesa kõige munadega puulehtede ja sambla ala ning lendab siis ise tükike maad iemalt ülesse. Tihti tallab inimene sel viisil tahtmata ta munad purusse. Niisamma kavalaste petetab ta ka oma pojad vaendlase iest ära. Tedre pojad lähevad kohe pesast välja, kui aga munast välja on saanud. (Tori, 1888)

Kui tedrepesa leiad ja munad siest kõik ära võttad, siis sured kümme aastat pärast seda ära. (Jõhvi, 1892)

Tedre tulemine elukoha lähedale tähendab õnnetust. (Kuusalu, 1910)

Kui tedre tuakatusele lendab, olla vastuvaidlematta kindel, et sinna majasse tulekahju tuleb. Kord lendanud Piibe maantee ääres oleva Kalmu pere katusele tedre. Et seal asja uskujaid olnud, valvatud suure hoolega järele: saadi tuli, mis teisel päeval ei tea mil kombel lahti läinud, kohe ära kustutada. Praegu tunnen ma inimest, kes seda asjalugu oma silmaga näinud ja täie suuga ütles: "Teab, kes seda tedret kuradit sinna katusele ajas." (Kuusalu, 1892)

Kui kuhugile mõne asja pärast mindakse ja tee pääl tedred juhtuvad ees olema – see on, kui läbi metsa mindakse, siis on hää õnn, saab kohe asja. (Torma, 1912)

TIKUTAJA *Gallinago gallinago*

TAEVASIKK, MÖHITAJA

Ei seda linnuliiki muidu tähele pandaks, kui ta nii iseäralikke hääli ei teeks. Üks kõlab kui kitse mökitus, hobuse hirnumine või inimese naer, teisest saab tuletada sõnu *sikud* ~ *tikud* ~ *rikud*. Kui kuuled kevadel esmalt mökitamist, saad suvel naerda, kui kuuled tikutamist, saad nutta (*ikke*). Nimevariante on hulgi, nende seas *sikkude karjane* (Mäger 1967: 76–78). Tikutajale on omistatud ka metstildri laulu, mis kõlab kui “*üti lüüdi*”.

Sikkude karjane olema veikene kevadelind, kes üles tõustes “sikud, sikud” ja alla lastes “mõh-õh-õõ” häälitseb. Otsib oma ära kadunud sikkusid, kutsub. (Laiuse, 1962)

Kuidas möhitaja on saanud.

Ühel karjatsel olla vasikad ära kadunud. Ehk ta neid küll suure vaevaga on otsinud, pole aga siiski mitte üles leidnud. Viimaks soovinud ta, et ta üks lind oleks olema, siis võiks hästi kiireste igale poole rutata, sest varsti hakanud ju öö kätte jõudma. Taevataat olla teda siis ka viimaks linnuks loonud, kes tänapäevani ümber lindab ja kevadel öösiti järgmisel viisil vasikaid kutsub: “Mökk-mök-mök-mök!” (See lind teeb seda küll tiivade abil.) (Pilistvere, 1895)

Taivasikk ollõv vanapoisi hingest saanu. Sis, kui timä taiva poolõ üles lindas ja kikatas, sis läävät timä jumala käest naist küsümä, et: “Kos mo jago naist, kos mo jago naist?” Jumal ütles: “Su jako ei olõgi,” sis tullõ tagasi ja tege nii: “Höö-höö-höö.” (Vastseliina, 1902)

Mühitaja teeb: “Tekut, tekut, vissi, vissi, ahaha” (naerab). See näitab loomatõbe, kui ta tekutab; kui teeb “vissi-vissi”, siis kutsub vasikaid. – Pereit kutsub ju vasikaid kokku seda moodi. (Ridala, 1932)

Tikuteje om kirivene käo suurune lind. Ku toome äitseve, sis naar laia äälege, einämaade sehen om pesä, jumala palle* maa pääl aud, kirivese muna nagu varessemuna. Ku kuuled temä irnumist kevade esimest kõrd, saad naarda. (Karksi, 1936)

* palja

Möhitajat ehk metskitse kuulatakse ka kebase, änamasti kuuleb teda ikka õhtuti. Ta laulab kolme moodi: “Tikut, tikut, tikut”, “kräks, kräks, kräks”, ja vahel lööb tiibadega

“päh-äh-äh”, nagu naeraks. Kui nüüd kevade esimeseks kuuled seda naeru, siis on loomad sul sui terved ja rõõmsad, aga kui kuuled tiksutamist ja kräginat, siis ära mette loomi lahti lasegi – murtud luid ja aigeid kõik aiaääred täis. (Lääne-Nigula, 1938)

Kui kuuled tikutajat (metskitse) otse ees mökitamas, siis leiad karjamaal hobuse kergesti üles, kui kuuled kõrvalt, siis lähed hobusest mööda. Kui kukulindu kuuled, leiad lehma üles. (Karja, 1949)

Kui metskitse kevadel kuuled esimest korda möketama, siis saad see aasta palju võid, kuuled aga teda tikutama, siis peksad suvel varbad vastu kiva ära. (Torma, 1895)

Kui metskits (lind) kevadel esimest kord (kui teda esimest kord kuuled), kui tikutab, siis on varrud tulemas. (Muhu, 1894)

Metskits (lind) kui möhitab üleval taeva all, siis on hea õnn. Kuuled aga teda rikkutavat, siis ei ole üheski teus õnne. Sest on ka rahvasõna: “Rikkut, rikkut...^{*} riistad katki!” (Pöide, 1902)

^{*} rikud

Taivasikk kui mökutas kevade, siis peab hääd olema, aga kui “kika-kika-kika” teep, siis peab leinaline aasta olema, seda ei taheta kuulda. (Räpina, 1965)

Taivasikk lendäs kõrgen taeva all, laul: “Tikut, tikut, meh-he-he-hee.” Ku taivasikk mekutas, sis tule siul ää aasta. Ku taivasikk laul: “Tikut,” saad ikke. Ku taivasikk pand: “Üti lüüdi,” saad lüvvä. (Karksi, 1936)

Kui metskits (tikutaja) väljas, aitab külma minna. (Karja, 1953)

VAINUKÄGU *Upupa epops*

TOONEKÄGU, TOONETUTT, UPIKÄGU, SURMATSIRK

Suhteliselt haruldane, piirkondliku lõunaeestilise põhilevikuga liigina on värvikirev, omapäraselt häälitsev vainukägu saanud üpris suure tähelepanu osaliseks. Olles käokukkumist meenutava rütmilise häälistsuse tõttu käoga võrreldav, evib see linnuliik rahvapärimuses halvaendelise oraakelinnu mainet enamgi kui kägu.

Toonikägu kuugub: “Tutt, tutt, tutt, tutt!” – ikka neli korda väikeste vaheaegade järele. Elab laane kanarpiku sees. Väga

harva saab teda näha. Tututamine kuulub versta kaugusele. Kuulda palavatel suvedel. (Rõuge, 1924)

Ku keväjält toonikägu tututas, sõs saa külm suvi ja halv vilä-aasta. (Rõuge, 1894)

Kui vainukägu kukk, sis saa vilja hukkaminemist. (Sangaste, 1859)

Enne nälä-aastat ol' näid kik aidaiba täus ja tututiva: "Tu-tu-tu." (Põlva, 1875?)

Ka on üks vainukägu, mis koguni teistmoodi kuukub ja kui sel kevadil kuukub, saada kõik põld hukka minema või sõda, katku saama. (Põlva, 1893)

Kui vaenukägu kukkuda, siis tulla vaenuajad. Vaenukägu kukkuda ikka korraga kaks korda. (Rõuge, 1902)

Vainukägo kuuksõ inne Vinne sõta üttelelati mi pedästün*. Tege: "Tut-tut-tut-tut-tuu!" Kui sõta kuulutas, sõs om ta verevin rõivin, kui katsku*, sõs kirivin. (Kanepi, 1939)

* männikus * katku

Vainukägu – see kuulutab sõja, puuduse ja nälja aega. Vaata, kas tend enne ka olli, aga nüid! Sakslased, ma ütle ikki, tõid ta siia. Mina isiklikult olin kuulnud upikägu ehk vainukägu kord lapsepõlves, see pidi olema enne Jaapani sõja algust, sest sõja puhkedes isa ja vanaisa arutasid, et vainukägu seda tähendaski. Rahvas räägib "vihavain", seega seotakse vainukäo nimetus vaenuga. Vahepeal ei olnud vainukäguksid kuulda, aga viimastel aastatel on tihti, nimelt aastail 1943, 1944 õige rohkesti, 1945., 1946., 1949. ja 1950. Osa teab, et vanad isased käod hakkavat nii kukkuma, häda või õnnetuse ennustamist usub enamus. (Häädemeeste, 1952)

Kui vainukägu majan ehk selle ümber kukk, sis saap sääl talul ehk külan suuri õnnetuisi. (Otepää, 1889)

Kui toonikägu maja harja pääl tututõs, siis palas see maja ära. (Hargla, 1894)

Hom mugult ao tullõn tuu surmatsirk tututas. Ku iks tutut, sis mõne ao* perast kuuli sääl majan kolm inemist vällä. (Hargla, 1943)

* aja

Toonikäu kukkumist siinne rahvas praegu veel väga kardab. See tähendavat surma ja häävitajat õnnetust. Nii ei sallita seda ilusat lindu põrmugi. (Setumaa, 1888)

Ühel ilusal kevadisel hommikul lendas minu sünnikodu kase otsa helehall lind suure tutiga peas ja hakkas häälitsema: “Tuud-tuud-tuud!” Ega ta häälitsemisel suurt vaheaega ei olnudki, võib-olla mõni sekund, kui hakkas uuesti tuututama. Nii käis ta tuututamas minu mäletamise järgi kuskil rohkem kui ühe nädala. Ema hakkas nutma, ütles: “Latsekene, see küll head ei too, see näitab surma või elamise hävingut.” See toimus Värskas minu sünnikodus 1948. aastal. Isa suri 1950. a, ema suri 1977. a, vend suri 1983. a, vennanaine suri 1998. a. Ka terve elamine on hävinenud... (Setumaa, 2009)

Kui toonikägu ära pett, siis nakas suu haisma. (Hargla, 1894)

Toonikägo, tutt pää pääl. Kui kuuk, siis aja tutu horkvalla*, lakja*. Hääl: “Tu, tu...” Kui toonikägo är pett, sõs koolet är. (Setumaa, 1903)

* koheville * laiali

VALGE-TOONEKURG

Ciconia ciconia

Kuvand valge-toonekurest on vastuoluline. Kui senitundmata lind, kogult suur, toonela linnu – must-toonekure – moodi, meie maale lausa elamute lähedusse ilmus, põhjustas

see hirmu ja ebausku. Kultuurilaenuline titetoomise motiiv, lisaks ebamäärane pühaduseoreool aga said meilgi peatselt omaks võetud. Nii ongi valge-toonekurg ühtaegu paha ja hea.

Lääne-Nigula Võntkülas Haapsalu–Tallinna maantee ääres elektriposti otsas on valgetoonekure pesa. See on pulmarongidele peatuspaik, posti külge pannakse linte, mida kõrge-male, seda parem. (Lääne-Nigula, 1994)

Toonekurg toob lasteõnne, temale pandi puulatva ratas või korv. (Palamuse, 1958)

Pulmade ajal pandud katusele vankriratas, et kured saaksid pesa ehitada. Siis oleks selles majas lasteõnne. (Põltsamaa, 1976)

Kui rassõjalgne naane näge keväjä ütte vai paarita arvo toonikurge, sis saa üts lats. Kui näge paaris arvo toonikurge, sis saa kats last. (Räpina, 1935)

Kui näed (unes) kurge lendamas, siis peenikest peret saab. (Kambja, 1967)

Üldse arvatakse toonekurge pühaks linnuks. Toonekurele ei tohi keegi kurja teha, see on patt, aga kui ta kellegile koju tuleb, siis tuleb sellele õnn ja rahu koju. Toonekurg seisvat ka ülemise ilmaga ühenduses, sellepärast öeldakse lastele, kui mõni pisuke juurde tuleb: “Toonekurg tõi.” (Helme, 1923)

Toonekurg on püha lind. Teda ei tohi lasta ega tema pesa lõhkuda, sest siis juhtub tapjale või rüüstajale õnnetus. (Kose, 1946)

Kui toonikurg põhku ja heinu ja oksarämpsu poigele pesa pääle kannab, tuleb vihmane ilm. (Karksi, 1967)

Ega ei ole, et paned kurele selle pesa. Paned selle ratta üles, tema sinna pesa ei tee, kus rauda on. Tema kardab, et pikne lööb sisse. (Kambja, 1989)

Toonekurg nakas siin tähele pandma minno. Ma ei tea, kas ma ole talle süüa andnu vai. Ma ole siin nüüd nii ütsinda, kae ainult toonekurge. Toonekurg on, kui ma läe ussest välla, sis ta enne seda on rahulik, aga siis, kui ma laula talle ja tal isu sai täis, sis ta tule sinna pesa kõrvale posti otsa. (Otepää, 2004)

Meil oli toonekurel Lööne mõisa katusel minev-aasta neli poega. Ühe viskas maha – ei suuta sööta, siis visata maha. Ehmed olid seljas ikka juba pojalt. (Valjala, 1995)

Seda ma olen ka kuulnud, et toonekurg hävitab ise poja ära. Ma ei mäleta, mismoodi see oli: kas jääb talle järele ainult üks isa ja teine ema. Ja kui kolmas poeg on, siis emba-kumba sorti, selle ta hävitab ära. (Järva-Madise, 2003)

Ütlevad, et valgetoonekurg viskab ühe poja alla, kui ei ole paaris. Peab olema üks ema ja üks isane poeg, ja kes üksik, see visatakse alla. Meil on see arvamine nii tavaline. (Võnnu, 1986)

Toonekured piavad enne äraminemist kohust, mõestavad kurjategijad ukka ja puovad nad ülesse. Seda olla mitu korda nähtud, et mõned kured üles ollud puodud. Mõnikord peavad nad jälle kurjategijad nokkadega ää purustama. Kõik kured seisavad ringis, süialused nende keskel, peksavad

sialjuures nokki valjuste ning kargavad sis ühekorraga äkiste nende kallale, kelle päävad luetud oo. (Tori, 1888)

Toonekurg kardeti, et toob usse pesasse – tulevad ussid maja juurde. (Järva-Madise, 2003)

Toonekurg sööb ära kõik jäneseпоjad ja rukkiräägu поjad võtab ära ja õue pealt teod sööb ära ja võtab kassipojad ka. Toonekure kohta on öeldud, et toob usse. Ja et nad situvad õue peale ja on hävitatud pesad äragi selle pärast. (Nissi, 2015)

Ku toonikurõ maja ümbre nakasõ asoma, sis koolõs sul kedägi ar ehk lätt sul maja palama. (Võru, 1904)

Korra toonud toonikurg kütise seest tunglõga tulõ ja pistnud talu katusesse, põletanud maja ära selle eest, et tema pesä ära lõhutud. Toonikurel olla inimese mõistus, aga linnu nägu. (Rõuge, 1927)

Valge-toonekurg oli kolme поjaga. Isa hukkus. Ja sinna hakkas käima üks vanapoiss, aga see kurg ei võtnud teda vastu. Kolm korda pakkus – ei võta vastu. Aga lõpuks, kui tõi oksa, siis võttis omaks. (Nissi, 2015)

VARBLANE *Passer*

VÄRB, VÄRBLANE

Rahvapärimuses on nad ühedsamad värvud kõik. Kas varblasi on meil üks või hoopis kaks liiki – koduvarblane *Passer domesticus* ja põldvarblane *Passer montanus*, seda võib teada saada tarkadest raamatutest. Värvud annavad oma käitumisega teada ilmamuutusest: säutsuvad, kaklevad, suplevad liivas või veeloigus. Laul annab tunnistust inimeste ja nende väledate õuenaabrite erimeelsustest suhtumises aiasaadus-tesse.

Rohkem näitavad ilma varblased. Kui need kaklevad ja sädistavad, siis on sadu ja vihma. (Martna, 1976)

Tsäгатavad varblased: “Parki-värki” ilma vahet pidamata – tuleb kindlasti vihma. (Põlva, 1903)

Nagu varblased jälle säristavad: “Siut-säut, siut-säut,” siis tuleb tuisku. (Türi < Põltsamaa, 1930)

Värblane: “Plirets, plirets. Vilets, vilets, vilu ilm.” (Väike-Maarja, 1890)

All varblane sõimab, kui lähed teda kuskilt peletama: “Vilets, vilets, vilets!” (Lääne-Nigula, 1938)

Varblane: “Tsort*, tsort!” (Rõuge, 1896)

* kurat (vene k)

Varblane: “Siirak, siirak, siirak.

Kirsid, kirsid, kirsid.

Siit saab, siit saab, siit saab

Jüts-Ats, Jüts-Ats, Jüts-Ats, Jüts-Ats.

Kirsid, kirsid, kirsid, kirsid.

Siva, siva, siva, siva,

poisid, poisid,

aednik tuleb, aednik tuleb.

Läki ruttu Siku Siimu nissusse,

sealt saab, sealt saab, sealt saab.

Siva, siva, siva.

Pörr!” (Vändra, 1952)

Varblane laulab: “Sa mo kirsi marjad sõid ja mo ernestele kurja teid.” (Kui peremees pidi näha olema, siis pidi laulma. Mo isa ütles.) (Kullamaa, 1938)

Varblase laul: “Sorok päät*, sorok päät.” (Rapla, 1934)

* nelikümmend viis (vene k)

Värb teeb pesa musta räasta karpi ja hakkab räastale vasta. Viiakse aga kahe mehe vahel tükile maale värvu koledast kisast hoolimata. (Haljala, 1937)

Oh mina vaene varbeline,
sinisiibu pääsukene,
hõbelõnga lõokene.
Kun ma kurda kurva tunni,
viivite ma vihmahuugu?
Roovikunna, räste'enna,
karupersen* katusenna,
sääl mina kurda kurva tunni,
viivite ma vihmahuugu. (Karksi, 1893)

* unkaaugus

VÄIKE-LEHELIND

Phylloscopus collybita

SILK-SOLK, LÜPSILIND

Väike-lehelinnul on kohane nimi. Nii ta just laulabki, nagu lüpstaks lehma: “Tsilk-tsolk!” Kui keegi oli teda näinud käopoega söötmas, ütles, et see on kukulinnu sulane.

Silk-solk ehk raudsepp – väike-lehelind. (Märjamaa, 1959)

Seda lindu ma ei näind, mis värvi ta oli, aga rääkis sedasi: “Silk-solk-silk-solk!” Sie on solgutaja. Sie laulis männimetsas. Suvitsed sai käidud, tema ikka sedasi tee ligidal laulis: “Silk-solk-silk-solk!” (Viru-Jaagupi, 1960)

Laululinnud läksid vanaste kõik pulmasaele* vasta laulu õppima. Tõised kuulasid vähe ja jäid magama, aga ööbik kuulas terve öö ja teab kõik laulud. Ommiku ärkas üks lind ja

kuulas, kuda perenaine lüpsas piima. Nüüd laulabki: “Tsilk, tsolk, tsilk, tsolk.” (Jõhvi, 1936)

* pulmarongile

Kukulinnu sulane oli, “silts-sults” sai ka kutsutud. (Kärdla, 1988)

Käu sulane laulab: “Silts, silts, silku-leiba, silts, silts silku-leiba, peremees sööb piima-leiba, perenaine võida-leiba.” (Haljala, 1895)

Kui käorausikas laulab “silt solt, silt solt”, tuleb vihma. (Viljandi, 1895)

Tavaliselt heinaajal metsas elutsev väike lind “silts-sults”, kui see häälitseb pikka korduvat “silts-sultsi”, ennustab alati vihma. (Pöide, 1941)

Kaeralind ehk silk-solk – kui see tuleb, siis on paras aeg hakata kaera tegema. (Hageri, 1959)

VÄRBKAKK

Glaucidium passerinum

TIHASEKULL, HELIREDELI LAULJA KULL

Seda pisikest kakukest on vähesed märganud ja hääle järgi ära tundnud. Viisipidamisest ta ei hooli, kuid heliredeli laulab välja küll.

Tihasekull on olemas. Väga väike kakk on. Loomanahad pandi puu peale rippuma. Käis sealt naha pealt rasva võtmas. Ta on nii väike kui kuldnokk, kõige väiksem. (Nissi, 2015)

Üks veike öökull on, nime ei tia. Sie on eliredeli laulaja kull, sedasi nagu eliredeli vilistab välja. (Iisaku, 1978)

Värbkakk teeb seda vilistavat häält poegadele. See on sügisel, septembris-oktoobris. Ütleb: “Käige põrgu, pojad!” Ta saadab pojad laiali sel ajal. (Nõo, 2015)

Värbkakk Imukveres hakkas püüdma neid lindu, keda ma söötsin. Sopsti! tõmbas linnu kinni ja lendas ära. Ega ta suur ei ole, ta on jässakas, sale ei ole. Aga ilusti vilistab, tal on ilus vile. (Palamuse, 2015)

VÄÄNKAEL *Jynx torquilla*

KAERALIND, KÜLVILIND, PIIBITAJA, PALONÕID

Enamuse rahvapärastest nimetustest on väänkael saanud häälightsuse alusel. Peamiselt Kagu-Eesti pärimuses liitub halvapoolseid kujutlusi, nimelt piibitajast – kirjeldustes väikesest hallist linnukesest, kelle häälightsust on tajutud kui surma ettekuulutust, ning veel palonõiaks nimetatavast lõunapoolse levikuga kivisisalikust *Lacerta agilis*, kellega puuõones susisev ja oma kaela painutav väänkael mõneti sarnaneb (vt Mäger 1994: 149–152; Torp-Kõivupuu 2003).

Väätkael ja mõned veikesed linnud elavad talvel õõne puude sees. (Suure-Jaani, 1896)

Kui kaerapeet laulma akkab, siis on ilm juba nenda soe, et võib kaerad maha külida. (Kaarma, 1943)

Külilind teeb ikka: "Tee, tee, tee!" (Kihelkonna, 1939)

Väänkael, teise nimega kaeratee, tuleb maikuu esimestel päevadel, annab töödest märku terava häälotsusega: "Tee, tee, tee!", käseb kaera teha, s.o külvata. (Häädemeeste, 1927)

Veel on üks lind, nimelt kaera Peeter ehk piibulind, kui see aiateibas hüüab, siis on küli aeg käes. (Karja, 1879)

Hüüab kaerapeet, tulevad ilusad ilmad. (Karja, 1888)

See piigutaja, too piigutas, too ei ole hää lind. Kägu ei ole ka hää lind. (Võnnu, 1986)

Piibitaja tsirk, surmatsirk (väänkael – veike kirju rähn). Kui aias piibitab, saab tingimata majas surnuid. (Võnnu, 1937)

Väänkael susiseb. Mina ronisin lapsena üles vaatama, mis ta seal puuõõnes teeb. Ja ta susises! Ja keeras oma pead kuidagi imelikult. Nagu rästik, aga ega puus ei saa ikka madu olla. (Palamuse, 2015)

ÖÖBIK *Luscinia luscinia*

SISASK, KIRIKÜÜT, KÜNNILIND

Ööbik on valgete ööde laulik, põllumehe kevadine künnilind. Tema laul on see, mis inimeste meeli köidab, linna saabumise aja, ended ja põllutöö järje määrab, justkui teda ennast polekski. Selle ületamatuks peetud laulumeistri lauluaeg on tegelikult lühike, algab toominga lehtimise aegu ja lõpeb juba enne jaanipäeva.

Ööbik on õnnelind. (Äksi, 1980)

“Sisask” olevat vanem nimetus kui “ööbik”. Vanad inimesed ütlesid sisask, nooremad – ööbik. Künniööbik on pajolind. (Tartu-Maarja, 1932)

Ööbikuid olevat praegu palju vähem kui endisel ajal. Jaapani sõjast saadik nad jäänud palju vähemaks. (Rapla, 1927)

Ööbik tuleb kevadel kõige hiljem. (Iisaku, 1960)

Kui toome lehed hiirekõrva suurutsed on, akab kiriküüt laulma. (Halliste, 1889)

Ööpik tulevat siis välja, kui ta ennast toominga lehtedesse ära peita saab. (Viljandi, 1895)

Kui tuomingas õieib, siis tobiits ka kohal. (Iisaku, 1978)

Sisask heit hernit, piho* pill linno. (Põlva, 1867)

* peoleo

Kui ööbik tuleb, siis piab lina tegema. (Paistu, 1938)

Kui sisas (ööbik) hommiku päikesetõusuni laulab, saab sel päeval hea ilm, saju eel lõpetab laulu juba keskööks. (Rõuge, 1928)

Ööbik tuleb, lõpeb öö-külm. (Keila, 1943)

Kui Taevaisa linnud loonud ja neile riideks suled annud, siis nurisenud mitmed linnud, et neil ei ole küllalt ilusad riided ja tahtnud uusi saada. Vanaisa annud siis mitmele uued ilusamad suled.

Üks väike hall lind ei ole omale uut riidet küsinud. Vanaisa küsinud temalt: "Kas sa ei taha omale ilusat kuube saada?" Väike hall ööpik öelnud, et ta oma halli kuuega väga rahul on. Siis Vanaisa öelnud: "Kui sa omale ilusat kuube ei taha, siis annan ma sulle ilusa lauluhääle!" Ja nüüd on ööpikul kõige ilusam hää, aga ilusa sulgedega lindudel on inetu hää. (Rapla, 1936)

Üöpik raksutab, tieb “trak-trak-trak”, tämäl on vali ääl.
(Lüganuse, 1945)

Ööpiku laul: “Kiri-küit, kiri-küit, vagu, vagu.
Too piits, too piits, astu, astu. Sahn katki, sahn katki.
Pöld hea, pöld hea.” (Tori, 1889)

Ööpik: “Tüdruk, tüdruk,
too vett, too vett.
Sopp, sopp, sopp,
Küüt-Lauk*, Küüt-Lauk.” (Väike-Maarja, 1899)

* siin: seljajoonega härja ning otsmikulaiguga härja nimi

Ööbik õpse oma laulu laisast tüdrukust, kui ta ütelnud
temäle: “Tüdruk laisk, tüdruk laisk, too piits, too piits, plaks,
plaks, plaks, sähäh, sähäh.” (Helme, 1939)

Ööbik laulab öölaulu. Kuldnokk laulab koidulaulu. Lööke
laulab lõunalaulu. (Rapla, 1937)

Kiriküüt laulvet jaaniöö katetõisku keele pääl. (Karksi, 1936)

Lähed kuhugi ja ööpik hakkab laulma, on kordaminek.
(Keila, 1948)

Kui kiriküüt (ööpik) kevadel petab, siis põletab inimene sel
aastal enese ümbert kas mõned riided ehk mõnda muud suu-
remat asja ära. (Paistu, 1893)

Kui uni peab vähenema. – Siis peab suisel ööl, kui ööpik
laulab, ümber ööpiku käima kolm korda vastu pääva, aga nii,
et ööpik ei kuule ega aru ei saa – see kautama inimese une.
(Harju-Jaani, 1896)

Käia kolm kord ümber puu päripäeva ja ütelda ööpikule: “Anna ka mulle nii, et und ei tuleks,” siis ei tule uni. Kellelgi juhtus nii. Silmad sai kinni, aga uni ei tule, Teisel aastal käis vastupidi – tuli uni tagasi. (Hargla, 1921–1922)

See Audru ärra tõi omale ööbiku mõisa. Oligi neid vähe ennemalt. Nüüd laksutavad palju rohkem. Ommiku vara käis siis ärra kõndimas ja küsis ka minu käest: “No kas laulavad ilusast?” (Tõstamaa, 1948)

Villändin ollu kõrtsimihel üits tsisask puurin, aga ei tii elli. Tullu üits miis sinna ja ütelnü: “Näedäke mulle kah.” Täl ollu kõju tuhik*, nakanu laulma tsisasku muudu ja tsisask naksi kah. (Rõngu, 1940)

* kasetoht

Räägitakse, et kui ööbik laulab maja ligiduses, siis see inimene peab minema majast ära. (Ridala, 1976)

Kui poegadele silmad pähe on tuld, siis ööpik enam ei laula, kardab, et pojad õpivad ka laulma. (Haljala, 1937)

Vihmane suvi, kui sisask laulab kevade mäe otsan. Põud suvi, kui sisask laulab all orun. (Hargla, 1921)

Kui ööpikud vara ära lendavad, tulla vihmane sügise. (Rakvere, 1901)

Laulab ööpik kevadel lühikest aega, tuleb sügisel vara külm. Laulab ööpik 6–7 nädalat, siis sügisel kaua soe. (Lüganuse, 1924)

ÖÖSORR *Caprimulgus europaeus*

KETRAJALIND, SORISTAJA,
LAISKKULL, ÖÖPÄÄSUKE

Tundub, et öösorri lõputu laul suveöö hämaruses sunnib end kuulama ja selle omapära tähele panema, kuidas muidu saadakse ketrajalinnu hääletekitamist nii täpselt kirjeldada. Rahvasuus on virka öist ketrajat koguni laiskkulliks nimetatud: pesa ehitada ta ei viitsi, istub päevad läbi pikuti oksa peal, nagu magaks (Mäger 1962). Aga nimevariante on teada üle kaheksakümne (Mäger 1967: 102–107).

Öösoristaja, öökull, öölätt: “Lätt, lätt, lätt!” Ta lendab nõnda. (Ambla, 1889)

Öösorr laskeb sorri. Kui öösitel metsäheinämais konnid, siis kuuled, ku öösorr laskeb aeva “sorr” ja “sorr”, sendä* se nimigi niisugune on. (Kuusalu, 1965)

*seepärast

Laiskkull laulab öössi: “Sorr, sorr, sorr.” Tema öössi laulab, poole öö aegas. Läksime isaga metsa, kuulsin, kui laulis. Küsisin isa käest: “Mis lind see on?” Isa ütles: “See on laiskkull. Tä jäänd kauaks magama. Obu kusnd, ta ärgand üles, siis see jäänd tä lauluks.” Kõige viimaks, kui tä lõpetab, siis teeb: “Sorts, sorts,” nagu obu ikka teeb. (Kullamaa, 1938)

Sorilind. – See laulab nõnnasama kui hobune kuseb. Kui linnud läind pulma lauluhääli kuulama, siis tema olnud laisk, jäänd hiljaks. Ainult hobused kusnud veel sorinal, kui sinna jõund. Kõik laulud olnud lõppend. Seepärast siis saandki too lind hobuse kusemise hääle omale lauluhääleks. (Vigala, 1928)

Lauri Ann ketrab – öösorr. (Karja, 1959)

Keträjä vanamoor – öösorr. Sai öitsis käiä, siis keträjä vanamoor täristäs, vähäkese pidäs vahet, akkas jälle. (Lüganuse, 1940)

Ketrajalind laulab või ketrab ulk aiga, siis lööb nokaga “plaksti”, nagu läheks niit katki, selle järele ajab edasi “tsuss”, nigu jookseks vokk tühjalt. (Iisaku, 1936)

Ööläbäkas, käost suurem, siin täma laulab, mitu nime tõsel: keträjä, metsavanamuor, vuristab: “Vurr-vurr!” Kui õikad: “Tõise aaki!”, siis piab vähe vahet ja siis uuvesta. (Lüganuse, 1962)

Õhta kell üksteist täpselt kohe akkab laulma. (Jõhvi, 1980)

Üüloki, neil ei oleki pesä suguki, esi aap* muna eden maad müüda. (Karksi, 1937)

* ajab

Kui suusorr laulab ja rüüpää vällän, sõs om latikakudu rahu*. (Tarvastu, 1890)

* siin: möödas

Soristaja on siisamma mis öösorr. Mehed ütlesid: “Soristaja soriseb – oome vihma jälle,” ja olligi oome vihm. (Hääde-meeste, 1961)

Linnuloend

- aedlepalind 122
aul 27–28
hahk 16
hakk **29–31**, 47, 98
hallvares 7, 22, 25, 29, 31,
 32–41, 47, 49, 54, 60,
 64, 65, 67, 99, 103, 289
hangelind 43–44
hani 16–17, **44–46**,
 106–107, 165
harakas 7, 17, 23, 34, 41,
 47–50, 76, 155
herilaseviu 51
hiireviu 22, **51–52**, 125,
 135
hõbekajakas 65
händkakk 53–54
hänilane 16–17, 114
hüüp 11, 17, **55–58**
jäälind 12
kaelustuvi 16, **59–61**
kajakas 24, **62–65**
kakk 11, 22, 53–54,
 71–72, 79–81, 102–104,
 207–208
kana 16–17, 67–68, 133
kanakull 22, **66–68**,
 152–153
karminleevike 69–70
kassikakk 71–72
kaur 16
kiivitaja 26, **73–76**, 180
kivitäks 77–78
kodukakk 11, **79–81**
kodutuvi 18, **82–83**
koduvarblane 202–204
koovitaja 17, 73–75,
 179–181
kotkas 16–17, 146–147
kuldnohk 22, **84–87**, 203,
 208
kull 15, 17, 22, 66–68,
 89–93, 140, 152–153,
 161, 189
käbilind 18, **88**, 122
kägu 7, 13, 15, 16, 18,
 22–23, 24, 26, 41–42,
 60, **89–97**, 152–153,
 162, 195, 204–205
kännivares 29, **98–99**
laanepüü 22, **100–101**, 128
lagle 12, 16–17

lapi kakk 18, **102–104**
 laululuik 16, 46, **105–108**,
 155, 168
 laulurästas 10, **109–110**
 leevike 18, 22, **111–112**,
 122
 linavästrik 9, 16, 24,
113–115
 lumekakk 102–104
 metsis (mõtus) 7–8, 16, 18,
 19, **116–118**
 metskurvits 119–120
 metstilder **121**, 192
 metsvint 122–123
 musträhn 23, 51, **124–127**
 musträstas 10
 must-toonekurg 198
 nurmkana 18, 19, **128–131**
 part 16–17, 18, **132–133**
 pasknäär 134–135
 peoleo 17, 22, 51, 125,
136–138, 212
 piilpart 132–133
 piiritaja 139–140
 porr 10
 puukoristaja 10
 põhjatihane 10
 põdlööke 16, 23, 26, 43,
 74, **141–145**, 187
 põldvarblane **202–204**
 pääsuke 14–15, 16–17, 26,
 139, **173–178**

pöialpoiss 146–147
 püü 16–17, **100–101**,
 128–131
 rabakana 8, 128, **148–149**
 rasvatihane 10, **150–151**
 raudkull 152–153
 ronk (kaaren) 7, 11, 13,
 18–19, 22–23, 26, 29,
 30, 32, 47, 98, **154–160**
 rukkirääk 17, 22–23,
161–162, 201
 rähn 10, 22, 23, 26, 51,
 124–127, 210
 rästas 10, 22, 74, 109–110,
 134
 salutihane 10
 sinikaelpart 132–133
 siniraag 163–164
 sookurg 7, 12, 16–17, 22,
 25, 38, 46, 105, 106–107,
 113–114, 130–131,
165–171
 sootihane 10
 suitsupääsuke 172–178
 suurkoovitaja 17, 73–75,
179–181
 sõtkas 16
 talvike 182–183
 teder 7, 17, 19, 22, 23,
 103–104, **184–191**
 tihane 10, 13, 16–17, 40,
 111, 146, 150–151

tikutaja 14, 23, 121,

192–194

tuvi 16, 22, 59–61, 82–83

uraalikakk 53–54

vainukägu 10–11, **195–197**

valge-toonekurg 18, 23,

166, **198–201**

varblane 16–17, 23, 112,

202–204

vart 16

väike-kirjurähn 10

väike-lehelind 10,

205–206

väikepistrik 140

värbkakk 207–208

väänkael 10, 11, 24,

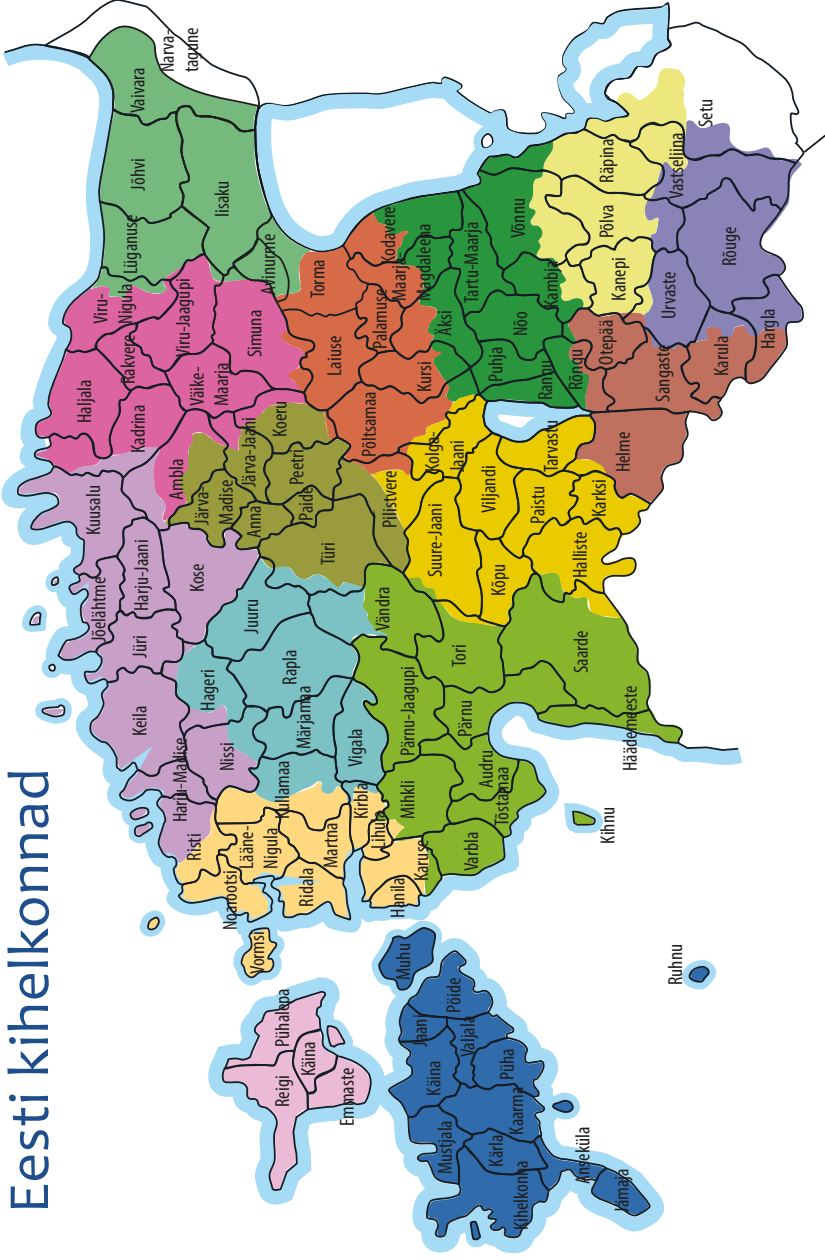
209–210

ööbik 14, 17, 18, 23, 24, 74,

109–110, **211–214**

öösorr 215–217

Eesti kihelkonnad

Kirjandus

- Eisen, Matthias Johann 1922. Linnud rahvasuus. – Eesti Kirjandus, 9, lk 318–324; 10, lk 348–364; 12, lk 407–416.
- Hiiemäe, Mall 2006. Kosmogoonilise harja otsimine. – Regilaul – esitus ja tähendus. Toim. Aado Lintrop. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused, 23. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 21–48.
- Hiiemäe, Mall 1996–1997. Nelikümmend lindu eesti rahvasundis. – Mäetagused, 1–5. 1996, 1: 1/2, lk 7–23; 1997, 2: 3, lk 7–18; 1997, 3: 4, lk 7–19; 1997, 4: 5, lk 7–22. <http://haldjas.folklore.ee/tagused/>
- Hiiemäe, Mall 2012. Rändlinnud rahvapärimuses. – Eesti Loodus, 10, lk 18–19.
- Hiiemäe, Mall 2011. Suitsupääsuke, see armas lind. – Eesti Loodus, 4, lk 16–18.
- Hiiemäe, Mall 1993. Uskumusi sookurest. – Eesti Loodus, 3, lk 69–70.
- Hiiemäe, Mall 1983. Vares vaagub vihma. – Eesti Loodus, 5, lk 313–314.
- Hiiemäe, Mall 2013. Visa hing. – Eesti Loodus, 10, lk 28–30.
- Hurt, Jakob 1989. Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik. Koost. Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat.
- Järvinen, Antero 1991. Linnut liitävi sanoja. Romanttinen tietokirja suomalaisesta lintuperinteestä. Helsinki: Otava.

- Kumari, Eerik 1984. Eesti lindude välimääräja. Neljas, parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Valgus.
- Laugaste(-Treu), Eduard 1931. Die estnischen Vogelstim-mendeutungen. FFC Communications, 97. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Loorits, Oskar 2004. Endis-eesti elu-olu, II. Lugemispalu metsaelust ja jahindusest. II trükk. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused, 21 (15). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Loorits, Oskar 2000. Meie, eestlased. Koostaja: Hando Runnel. Eesti mõttelugu, 35. Tartu: Ilmamaa.
- Mäger, Mart 1967. Eesti linnunimetused. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Mäger, Mart 1994. Linnud rahva keeles ja meeles, 2., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Koolibri.
- Mäger, Mart 1960. Linnunimetused. – Kodumurre, 2. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, lk 42–57.
- Mäger, Mart 1962. Öösorr rahvalike nimetuste peeglis. – Keel ja Kirjandus, 1, lk 41–47.
- Oinas, Felix Johannes 1984. Linnupete. – Vargamäe tõde ja õigus. Esseid. Stockholm: Välis-Eesti ja EMP, lk 149–161.
- Paulson, Ivar 1997. Vana eesti rahvausk. Usundiloolisi esseid, II tr. Tartu: Ilmamaa.
- Pegel, Juhan 2004. Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides. Teine, läbivaadatud ja ühtlustatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pieni lintukirja. Suomalaista kansanperinnettä, 2005. Toimittanut Irma-Riitta Järvinen. Kuvittanut Markku Tanttu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Rootsmäe, Lemming; Heinrich Veromann 1974. Eesti laululinnud. Tallinn: Valgus.
- Rüütel, Ingrid 1969. Muistne “Loomislaul” eesti uuemas rahvatraditsioonis. – Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi ja materjale, VI. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat, lk 102–132.
- Salve, Kristi 2013. “Lorijal lõuvad, kuuljal kõrvad.” Ida-Virumaa rahvajuttudest. – Ida-Virumaa rahvakultuurist. Rakvere–Tartu: Viru Instituut, lk 127–155.
- Sepp, Tuul 2012. Ritta, ritta, kurekesed! – Eesti Loodus, 10, lk 8–15.
- Zelenin, Dmitri 1938. Der alte estnische Brauch den Vogel betrug essen (linnupetet sööma). – Litterarum societas Esthonica 1838–1938. Liber Saecularis, II. Tartu, lk 865–879.
- Torp-Kõivupuu, Marju 2003. Kes sa oled, palunõid? – Eesti Loodus, 7/8, lk 74–75.
- Treu [Laugaste], Eduard 1931. Välismõjudest Eesti pääsukese lauludes. – Eesti Kirjandus, 9, lk 506–519.